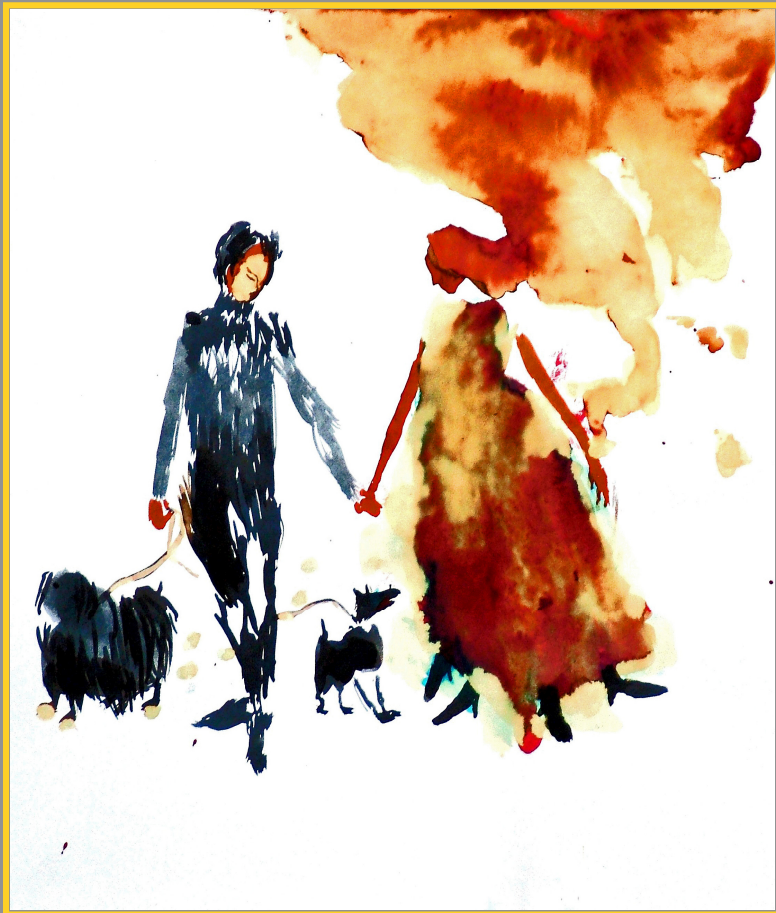

AGREGY

SKANDINÁVIAI MAGYAR IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI LAPFOLYAM

Szerkeszti:
Tar Károly

Munkatársak:
Békássy N. Albert, Gaál Zoltán, Kovács Ferenc (szerkesztő helyettes),
Maros Miklós, Molnár István, Sente Imre,
Mayer Hella és Vály Sándor (képzőművészeti tanácsadók).

33 - 34. szám (4385 — 4656) ☺ 2011

Tartalom

Irodalom

- Bálint Endre Levente versei 4393
Janáky Réka készülő verseskönyvéből 4395
Kovács katáng Ferenc: Tavaszi zápor 4399
Steiner János 4402
Veress Mária készülő kötetéből 4403
Tar Károly: A boldog utcán innen 4405

Rügyek

- Bendes Rita versei 4435
Litkei Villő egypercesei 4439

Észak hírnökei

- Knut Hamsun versek 4445
Lars Frode Larsen: Hamsun és a líra 4450
Unni Lindel-Fredrik Skavlan: Rém Rozi és az éjjeli tanoda 4455
Dohi Alex: Definíciók könyve 4459

Törzstér

- Gergely Edo: A szó hatalma a Kalevalában 4465

Zene/szó

- Hegedűs Kálmán: Tanulmányok Lisztról 4491

Képtár

- Bendes Rita: Az alkotókészség nem vész el 4523
Mayer Hella: Alig kelt fel a nap 4527

Könyvek

- Sohár Béla: Az Erdélyi Szépmíves Céh emlékezete 4545
Ághegy Könyvek 4664
Ebbe Kløvedal Reich: Napsütés és villámlás
Miklóssy Endre: Több életerőt 4567

Járkáló

- Tar Károly: Titoktáramból 4575

Megjegyzések

- Oslói hírek 4631
Az Ághegy dicsérete 4637

A skandináviai országokban élő magyar alkotók névsora

Képtár melléklet

Røkenes Erzsébet, Maier Hella és Bendes Rita munkái

A címlapon: Mayer Hella: Táj, 2002. (papír, pác, 60 x 79 cm)

E számunkat Bendes Rita, Mayer Hella és Røkenes Erzsébet munkáival díszítettük.

Levélváltás egy lehetséges előrelépés érdekében

Hozzászólás

a Magyar Írószövetség 2007-2010 közötti életéről szóló beszámolóhoz

Elnökünk „megerősödve megmaradni” jelszávába sűrített erőfeszítéseit igenelve, az írócsoportokban folytatott munka hagyományait pártolnám, arra a meggyőződésre építve, miszerint a magyarság földrajzi megoszlása szerint, nem anyaországi, Kárpát-medencei és nyugati, hanem a jövőben egyre inkább gyakorlatilag is

anyaországi,

Kárpát-medencei,

európai (az EU országaiban, tehát egyugyanazon országban élő)

és külföldi.

E meghatározás elterjedésének meghatározó jellege lesz a jövőben nemcsak irodalmi életünk szerveződésének, hanem a gazdasági kapcsolatokon kívül többek között az oktatásnak, a művelődésnek, mindenfajta magyarságunkat megtartó kapcsolattartásnak. Ez indokolja, hogy a jövőben még tagoltabban, az írók, közvetlen környezetükben fejtsék ki áldásos tevékenységüket, jelenlétükkel nyomósítsák a nemzeti összefogás érzését és az irodalmi műveltség tudatos gyarapításának szükségességét nemzettársaik körében. Hirdettem, és hirdetem szóban és írásban, e szemléletváltás mielőbbi szükségességét és remélem a változtatást.

Elérkezettnek látom az időt arra, hogy megújítsam két előbbi Írószövetségi elnökünknek tett javaslatomat, miszerint kis segítséggel, erkölcsi támogatással, a „haza éltető figyelmének” kiterjesztésével létrehozhatnánk a skandináviai magyar írók csoportját.

Ugyanis már évekkel ezelőtt tizenegy magyar író, fordító tagja volt a Svéd Írószövetségnek, ez a szám a norvégiai, dániai, és finnországi Magyar Írószövetségi tagokkal, több könyves szerzővel ennek kétszeresére gyarapítható.

Egy, hivatalosan még nem az Írószövetséghez tartozó skandináviai magyar írói csoportosulás immár rendelkezik, az idén éppen tíz esztendő, de eddig megfelelő támogatáshoz nem jutott *Ághegy* című skandináviai magyar irodalmi és művészeti folyóirattal, amelynek immár közel ötszáz irodalomban, művészetben alkotó magyar munkatárs a tagja. A nyilvánvaló szükségéből általam alapított folyóirat honlapja (<http://aghegy.hhrf.org>) bizonyítja alkotóinak életrevalóságát és hasznát az északi országok magyarságának megtartásában.

Anyagi nincstelensége ellenére meghirdetett és lebonyolított irodalmi és művészeti pályázatának sikere is ezt igazolja. Két éve kiadott köteteknek száma immár tizenkettő, regényt, verset, esszét, tanulmánykötetet, fordítást ajánl olvasóinak figyelmébe.

Ha létrehozhatnánk ezt az írói csoportosulást, akkor ezzel növelhetnénk az Írószövetség (régí felfogás szerint nemzetközi) kapcsolatait is, hiszen a tagscsoport hídszerepének tudatos vállalásával lehetőséget teremtené az Európai Unió országok hasonló szakmai csoportosulásával való sűrűbb kapcsolatra, ahhoz hasonlóan, ahogyan ez az elmúlt évben megejtett svédországi meghívásra létrejött Írószövetségi kapcsolatfelvétel esetében is történt.

Továbbá más dimenziót nyújthatnának az ilyen írói csoportosulások azoknak a magyar-magyar írói találkozóknak, amit a beszámoló, nagyon helyesen, nem sorol a nemzetközi kapcsolatokhoz, de amelyek a tények tükrében nem értékelhetők, hiszen alkalomszerűek, esetlegesek.

A magyar irodalom jobb sorsra érdemességének szükségességét hirdetve, az évszázad második évtizedében az Írószövetség munkájának eredményességét remélve, szeretettel üdvözlöm a tisztújító közgyűlést:

Tar Károly

Svédország, Lund, 2010. 11.18

Tar Károly úr részére

Svédország, Lund

Tisztelt Tar Károly Úr, kedves Író Társam!

Először is engedj meg, hogy a Magyar Írószövetség nevében megköszönjem serkentő leveled, amelyet a tisztújító közgyűlés hatására küldtél tavaly év végén. Másodszor, elnézésedet kérem, hogy csak most válaszolok rá, de az első három hónapban rám zúdult tennivaló betemetett, s mostanság érek a végére a rangsorolásnak, a feladatok rendszerezésének.

Mindenekelőtt hadd fejezzem ki őszinte elismerésemet a „skandináv végeken” kifejtett áldozatos munkáért, s nem csak a magam, de az egész magyar irodalom nevében.

Mindenképpen támogatni kívánom a Skandináviai Magyar Írók Csoportjának a létrejöttét, amellyel valóban hatékonyan együtt fogunk tudni gondolkodni és dolgozni. Mint a Magyar Napló folyóirat és könyvkiadó volt szerkesztője nagyon jó kapcsolatot ápoltam a nemrég elhunyt Sulyok Vincével, Kovács katáng Ferencsel pedig mindmáig e-mail-kapcsolatban vagyok.

Mielőbb szeretném átlátni a skandináv országokban élő és alkotó magyar írók összetételét. Ehhez kérem a segítségedet.

Abban pedig, kérlek, te fejtsd ki részletesebben az elképzelésedet, hogy a Magyar Írószövetség milyen formában tudná segíteni és katalizálni a skandináviai magyar írókat abban, hogy csoportosuljanak.

Az Erdélyi Magyar Írók Ligájával erős kapcsolatunk van, több közös programot szerveztünk már. A szakmai és erkölcsi támogatásunkkal a Vajdaságban is szervezetbe tömörülnek lassacskán az írók. Most készülök a Szlovákiai Magyar Írók Társaságának elnökével leülni tárgyalni, hogy miképp tudnánk erősíteni egymás munkáját. A nyugati emigráció részben hazatért, részben szétszórta él a nagyvilágban. Azonban a skandináv régió egységes képet mutathat, ha ebben te is megerősítesz majd.

Válaszodra várva, üdvözlettel,

2011. március 16.

elnök

Szentmártoni János

Kedves Szentmártoni János!

Leveled alkalmat teremt arra, hogy újra köszöntselek az Írószövetség élén, s azért is, mert megint igaz: „Új seprű, jól seper!” Leveled, „jobb későn, mint soha” válasz felvetéseimre, amelyekre elődeidnek „nem volt érkezése”.

Kérésedre, s mentségemre a következőket sorolhatom:

A Magyar Liget című, előbb dél-svédországi, jelenleg skandináviai magyar családi lap irodalmi mellékletének szerkesztésekor örömmel tapasztaltam, hogy anyagi támogatás nélkül is, számos olyan írástudó segítségét bírhatom, akik ilyen-olyan okból nem tartoznak egyetlen magyar egyesülethez sem. Kértem és kaptam tőlük írást bőven. Született derűlátóként, pénztelenül, de indítottam irodalmi lapot is. Az Ághegy című skandináviai magyar irodalmi és művészeti lapfolyam kezdeteikor tapasztaltam, hogy a skandináviai országok magyarsága rendelkezik annyi és olyan szintű alkotó értelmiségiekkel, akiknek a segítségével itt, értelmes és hasznos, magyarságunk ápolását életető közösségiszolgálat bontakoztatható ki. Reméltem, és ma is hiszem, hogy például a Svédországi Magyarok Országos Szövetsége, az Ághegy ma már félezernél több alkotóját hasznosan foglalkoztathatja népművelő munkájában. A Szövetséghez való tartozásunkat az Ághegy-Liget Baráti Társaság alapításával kívántam megerősíteni. Társaságunk a SMOSZ 35. egyesülete.

Az Ághegy szerkesztése arra kötelez, hogy a jelenkori északi magyar tollforgatókkal kapcsolatot építsek, próbáljam feltérképezni elődeinket is, mindazokat „Akik előtünk jártak” (rovatcím), hiszen kötetünk egyben az északi országokban élő magyar alkotók (írók, képzőművészek, zene- és előadóművészek) antológiája kell, hogy legyen. Az eddig, anyagiak hiányában, öt-öt számonként megjelent hat kötetünk bizonyítja, elképzelésem kivitelezhetőségét. Másrészt, azért, hogy elfogadtassam magam, közölnöm kellett írásaimból az anyaországi és erdélyi irodalmi lapokban, hídszerepünk kiterjesztése végett pedig támogatnom kell a skandináviai országok jelenkori irodalmának fordítását is. Így jutottam el a Svéd Írószövetségbe is, amelynek évtizede tagja vagyok.

A Svéd Írószövetség nyilvántartásában a következő magyar tagok szerepelnek:

Dóri Tibor (1936)

Inczédi-Gombor Ádám (1940)

Klein György (1925)

Márky Ildikó (1940)

Molnár István (1950)

Ortman Mária (1939)

Rosenberg Ervin (1935)

Svéd Frans (1923)

Szabó Petra (1951)

Tamás Gellért (1963)

Tar Károly (1935)

Többen magyarul is írnak, és fordítanak. A szépirodalmi fordítók is a Svéd Írószövetség tagjai lehetnek.

Az Ághegy műhely körül csoportosult, könyves írók a következők:

Asztalos Morell Ildikó, Bartha István, Dohi Alex, Domonkos István, Gaál Zoltán, Gergely Tamás, Gulyás Miklós, Hegedűs Kálmán (Helsinki), Hegedűs Zsolt, Lipcsei Anderson Emőke, Litkei Villó, Lőrinczi Borg Ágnes, Kasza Imre, Kovács Ferenc (Oslo), Neufeld Róbert, Solymossy Péter, Steiner János, Sente Imre, Tóth Ildikó, Tóth Károly Antal, Veress Mária, Veress Zoltán.

Az Ághegy Könyvek sorozatban immár tizennyolcadik kötetünket szerkesztem a Rügyek rovatunkban bemutatott felfedezettek, többnyire maguk pénzelt kötetek kis példányszámban való megjelentetésért.

Az Ághegy irodalmi alkotói a következők:

Írók

(prózaírók, költők, fordítók, tanulmányírók, kritikusok, közírók)

Antal Imre, Arvidson Sára, Bajak K. Zsuzsanna, Bálint Levente, Balogh Beáta (1973-), Balogh Sándor, Bánáti Gabriella, Bartal Klári (1940-), Bartha István (1925-), Békássy N. Albert (1942-), Bendes Rita, Benedek Szabolcs, Benedekné Szőke Amália (1929-), Berényi Lajos, Berg (Böti) Olga, Bihari (Andersson) Anna, Bíró István, Bitay Zsolt (1973-), Blénessy Zoltán, Bodoni-Lindh Anikó (1950-), Bodor Attila, Borka László (1932-), Boross Katalin, Boross Kálmán, F. Böszörményi Zoltán, Bruckner Zoltán, Burányi Gyula, Csák János, Csatlós János (1920-1993), Csikász Kollár Zsuzsanna, Csíkszögödi Szabó Zoltán (1957-), Csillag János (1952-), Czibik Gábor (1975-), Deák Csaba (1932-), Dobos Éva, Dohi Alexandru, Domonkos István (1940-), Dőri Tibor (1936-), Dusa Ödön (1943-2007), Eggens Magda (1924-), Faludi Iván (1895-1978), Farkas Jenő, Fáskerti Mária, Fazakas Marianne (1956-), Firou Ilka, Fodor Béla, Fodor Imre, Fonyó István (1942-), Földesi Katalin, Fülöp Éva, Fülöp Géza, Gaál Zoltán, Gangl Orsolya, Garam Katalin, Gellért Tamás, Gergely Edit Edo (1978-), Gergely Tamás, Gilice Zsuzsanna (1970-), Gleichmann Gabi (1954-), Göndör Ferenc (1928-), Grünfeld Benny (1928), Gulbransen Weche, Gulyás Miklós (1938-), Gyóni István (Stefan Westlund, 1938-), Halász György (1935-), Hámori László (1911-1984), Harrer Gábor (1951), Havasi-Høyborg Ottilia Pirooska, Krasznai Erzsébet (1954), Hegedűs Kálmán, Hegedűs Zsolt, Hendi Ilona, Hont Gábor (1953-), Horváth Attila, Homoki Mária, Horváti Eszter, Hunyadi Viktória, Inczédi Gombos András (1940-), Janáky Réka (1963-), Járai János, Juhász Gyula, Kádár György, Kádár Péter, Kató János (1948-), Kemény Ferenc (1917-), Kemény Kari, Kertész Judit, Kesselbauer Gyöngyvér, Kindal Ilona, Klein Éva, Klein György (Georg Klein, 1925-), Kovács katáng Ferenc (1949-), Kozák Katalin, Krisztián Attila, Kulich Károly, Kunszenti-Kovács Dávid, Ladó József (1911-), Lahováry Pál, Lakatos Júlia, Langer (Jo) Sophie (1912-1990), László Patricia (1971-), Lázár Ervin Járkáló (1953-), Lázár Júlia, Lázár Oszkár, Libik György (1919-1995), Lipcsey Andersson Emőke, Litkei Villó, Lőrinczi Borg Ágnes (1974-), Lukács Zoltán (1964-), Márky Ildikó (1940-), Martinovits Katalin, Mendel Zsuzsa, Mervel Ferenc (1936-2004), Mészáros Gabriela, Mihály Ferenc, Molnár Attila, Molnár-Broander Éva, Molnár István (1950-), Molnár Szilvia, M. Veress Mária, Molnár Veress Pál, Müller Mária, Müller Teréz (1925-), Nádasdy Farkas Irén, Nagy Mária Lucia, Nalberg Zoltán (1941-), Neufeld Róbert (1937-), Ondrusek Julianna, Ortman Mária (1939-), Pál Zsolt, Palotai Mária, Pándy Kálmán (1908-1988), Perger Dénes, Poeschl Mari, Pogány Orsolya, Piron Ilka, Publik Tony (1970-), Puskás Tünde, Rokenes K. Erzsébet, Rosenberg Ervin (1935), Roth Imre (1924-), Rozsnyay Béla, Salamon Ilona, Sall László (1961), Sánta Judit, Sára Erzsébet, Sármány Ilona (Person), (Sara Elisabeth, 1952-), Schapira Székely Zoltán (1955-), Sebestyén Éva, Solymossy Olivér (1914-1986), Solymossy Péter, Strasser Boglárka, Sebestyén Gábor, Steiner János, Strassburger Ferenc (1941-), Szalontai Éva, Sulyok Vince (1932-2009), Sütő Zsolt, Svéd Frans (1923-), Szabó Petra (1951-), Szalay Sándor, Szarka István (1966-), Szeles Judit (1969-), Szende Stefana (1901-), Szente Imre (1922-), Szilágyi László, Szűts Gábor (1928-), Tamás Gellért (1963-), Tanító Béla (1942-2008), Tanító Béláné, Tar Károly (1935-), Tatár

Mária Magdolna (1946-), Thinsz Géza (1934-1990), Thurman Zoltán, Tompa Anna, Tóth Ildikó Irma, Tóth Ilona, Tóth Károly Antal, Újvári Tünde, Veress Biborka, Veress Zoltán (1936-), Vető János, Vető Jenő, Vincefi Sándor, Vincze Iván, Vörös Márton (1900-1993), V. Telegdi Magda, Zichy Aladár (1925-), Zsigmond Gyula, Zsurbej Magda (1935-)

A névsort folyamatosan bővitem.

A skandináviai országokban élő magyar alkotók névsora folyamatosan bővül. (Lásd a mellékletben)

Az évekkel ezelőtt megfogalmazott ötletem, miszerint érdemes volna valamiféle Írószövetségi Fiókot létrehozni, ma is kivitelezhető volna, némi erkölcsi és sajnos anyagi támogatástól függően. Az a közösségszolgáló munka, amelyre alkotóinkat immár, jó évtizede kérem és szoktatom, kifulladásig látszik. Ennek okai a következők:

1. Az Ághegy, mivel anyagi megfontolásból csak öt-öt számonként és korlátozott (800-120) példányban jelenhet meg, nem működik folyóiratként, serkentő ereje észrevehetően lankad. Mindkét lapot magam szerkesztem, magyarítom, tördelem, egy személyben vagyok szervezője, szerkesztője, grafíkusa, tördelőszerkesztője, titkára, kifutófiúja és szállítója, és mégsem sikerül annyi pénzt összekösdölnünk olvasóinktól, hogy megfelelő folyóirat formában megjelenhessünk. Kultúrára itt sem áldoznak többet az emberek, mint otthon.

2. A SMOSZ és más skandináviai országok magyar egyesületei sem tartják szívügyüknek a magyar alkotók pártolását, tartalmasabb anyagi támogatásukra nem számíthatunk, de erkölcsi támogatásuk sem tudatos, úgy érezzük az irodalom és a művészet púp a hátukon.

3. Az anyaországi irodalom pártoló egyesületek látókörén kívül vagyunk, és annak ellenére, hogy az elmúlt esztendőben észrevettek minket itt-ott, nem birtokoljuk eléggé azt a szervezésben lényeges erőt, amely az anyaországi ajánlással, elismeréssel járva, itt pártfogásunkat biztatná. (Kaptunk Ex Libris díjat, Írószövetségi pályázat díjat, Irodalmi jelen regény pályázat díjat, a Magyar nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságnak választmányi tagságát, számos Magyar Kultúra Lovagja címet, és néhány írásunkat átvették különféle kulturális lapok, de skandináviai elismertségünk még várat magára.)

Mindazonáltal, úgy vélem, az Írószövetség Skandináviai Magyar Fiókjának létrehozása nagyban előbbre lendítené az északi magyarság tudatos művelődésének és hagyományápolásának törekvését. Ehhez az Írószövetség biztatása, netán megbízatása, szakavatott kezdeményezése és irányítása mindenképpen szükséges.

Tisztelt Elnök úr!

Már válaszleveled is rendkívüli hálára kötelez. Kérem hozzájárulásod, hogy leveled, vagy ennek, a teendő felrajzolásával bővített változatát adott alkalommal, serkentés céljából közzé tegyem folyóiratainkban, és megküldjem az érdekelteknek. Tőlünk függ – amennyiben szükséges, és lehetséges - toborzásunk eredményességére.

Szívélyes érdeklődésedet még egyszer köszönve, barátsággal üdvözlő:

Lund, 2011.03.17

Tar Károly

Bendes Rita fényképfelvétele: Ághegyen

Bálint Levente**Tűnődések**

Mondd csak, neked hol
kezdődik a mesevilág?
Mikor kezdődik az álom?
Mikor van az ébredés és
mi van a határon?
Mi számodra a boldogság,
mit rejt a múltad, a jövőd?
Honnan tudod, hova tartozol?
Honnan tudod,
hogy a helyes utat járod?
És hova gyűjtöd a gyarapodó
emlékeid kavargó hegyeit?
Honnan tudod,
milyen nyelven ábrándozol?
Honnan tudod, hol vagy otthon?

Valahol

Valahol
tán lesz egy album,
amelyből csak
ez a fénykép
hiányzik.
Valaki megnézi
és tán elmélázik.

Valahol,
egy hideg,
magányos
vasárnap délután
csendre hull
az emberi szó.
Az album
becsukódik

Recept

Veszek egy csipetnyi gondolatot és
ripityára zúzva,
kifordítva, lefordítva,
idegen szavakkal cicomázva
természetbarát módon,
újrahasznosítva
tálalom,
digitálisan
esztétikusan
keretezve
nagyfelbontású
LED képernyőn,
személytelenül.

Volt egy út

Volt egyszer egy
rövid út,
kacsaringós,
keskeny,
sáros,
csak úgy elvolt
egymagában...
lassan elnyelte
a város.

A franc se tudja,
ki tervezte,
miért és
hova vezetett,
lassan eltűnt,
mint egy álom,
és már csak
emlékléptek
járnak rajta
a sok beton alatt.

Janáky Réka

készülő verseskötetéből

Tavaszi fények

Süt a Nap. Bajszodon csillan a fény.
Fut a vágy, nyomában kullogok én.
Szalad a felhő, árnya villan az ablakon,
elillan a szellő, szemem elidőz arcodon.
Szeretlek, a szívem csupa fény,
fut a vágy, nyomában kullogok én.

Képzelet

Lovaglok kék lepkék hátán,
Hozzád tartok szavak szárnyán.
Beöltözöm napsugárba:
Készülök a boglyas nyárra.

Nádlevélen átsuhogok,
Messzi réten csatangolok,
Fütyülök a bundás télre,
Bedörmögök a kéménybe.

Bucskázom a virágszirmon,
Tó permete ad ma innom,
Burkolózom buborékba,
Bekukkantok faderékba,

Mesét susogok onnan füledbe,
Csodát csöppentek a szívedbe,
Lubickolok álmaid közt:
Semmi sincs, mi engem megköt.

Nem kell a gyöngyvíz

Nem kell a gyöngyvíz,
Nem az arany bor se,
Nem kell senki verse,
Egyetlen szép sor se.

Csak Te kellesz nekem,
Aranyos, víg kedves,
Hogy édes szavadon
Szívből nevessek.

Csak Te kellesz nekem,
Becéző tíz ujjad,
Hogy a világ baján
Újra sírni tudjak.

Halotti beszéd

Test és lélek: gondolatok és kérdések

I.

A test visszavéttetik.
Forma és anyag.
Belőle minden lehet újra, mi létezik,
de soha ugyanaz.

Mert más minden agy
membránja, sejtje,
minden emlék és gondolat.
Aki képes rá, hogy megsejtse –

---

már félig Isten az.
A minták száma végtelen –
még felfogni is képtelen

az isteni ész
véges és töredék
egyszeri darabja.

II.

„Mint fán se nő egyforma két levél:
A nagy időn se lesz hozzá hasonló.
Szegény a forgandó, tündér szerencse,
hogy e csodát újólag megteremtse.”

Ha egyszer egyformák lesznek
A levelek, az arcok és a klónozott testek,
lehetősége se marad annak az egynek,
az egyetlen tökéletesnek.

Az Isten végleg magára marad,
és akkor eljő a végzetünk.
És mi elébe megyünk a sorsnak:
Ostobán kísérletezünk.

III.

Mert más minden agy –
mást tanul, rögzít
és más, amit visszaad:
minden emlék és gondolat.

De mi volt előbb? Az anyag?
Isten léte ez: mi az akarat?
Energia? Test? Gondolat?
A test elmegy, a gondolat marad...

A lélek rab, a test szabad?
Ha az alkotás kész,
a küldetés bevégeztetett?
Ha nyoma marad, a test mehet?

Az alkotás lenyomat?
A lélek? Tiszta hit?
Alkotásból étkezik,
ha megkötöd, elveszik?

IV.

Ha a nagybeteg
teste nem működik,
a lelkét is elveszed –
mivel reménykedik?

A lélek lélekben lelkezik?
A lélek magától visszamegy
ahonnan küldetett?
Hogyan hat a lelketlen tárgy,

ha itt marad?
A szellem? Testesült gondolat.
Az ember lényege: tenni- vágy:
a tudás maga: isteni alkotás.

Belesütve bélyege,
mint izzadság, mi ott ragad:
az alkotó hite
mint isteni ige.

Kovács katáng Ferenc**Tavaszi zápor***Karádi Zsoltnak ajánlom*

úgy igazi, ha Rockival nyakunkba vesszük a várost, mi ketten, bele a világba, mit nekünk zápor, zivatar, tavaszi eső aranyat ér, cuppan a talpunk a tócsákkal teli fényes aszfalton, testünkre tapad a vékony orkándzseki, körülöttünk a népek, mint futkosó pókok a tó vizén, szökdécselnek, egymásba rohannak, mókás csákó a fejükön, gallérjuk mögé csurog a víz, visítognak a lányok, rájuk nevetünk, bolondnak hiszik a hajadonfőtt, esőnek kitarulkozókat, sávokban ömlik a kirakatüvegen az eső, mesés képpé varázsolja a kínálkozó tárgyakat, próbababák intenek utánunk, futásra készen, kifacsart testtel sóvárognak a szabadba, szemükben festett műkönyv, ajkukon rózsaszín pír, hajuk frufriba fésült vagy tupir, csónaknyakú trapézruhában hirdetik a tavaszi divatot, beázott a cipőnk, most már mindegy, páros lábbal ugrálunk a tócsákban, méterekre fröccsen körénk, riadalom támad, futunk, végig a villamossíneken, kanyarodunk a rügyesedő óriásnyírek közé, utunkba esik a színház, szünet után, mint ázott verebek beoldalogunk a leghátsó sorba, mindig akad üres hely, felgördül a függöny, jelképesen persze, a szerkezet rég berozsdált, s a rendezők sem élnek már ilyen elavult jelzésekkel, azért még a fülünkben cseng a Rádiószínház narrátora, aki fojtott hangon suttozta a mikrofonba: *amikor a függöny felmegy, Ványa bácsi ül a kertben, vodkát tölt magának ...*; és halljuk azt is, hogy italt töltének, az üveg megkoccan a pohár szélén, végül az asztallapon, sóhajt valaki, kortyol, majd krárog, hisszük a fülünknek, most láthatjuk is, amint Ványa bácsi szájához emeli a teli vizespoharat s egy hajtásra kiissza, eltorzul az arca, mintha erős szesz karcolná a torkát, szája körül kézfejevel simít el ráncokat, nagy a rendetlenség, koszos poharak, kiürült uborkásüveg az asztalon, az előzmények kipuhatólásában fantáziánkra, emlékeinkre hagyatkozunk, mi történhetett, amíg mi az utcákon csatangoltunk, Rocki tévedhetetlen megérzéssel tud elindulni a semmibe, csak úgy a vakvilágba, nem törődve tavaszi záporral, hűvösen fénylő kihalt utcákkal, fagyaltozni fogunk, mondta, s nem szól hiába, egy eldugott cukrászdában, a kedvetlen presszós lány, Rocki hű szolgálja, hosszas keresés után talált két horpadt parfésdobozt a hűtő mélyén, s a hűvös estén büszkén kanalaztuk apró falapáttal a kristályosra fagyott csokis parfét, a deres papírhengerre fagytak ujjaink, dideregve ácsorogunk a szünetben nyüzsgő tömegben, sebtében megiszunk egy vizezett rumot, na lám, parfé és égetett szesz, a két jóbarát, szívesen fogadják egymást, ez örökre megjegyvezve, az ablakon át, a sötétben is látszik, hogy egyre csak esik, csapkod a tavaszi zápor, rum és parfé, ma sem éltünk hiába, ülünk a sötét nézőtérén, a rádió varázsszeme helyett reflektorokba bámulunk, mint otthon, a spaletta résein át, az elsuhanó autók fénypásztája fut a falon, Rockival vagy Rocki nélkül, bámulva a hosszúra nyúlt olvasásokba zsibbadva, eldőlve a kanapén, ruhástól, Ladányitól, Pilinszkytól, József A-tól részegülten, hangosan kántálva az összekuszálódott szavakat, a nézőtéri szomszéd elszunyókált, a színészek teszik a dolgukat, cammog, araszol az idő, húzza magával

Ványa bácsit, Latinovits hangját hallok, s a színpadtól messze nem is zavar, hogy ott egészen más valaki figurázik rekedtes, mély hangján csak nekünk, fizető és potya nézőknek, s Isten uccse elolvasom megint a drámát, betanulom gyágyá Ványa monológját, de álmodom vagy egy felvonás kimaradt, négylovas szán suhan az éjszakában, bundás urak és hölgyek mulatnak, a lovak zabolátlanul vágatnak a hótorlaszokon át, fáklyák jelzik kétfelől az utat, leugrálnak a lassuló szánról, mint éretlen utcagyerekek, fetrengenek a friss hóban, a sűrű lepel elmossa az arcéleket, hófehér szakállak, rakoncátlan, égővörös hajtincsek kavarnak a szélben, pezsgő durran, habzik a jeges ital, lefolyik a poharak mentén, tejszerűvé válnak a kiürült kelyhek, porként hullanak alá a nagy hidegben, valahonnan a képbe keveredik Anyám, forró italt kínál, dideregve húzom vállam közé a fejem, mintha St. Pétervár épületei d rengnének a ködös horizont felett, citromos teát kortyolok, s forralt borra gondolok, a fahéjas, cukros italra a felöntött labdapálya melletti zugmérésben, hősies fagyoskodás, korcsolyázás után iszogattuk a vizezett lórét, de itt a színpadon minden összezavarodott, vagy ez már a hangverseny, ugyanitt, de napokkal később, a zápor után felderült napok egyikén, kora délután, s a karmester folyton beszél, Rocki oldalba bök, mert mindig rossz helyen nyéritek fel, brummog a tuba-medve, fagott-farkas lopakodik felénk, s a vonókról riadt madársereg röppen az égbe, a látomásban a város jobb sorsra érdemes kórusa, állami ünnepek díszpáholya, mögötte Krecsáktyus csápol a munkásdalárdának, vagy ez már a pedagógus kórus, ez csakugyan álom, Rocki időnkét felriaszt, hangosan szuszogom át a Ványa bácsi végét, miénk a város, ismerjük minden zugát, mint a tenyerünket, a poros kültelki házakat, a belvárost, az Annát, Anna, ifjú éveink cukrászdája, butik lesz a helyén, előre látom, rongyok, bizsuk csarnoka, itt árusítják ki Krúdyt és társait, dzsentrik, polgárok, lumpok és szépleányok lelkét, itt kísértenek majd, mert e világon kívül, nincs számukra hely, muzik, Béke, Dózsa, Móricz s az új, a szélesvásznú Krúdy, a Károlyi kertben nyáron a Szabadtéri, ott a finoman habzó Jereván-sörök után a szűnyoghadjáratos kalandfilmek, A három testőr, meg ilyesmi, szél szárnyán érkező békakoncert a bújtosi tóról, színi előadások groteszk kísérői, Illésék, Omega, Metró, a nagy nemzedék zenéi, s a kicsit ciki Hofi-Kós-Kovács Kati, de Aradszky, Bimbam Trézsi messze elkerülve, mozi csak egy van, csupa nagybetűvel, FILMKLUB a Te neved, francia új hullám, olasz neorealista és Bergman filmjei, osztályfőnöki külön engedéllyel, te jószágos ég, s mi ott lehettünk, Rocki meg én, a nagyvilág közepén, ÉLET, rituálék, otthon a polcra halmozott könyvek, kölcsönzött, kölcsön kapott s az aligpénzből, zsemlefillérekéből vett kötetek, a kopár kert, az első cigi Rockival, hánytunk, mint a lakodalmas kutyák, Hubertusz likőrrel kúrált Nagyanyánk, gyógyszerként őrzött, a stelázi mélyén rejtett, gyenge, mi vizeztük fel apránként, de jólesett, hogy gondolt ránk Nagyanyánk, nem árulkodott, ki nem állhatta a zűrt, kendője ráncaiba rejtette gondjait, záporos tavaszunk lett, csak a világ forog még sebesebben velünk, a padláson Nagyapánk első világháborús kardjára lelünk, szuronytőrös, rozsdás mind a kettő, csatázunk bokrokkal, kopasz kórokkal, nagylegények, verhetetlenek, mámoros hévvel, ellenállás híján hamar elunjuk, bunkert ásunk, jó lesz majd komposztálásra, addig is kincseket rejtünk belé, emlék az utókornak, az utcákon lófrálunk, Rocki folyton megáll beszélgetni, puszkózik a lányokkal, fél lábón állva várom, ölelgetik, engem megbámulnak, sorra járjuk az ismerősöket, mindent iszunk,

ami van, rossz borokat, de sosem sokat, névnapra, házibuliba cseppenünk, sarokba ülök a földre, lapozgatom a kezembe eső könyveket, kórusban kérik, hogy olvassak hangosan, de úgy szeretem, ha Tímár József, Ascher Oszkár, Gábor Miklós hangján szólnak meg a szövegek, magas a mérce, Latinovits, Nagy László emelte egekbe, csak a móka végett kiosztok néhány könyvet, ahol kinyílik, ott olvasunk bele, megüünk sorba, dőlünk a röhögéstől, Solohov után Móricz, Hemmingwayre Szabó Pál véletlen sorai felelnek, még néhány kör, de erre is unalom terült, gyalogolunk tovább, tavasz, záporos, hűvös, végig a városon, Rocki öles léptekkel, én meg szaporázva, rójuk az aszfaltot, köszöntgetnek, visszaköszönünk, elfogadjuk az újabb meghívásokat, aztán egész máshol kötöttünk ki, fagyalt után koslatunk, nyáron a lányok fizetik, s megint más lányok mérik nekünk az óriás gombócokat, az *igazi* gyümölcsöset, vanília, csoki, főleg puncs szóba sem jöhet, konty alá való, az eső elől a boltokba menekülünk, a tanuló lányok, eladókisasszonyok szoknyája mellé, pult mögé, raktárba segídezni, Rocki gyakran eltűnik, csókolóznak, viháncolnak, egy fotólabor szűrős szagára emlékszem, csemegében öt dekánként vásárolt élesztőre, sorba állunk, hogy lássuk a nagy Őt, tejivós kakaózás, friss, ropogós kiflik, záróra előtt csak tejfől marad, Rocki szemrebbenés nélkül dönti magába, egyenletesen kortyolja a sűrű masszát, a kiflit zsebre vágja és kihívóan állja a kiszolgálók csodálkozó tekintetét, hüvelykujja körmös felével elkeni a maradék tejfölt a szája körül, diadalittasan távozzunk, a jó gazda hizlaló szemével követjük a földből kiserkenő szalagházak burjánzását, a víztornyon már májusfa áll, tavaszi zápor söpör végig az alföldi mezővároson, indiántáncot járunk az ostor nyeles lámpák körül, már állnak, de még nem üzemelnek, beázott a cipőnk, most már mindegy, páros lábbal ugrálunk a tócsákban, méterekre fröccsen köröttünk a víz, riadalom támad, elfutunk, végig a villamossíneken, kanyarodunk a rügyesedő óriásnyírek közé, a városi könyvtár ruhatárában felöltök gőzölögnek, kalucsnik áznak saját levükben, dolgozatot írunk, Ének az esőben, kép és hang ritmusra vágva, az ablakon, az esőn, az elsötétült égbolton át bámulunk önmagunkba, miénk lesz, csakazért is, egyszer, nemsokára, ez az esőverte világ...

Steiner János

Két gondolat

Zentabélikehez (részlet)

Kézzelel érinti a törzsbe irt éveket, Tölgy úr szól, ha kérdezed az elmúlt időkről. Barázdált, vajatokba rejtett titkait megosztja, ha illemtudóan szól a kíváncsi, ki fűrkészni nem rest ember és idő furcsa játékát.

Folyondár lepi be a mohás köveket, elhagyott temető vadindás talaján lépeget, ki parány készségével számot adni készül, mély idők kútjába kavicsként esett álmatlan éjjelek vámszedőivel.

Ahol a tölgyek terebélyesek és szépek, van ott embernek tetsző élet és alattuk férfiasan peng, a szó a jövőnek szánt bizalom. Tartja értelmét a mondat és az akarat kenyeresként szegül melléje. Ha tölgy van a közelben, benne vagy száz év tárolt világ, bizalom is állandó vendég a korona alatt és a sűrű levelek közt megbújva fészkel a tollas nép és dal is csendül gyakran.

Ha fenyő van a közelben, hárfák hangjával telik a tér, friss lehelet huncutként lopakodik minden fuvallat hátán és a kitárt ablaktáblán a koradélutáni fény hosszú árnyékokat fest hajlékony nimfákból és borzas faunokból.

Ha nyírfák állnak a közelben, ligetük fűrge balerina lábak egybehangzó kecses hajlását idézi. Könnyedség és szabadság árad a térben és önfeledten a szem elréd, nem értvén honnan jön a muzsika és lépés tökéletes mánora az alkonyi csendben, midőn a búcsúzó nap hamiskásan visszanevet a fehér harisnyába bújtatott lábakra. Ahol fák nincsenek, emberére csapásként fenyeget oda föntről az ég és nincsen bűvőhely nincsen menedék. Minden olyan hatalmas odafent és minden emberi remény, lehet szív vagy agyi szülemény, mankóval ténfereg odalent.

Visszatérés

*Nincsen visszatérés, csak az út van.
Hamvába fulladt tűz sohasem lobban.
Nincsen másodsorra, nincsen újra.
Csak az út van és annak vándora.
Sima tó tükrét ha kavicsal sérted,
Körkörös gyűrűk láncolata táncol.
Hiába vijjogja rejtekéről héja percét,
Szertelen táncára sima tükör zárul.*

Lejegyeztetett az álmos Szabadkán — a *Fasizmus áldozatai* rémcsoportnál.

Veress Mária

Részlet a szerző most készülő *Életre, halálra* című kisprózai kötetéből

Özönvíz után

Vajon hogyan lehetséges, hogy nem csak arra vagyunk képesek, hogy felfogjuk a borzadályt, hanem, hogy gondolatban újra meg újra átéljük azt magunk is. Evickélünk a semmiből kerekedett vízözönben, húsunkat üvegcserepek kései szabdalják, nekicsapódunk leomló házfalaknak, sodródó roncsoknak, pozdorjává szaggatott fának, míg tagjainkban a csontok szilánkká roppannak. Megcsonkított, felismerhetetlen emberi hullák, állati tetemek sűrűjében próbálunk partra vergődni, de eltűnt a part, csak romok közt kavargó szennyes örvény van, és az a sok kacat, értéktelen holmi, emberi létünk megannyi tartozéka, ott úszik, száguld a vízben, mindent letarol útjában, mindent elborít. Mély sebekkel teli sajtó, lüktető, vérző testünket vonszoljuk a roncsok és törmelékhegyek közti iszapban. Leszakadt emberi testrészek, megfeketedett, felpuffadt, pokolian büzlő tetemek között próbálunk megelni valakit. Lehetne épp a mi gyerekünk is az a vértelen, ernyedt kis test, a mi barátunk az a minden tagjában összetört emberi alak, takarhatná a mi szeretett társunk meggyötört, kiszenvedett testét az a hevenyészett halotti lepel. A mi rokonunk, ismerősünk is ott lehetett volna azok között, akik pokoli kínokat álltak ki, mielőtt megcsonkított, összekaszabolt, torz hullává változtak, vagy mielőtt tehetetlenül vergődve vízbe fúltak. Minden görcsbe merevedett kéz a mi segítségünket kéri. Embertársaink szenvedése láttán valami egyetemes fájdalmat, és vigasztalhatatlanul mély gyászt érzünk mi, akiket elkerült ez a szörnyőség. Nyelvünk dadog, ölelni vágyó két karunk bénán lóg a halomba rakott halott kisdedek láttán. Megannyi kihunytt csillag. Ekkora veszteségre nincsenek szavak, ekkora bánatra nincs mód a vigaszra. Isten, segíts, hogy túlélésünk büntudatát el tudjuk viselni.

Rekviem

El lehet-e felejteni az épületből kiugró apró emberi testek hátborzongató látványát? Azokét, akik előtt az elevenen megégés elől egyetlen út állt nyitva. És az a semmibe vezetett. Mit érezhettek a füstölgő épület oldalába kapaszkodók? Nyüszítettek-e félelmükben? Felsikított-e bennük a reménytelenség? Átkozódtak-e, szidták-e Istent, hogy megengedte ezt a szörnyőséget? Vagy talán fohászkodtak, mint a Titanic utasai, akiket zsoldárt dalolva rántott magával a süllyedő hajótest? Maradt-e idejük azokra gondolni, akiket már nem fognak viszontlátni? Akiknek egy életen át tartó fájdalmat jelent majd az ő értelmetlen haláluk, és örök gyásznap lesz szeptember tizenegyediké. A leugrás egy pillanat műve volt. De mi lehetett előtte? Mikor jöttek rá, hogy ebből a pokolból nincs menekvés? Milyen érzés lehetett rádöbenni, hogy számukra már semmilyen esélyt nem tartogat a sors? Hogy lehetett két iszonyat között választani? Miért tűnt rosszabbnak fent maradni, kivárni, míg lángra lobbannak? Mi taszította őket a mélybe? Ki üvöltötte a fülükbe, hogy el innen? Ki ebből a pokolból, bármi áron. Elengedni az egyre forróbb kapaszkodót. Bármi áron. Gyors,

fájdalommentes halálra vágytak. De nem kerülhették el a hosszan tartó zuhanás gyötrelmeit. Voltak, akik kettesével, kéz a kézben vetették le magukat a toronyházból. Egymást bátorították az egyszeri, megismételhetetlen mutatványra, amit az alkalmi közönség felhördülve, lélegzetvisszafojtva, döbenten követett. Aztán, az esésben elzibbadt kezek kicsúsztak egymás markából. Minden szem az égő tornyokra tapadt. Egyenes adásban nézte a tragédiát ország-világ. Az épület üvegfala mentén zuhanók egy ideig még eszméletüknél lehetek. Még láthatták, ahogy a föld felszíne eszeveszett iramban közeledik. Ahogy a fentről máskor oly picinynek tűnő fák, gépkocsik, a porszemnyi emberi alakok egyre kivehetőbb méretűvé nőnek. Tompa puffanással, egyenként értek földet a testek. Szerepük véget ért. Csak mi, e véres szeptemberi délelőtt néma szemtanúi, rándulunk össze a borzalomtól valahányszor eszünkbe villannak a zuhanó testek. Újra meg újra eszünkbe jutnak, mert nem felejthetünk. Kötelességünk az emlékezés.

Rökenes Erzsébet Ikon

Tar Károly

A boldog utcán innen

regényes emlékrajk

Amikor betöltötte minden évét, amit *kiszabott* számára a sors, (valamiért akadémikuskodóan örökké triviálisan csengett neki ez a szó, amelyben a mássalhangzók, felhorgadó indulatossága arányában, időnként maguktól cserélődtek), szóval, amikor belátta, hogy élt éppen eleget, kiszabott életéhez a ráadásul kapott időt megfontoltan arra szánta, hogy a megvilágosodás takarója alatt elnyúlva, a kényelem párnáin heverészeve, felidézze a vele és a körülötte történeteket. Kedvére válogatott a vándormadarak módjára ismételt előrajzó, filmként pergő múlt sokféle, kinagyítható apróságai-ból, rácsodálkozott élete eddigi jelentéktelennek hitt részleteire. Akarta, hogy történéjék vele valami, amitől tekintélyesnek érezheti magát, és önbecsülése úgy dagad, mint a bodybuildingezők fényesre olajozott izomkötegei. Ilyenkor, mint mások, amikor tükörbe néznek, látta magát.

Ha reggel a tükörbe nézett, akkor is látta magát, szívrepesztő látvány volt, de a *sors*... Na, már megint az a kiállhatatlanul furcsa kettősség... Mint minden alkalommal, most is mellbe vágta ez a szó is, amely úgy kongott, mint egykori ökölvívó mérkőzésein az ájulásba taszító és ájulásaiból ébresztő gong hangja, amely menektekre osztotta az ellenfelével öntudatlanságig folytatott bunyót, s amikor már nem a győzelem érdekelte, hanem csakis a levegő, amiből kapkodva sem jutott elegendőhöz, és ilyen állapotban valami mindig arra ösztökélte, hogy mindenféle kettőséget, a kettőbe osztott emberi agy működéséhez hasonlítson. A sors az egyetlen, az örököt jelentette, sokaknak a nagy ismeretlent, neki pedig csak annyit, hogy tudatosan kerülgesse a sablont. Nem mondta ki, amiben nem hitt.

- Ha nem mondom ki, akkor nincsen... - mormogta maga elé, és azon töprengett: tegen, vagy ne tegen a mondatai után kérdőjelet?

Csupa kételkedés volt az élete.

Grünfeld úr is megjárta, amikor nem jó helyen alkalmazta a kérdőjelet.

Éljen Május elseje?!

Tulipános, kokárdás, vörös zászlós ünnepen, a mások által unalomig szajkózott jelmondat illetén való hangoztatása annyira felháborította az alapszervezet elhivatottságból a népi tömege fölé tornyosult titkárát, hogy Grünfeld kezéből, miután ott helyben felfüggesztette annak párttagjelöltségét, kitépte a vörös lobogót, és előlegezett bizalommal egy fejletlen kamasz kezébe adta.

Milyen érdekes?

Látta magát, ő volt az a fejletlen kamasz.

Grünfeldre figyelt, akiben akkor úgy omlott össze a belé helyezett bizalom, hogy csak évek után volt képes némileg újjáépíteni azt, egy távoli, melegebb éghajlati gyümölcsstermelő kibucban (héberül קיבוץ)

Szóval, ott állott a tükör előtt.

- Mi a fenét keresek én, ebben a korban, vagyis ilyen korosan, a tükör előtt? - kérdezte baráti hangon önmagától. - Borotválkozni e nélkül is tudok már, a villanyborotvával még soha sem vágтам meg magam.

Arra gondolt, hogy hajdanán megtörtént, valamilyen okból megremegett a kezében a borotva. Hajlott korában, maga látása nem hasonlított semmiféle tükörbe nézéshez. Sejtette, hogy furcsa szembaja lehet, de nemcsak ezért mondott le a tükörbenézésről.

Amikor behunyta a szemét, akkor is látta magát. Soha a mostanit, mindig csak a régit, a voltat. Miközben folytonosan valamiféle vaksággal küszködött, befelé látása élesedett. Messzelátása pedig annyira javult, hogy az ehhez szükséges szemüveget végleg elhagyta valahol. De olvasáshoz egyre erősebb dioptriájú szemüveget rendelt számára az orvos. Közel hajolt tányérjához, nem látta benne az ennivalót. Ijesztő generál sötétben tapogatózott olykor, a pillanatok naphosszúakká nyúltak, rendkívüli erőfeszítésre volt szüksége ahhoz, hogy világosságra nyissa ismét a szemét. A ragacsos félelem akadályozta ebben. Nem tudhatta, hogy mikor, milyen képsorok kerülnek szeme elé agyának rejtekéből.

Újra látta magát, amikor egyszer kopogás nélkül betoppant anyja hálószobájába. Anyja szomorú testéről éppen földre omlott a hálóing.

- Fordulj meg, fiam - bízta egykedvűen az anyja -, ha nem akarsz látni, ahonnan kibújtál!

Migrénje volt, s ilyenkor elfelejtett anyának lenni.

Addig még egyáltalán nem foglalkozta az, hogy valahonnan ki kellett bújni ahhoz, hogy világot lásson. Nem hibáztatta magát ezért. Villanásnyi időben, akár a többszöri blendenyitásra kapcsolt fényképezőgép, anyja meztelen ölében sötét szőrcsomót látott, ezt rögzítette feltehetően bio-digitális memóriájában, de nem találta elfogadhatónak és dicséretesnek, hogy valamikor onnan, abból a fekete mélységből jött volna a világra. A megdöbbenés rögzítette benne ezt a képet, s mert öreg korára vírusokkal telt a memóriája, vaklásához tartozott felidézni az elraktározott ijesztő képeket.

Gurul kerékpárja, de másodpercekig nem látja az utat, csorog a könnye, rázza a fejét, s közben olyan élesen látja magát gyermekként, hogy nem kell sem a kép kontasztján, sem a színein változtatnia, semmi szükség arra, hogy képjavító programban megvágja, vagy élességén állítson valamit.

Űl a Karolina tér és a Mátyás király szülőházához vezető utcácska sarkán épült, talán éppen születése évében emelt, az ódon hangulatú térben szemtelenül új, a régi köveivel büszke ferencrendiek templomával srégen szembeni épület belső, napot sohasem látott két-három négyzetméteres „udvarán”, ahova az apja szuterénlakásának ablaka nyílt. Űl órák hosszan szótlánul a kiterített pokrócon, a dalai lámát utánozza öntudatlanul, pedig sírni lett volna kedve. De, ha jutott is volna erre alig cseperedő kedvéből, az is elszállt a kétemeletes épületnél nagyobb, talán még a főtéri, templomtorony fölé, száz méternél magasabb magasságokba, mert a világtól elzárta, már akkor belátta, nincs az ilyesminek semmi, de semmi értelme.

„Daru madár, ha lehet...”

Apja dalárdában csiszolt tenorján szerelmes levelének kézbesítését szorgalmazta sokszor ismételt dalában, de madarat még most sem lát, ezen a nem tudja miért, éppen most megelevenedő képen.

Szelíd galambok később rémlenek fel emlékezetében, egy másik, a szürke falakkal határolt akna-udvarnál sokkal díszesebb templom előterében, amikor cérnavégre

kötött kukoricaszemmel, Veres Misivel próbálta befogni őket.

Szigorú bácsi kérdezte:

- Te vagy Tar Károly?

Nem válaszolt akkor, és most sincs miért válaszolnia, magának sem kell felelnie. Mert kijelentő mondatként érzékeli a bensőjéből adott választ. Mert amikor a kérdést és az azonos tartalmú feleletet sorsával azonosulva először megfogalmazta, akkor még élt az apja. Akkor csakis az apja lehetett Tar Károly. Neki még az ifj. betűket sem tették ki a neve elé.

Bérelt egyszobás lakásuk aknára nyíló ablakán át, a suszterbankli mellett, háromlábú széken ülő, kényes megrendelők luxuscipőit faragó apja pillantásai óvták, és a zárt tér cement aljával megegyező nagyságú, többnyire szürke égbolton sors irányítottan tülekedtek és furcsa meséket sodortak fölébe a szüntelenül gomolygó, magasságokba mártott felhők. Motoszkált benne a hiányérzet, örökösen, napos oldalra gyott.

*

Amikor a Karolina tér sarki bérház alagsorából a százvalahány lépésnyi hosszú Klastrom utcán elkísérte az öreget munkaebédjükre a Mátyás király utcai kifőzdébe, mindketten nagyon éhesek voltak. Tárgyalásaik, mint általában, most is barátságos légkörben zajlottak.

Az apja ölében ülve mindent megevett az elébe tett tányérról. Azóta is kedvenc étele a vadas bélszín olyan csőtésztával, amellyel, ha úgy tetszik, felszipókázhatja a babérleveles, bőségesen tejfelezett zöldséges vadas-mártást.

Szép emlékei sorában, ahol nagy zabálások és később vidámitóan szeszélyes nők előkelő helyen szerepelnek, ennek az eseménynek borús oldala is van. Ugyanis tisztán emlékszik arra, hogy a kicsi kerek, és az idő által mélyfeketére lakkozott asztalkán egyetlen tányér volt. Koránál fogva őt sokféle előnyben részesítette az a polgári társadalom, amelyben az embereket pénzüik szerint két skatulyába osztották. Ők a nagyobbik, de nem a tágasabb skatulyában foglaltak helyet, ahol a kis emberek, a közepes tehetségek, a szürke köznépek tömörültek.

De ennek a megkülönböztetésnek előnyeit is élvezte, mert nem kellett fizetnie a villamoson, amelyre pontosan emlékezett, hogy fényes síneken, szikrázó kerekkel időnként bekanyarodott a Kincses Város Főtérré. Kiskorúként ingyen járhatott a színházba. A „magyar világ” kezdetén kaphatott a színpadról a tömegbe szórt ingyen cukorkákból, mert akkor még a felső erkélyre is jutott belőle, és minden gyermek kezébe nyomtak egyet. „Azokba a tüneményesen sikló lovas szánokba is bármikor ingyen beleülhetek, ha szüleimnek erre kedve kerekedik.” - gondolta, amikor a szűz havaktól patyolatfehér téren a csengős lovak után bámult.

De szüleinek az volt a rettenetes szokása, hogy csak egyes számban mutatkoztak, és semmi hajlandóságot nem mutattak az ilyesféle szórakozásra.

Két esztendővel később a Kismester utcai általános iskolában, tízórai szünetben ingyen kapott cukros kenyeret. És a nyilván, nem saját akaratából gázkamrába készülő padtársa vajjas kenyérének felét is rendszeresen bezabálta, ebédre pedig, igen, minden áldott ebédre olyan grízes laskát kapott a kiválasztott szegény gyermekek kiváltásaként, hogy ezt a későbbi időkben ritka eledelt mindörökre megszerette. Már- már

azt hitte, hogy az a világ, amelyben ocsúdott, számára új skatulyát, az ingyenesek skatulyáját jelölte ki lélettérül, hogy így kárpótolja a társadalom igazságtalanságaiért, és megalapozza benne az osztályharcos hajlandóságot, amely az érzékeny emberekre váró, jussként örökölt vitézkedés egyik, réges-régen közkedvelt formája volt.

A vár, amelyben született, olyan falakkal dicsekedhetett, amelyek tövében, apró fűszerüzletekben, a gyerekeknek bérmentve burizsnak vagy bú-rizsnek nevezett édességet, máskor pedig „bocskorszíjat” osztogattak, ami savanykás-édes cukorgyári maradék-vakarék volt. Csemege.

Szóval ott ült az apja ölében, és elette előle az ebédet.

Életre szóló élménynek ez se rossz.

Így kezdődhetne önéletrajzi regényem, de beláthatatlan terjedelmére számítva nem kötöm magam időrendhez, emlékeim nagyítóját egy kolozsvári villa története fölé emelem.

A háború után, miközben néhány évig anyámnál és mézeskalácsos férjénél laktam a külvárosban, apám, aki mindig központban bérelt lakást, mostohaanyámmal és fiú féltestvéremmel, valamint két másik szegény családdal együtt, lakáskiutalással beköltözött egy poklokat megjárt zsidó orvos, államosított családi fészkebe. Itt élt haláláig, a villa szobakonyhává alakított részében, s maradékainak élete itt zajlott ebben az épületben, a szocializmus éveitől és utána is. A leromlott épületet olcsón adta az állam.

Féltestvéremet, egykor az utcáról bekérezkedett, a Zsil völgyéből, részeges élet-tára elől menekült asszonya, rendőri segítséggel, majd törvényesen is kizárta lakásából. Nagobbik fiát a nagyszülők nevelték. A gyógyszergyári szakiskolában tanult, a rendszerváltás után, román papeleányt hozott a házba, akit fiával együtt elhagyott egy nagyon festett és hűtlen nőért, akiért aztán öngyilkos lett.

Öccse, a rendszerváltozás után, kíváncsiskodó külföldi fiatalok kocsját vezetve karambolozott. A felelősségre vonás elől a francia légióba menekült.

Miután apám, később mostohaanyám és féltestvérem is meghalt, fiai pedig búcsút mondtak a háznak, csak öcsém egykori asszonya maradt. Nem vállalhatta a fél-évszázad óta elhanyagolt épület karbantartását. Előnyös vásárt kötött, eladta a villát egy rendőrtisztnek. A pénzes újjazda, emeletrá húzással felújította ezt a város szívében álló, tekintélyes, kertes házat.

Az egykori Vass –villából, amely a háború utáni harmadik évtizedben apránként Tar-lakká silányult, belátható az elmúlt. Sok minden szempontból zűrzavaros, a felgyorsult időnek köszönhetően fájdalmasan örvénylő háromnegyed-évszázad.

Éppen ennyi időt kaptam eddig a sorstól. Visszapillantásom elszámolás is.

Az idővel, ha van ilyen, és magammal, amíg még vagyok.

A Vass villa

A kigyózó girlandokkal díszített, sötét kovácsoltvas kerítés, háromméteres szakaszokban, lépcsőzetesen kapaszkodik a domboldalra. Alapja, tekintélyt parancsolóan, derékig érő fal, faragott terméskőből, tetején arasznyi vastag kőlapok. A kerítés mögött, a frontra néző háromablakos épületig, szobányi területen, a háborús évek

alatt elhanyagolt virágoskert, borzas, a vaskerítést itt-ott átlépve, menekülni kész tujabokrokkal. A kerítés háromnegyedénél, félig nyitottan, girlandokkal díszített, alsó részén vaslemezrel zárt kiskapu. Kilincse törött. Zárja megerőszkolt. Látványa, mint az szétfeszített lábait összetenni képtelen nő közönséges kitarulkozása, siralmas. A befelé nyíló kiskapu mögött, hat, enyhén mohás lépcső, amely az utcai járda gránitkockáitól számított méternyi magasságban húzódó cementjárdáig visz. A járda, tizenvalahány lépés után, a villa főbejáratához vezető lépcső alján, kettéválik, méternyi széles csíkja, az épület mellett, a telek hátsó részébe visz, s onnan a kapuból is látható cementlépcsőn fel, eltűnik a gyümölcsös kertben.

A járda jobb oldalán, hatalmas, a kapu fölé tornyosuló orgonabokor. Mellette a járdát szegélyezve, rendezett sorban, különféle, előkelőségüket elhanyagoltságuk ellenére is fitogtató bokor: aranyeső, tamariska, naspolya, galagonya, bukszus, magnólia és zsidótövis. Aki ültette, bizonyára szerette a változatosságot, de elsősorban arra törekedett, hogy a járda, és a szomszédos villa deszkakerítéséig tartó keskeny földszávon magasra növelhető bokrokkal védekezzen a szomszéd kíváncsi tekintetétől.

A ház négyzetes alaprajzába beékelődő részében, tizenkét lépcsőfokkal, az alaptól embermagasságba vivő feljáró, öntöttvas korláttal. A bejárat széles, kétrészes, vasrácsa mögött üveges, a két méter széles és négy méter magas folyosóra ajtó. Rézkilincse hivalkodó. Az ajtó fölött keskeny világítóablak. A bejáraton alatti lépcső alatt barnára festett keskeny, félig nyitott ajtaja mögött kialakított szekrényfélében, a kerti munkához és a járdasepréshez szükséges kopott szerszámok: seprű, locsoló, hólapát és jégtörő megbolygatott rendben. Fölötte, a bejáraton alatti lépcső előtt, a kerítés vas girlandjait utánzó, mozaikos térre nyílik a konyha keskeny ablaka, amelyen át az egykori cseléd bizonyára jól láthatta a vasrácsos kapu előtt álló, a kőoszlopba mélyített csengőt nyomkodó, bebocsájtást kérő alakját, s indulhatott kaput és ajtót nyitni.

Ezerkilencszáznegyvenöt május tizedike volt, apám harminckilencedik születésnapja.

Beléptem a kapun.

„A ház kapuja nyitva, a csengő kibelevve, ide az jön be, aki akar.”

A háború végén többen is akarták ezt, s zárat fészítve, ablakot törve, könnyen mozdítható értékek után kutattak. Az azóta eltelt esztendőben, a rongálás nyomait gyógyítani nem akadt ember. Akár a gazdátlan eb, az épület sápadt, fogyott, elhanyagoltsága taszította az embereket.

Miközben felkaptattam a kapun belül négy vagy öt lépcsőfokon, és lépkedtem az épület melletti járdán, lelassított, csaknem megállásra készített egy belső hang:

„Idegen neked ez a hely. Szabadulj innen, minél előbb!”

Nem magam mentem, hanem valaki más, aki a bőrömbbe búj, hogy teljesítse az anyja kérését.

A villa melletti járdán haladva, a pincébe és a mosókonyhába ereszkedő falépcső barna, nyitott ajtaját megkerülve jut a látogató, az első bejáratához hasonló vaskorlátos lépcsősor alá, a villa hátsó bejáratához. Hat lépcsőfok kis teraszra visz. Ide nyílik a padlásfeljáróhoz vezető folyosó szélességére szabott, két részes, keskeny, fehér ajtó. Kifelé nyíló része alig vállszélességű:

A bejárat a négyszobás épület déli, védettebb, a domboldalra nyújtózkodó kertre nagy ablakkal néző ház, napos és csendesebb részébe vezet.

A villa hátsó részét be kellett ásní a domboldalba. Két és fél méter magas betonfal zárja le az épület faláig tartó szűk, finom homokkal szórt teret, ahol, minden bizonnyal, a régi időkben pingpongasztal állt, amit a tér sarkába épített faskamrából hozhattak.

Ide, erre a kis udvarra nyílik, a keskeny terasz magasságában, három nagy, redőnyvel, fából készült rolóval felszerelt, ablak. A bejárat felöli, a kisebb, a másik kettő a nagyobbik szoba ablaka.

Mindkét szobából ajtó vezet a fürdőszobába. A nagyszobából a barna csempekályha mellett nyíló ajtó keskeny, alig észrevehető, belesimul a falba. A fürdőszoba nappali fényt a fürdőkád fölötti lapos, kád hosszúságú, a konyhára nyíló ablakon át kap.

A főbejárat felöli folyosóról megközelíthető illemhely a fürdőszobából leválasztott, tetőszellőztetővel ellátott fülke. Ennek fürdőszobabeli egyik falán, az angol véécékagyló mellett csüngő láncsal nyitható-csukható, redőnyös szellőztető nyílás, a másik falon, fogantyúval nyitható üvegablak, ahol alkalomadtán a forró fürdők gőze távozik. Az épület hátsó részének kisebbik szobájába vezető ajtó melletti másfél méteres falsíkon, amely mögött a kémény emelkedik, porcelán mosdókagyló. Fölötte üveges polc és tükör. A kéményoszlop melletti beugrásban meleg vizes kazán. A szidolózáshoz szokott csaptelep díszes rézkötemény.

A ház szobái, a főbejáraton és a hátsó bejáraton át egyaránt körbejárhatók. A főbejárat felöli előszobából, balra konyha és a vécé, jobbról kétaablakos, közepes nagyságú szoba, szemben pedig szárnyas ajtóval ellátott, az utcára néző nagy ablakkal, a majdnem ötven négyzetméteres nagyszoba, kisebb bálterem, amely imponánsan fehér-lakkos, összecukható üveges, fallal kettéválasztható.

A nagyszobából széles ajtó vezet a villa déli részére néző, kétaablakos szobába. Ezt az ajtót szélesre tárva és a nagyszoba válaszfalát összehajtva, tekintélyes, a társasági élet polgári kivánalmainak megfelelő fogadótermet alakíthatott ki olykor a tehető házigazda. A békebeli épület szobái négy és fél méter magasak. Fény, levegő és a mesteri csempekályhák mindenkor biztosították a kellemes légkört, a családi meleget.

Kereszthúros, fekete zongora, és a házban, még a háború befejezése utáni hónapokban is mindenütt előbukkanó rengeteg könnyen törhető ebonit hanglemezzel mutatja, hogy a ház építetői, a város tehetősebb polgárai szokásainak megfelelően, kedvükre éltek, szórakoztak itt.

Nem kellett csengetnem, a kapu tárva volt. Mint lassított némafilmen a romantikus hősök, hangtalanul lopakodtam az ismeretlen helyen, rémlett, hogy már jártam hasonló környezetben. Ismerős volt a kapu, a ház, a járda együttes hangulata.

Évekkel azelőtt, a háború kezdetén, az anyaországi főszolgabíró Görögtemplom utcai villájában lakhattam. Apám házmaster volt és katoná. A házmaster fiaként sepertem a havat, törtem a jeget a járdán. Ősszel boglyába gyűjtöttük a terebélyes kert faleveleit.

Egyszer jártam a villa főbejárat magasába vezető lépcsősoron, apám mellett meghúzódva, besomfordáltam a mennyország kapujának képzelte díszes bejáraton, s a tágas hallban, koldusként álltam a főszolgabíró négy méter magas plafonig érő kará-

csonyfája előtt, amelynek tündöklését, a szuterénlakásunk ablaka előtt cseperedő, nekem ígért, havas törpefenyővel kellett összehasonlítanom.

Karácsony első napja volt. Vajon miért őrzi makacsul emlékezetem a főszolgabíró nevét? Miért társul ehhez, számomra máig érthetetlenül, az anyaország mibenlétének furcsa grimasza?

Baumgartennek hívták a főszolgabírót...

*

Apám büszke arra, hogy a nagypapa városban élt, akinek afféle polgáremberként, talán valamiféle hivatala is volt a városházán. A lányai varrónők, egyik talán postás-kisasszony, de egyetlen fia semmire sem vitte. Egy községi fogadóval bajlódott, a felvinci Vigadóval, kocsmát és könyvtárat tartott, amíg bírta a hadakozást a kölcsönzökkel. Aztán szabóságot nyitott, de vesztére, mert az akkori idők nem kedveztek az öltözködésnek. Maga is egy szál ruhában, báránybekecsben indult útnak, amikor minden üzleti próbálkozása bedöglött.

*Amerikába ment, hajózott, vándorolt. Sodortatta magát a többi kivándorlóval. Különb-
ben ügyes ember lehetett, mert hat év múlva már összegyűjtött annyi pénzt, amennyi-
vel hazajöhetett.*

- Máj nem iz Charles Tar - tanította angolra a legkisebb fiát, és várta a saját halálát. Tulajdonképpen ezért jött haza. A bostoni cipőgyárban árurakodás közben eltörte a kezét, s lábadozása alatt úgy rátelepedett a halál gondolata, hogy nem bírt magával.

- Haza megyek meghalni - mondta egy falubélinek, s a magyar kolónián elterjedt a hír: Tar Dániel meghibbant.

*A legkisebb fia négy éves volt, a halál pedig sehogy sem jött, csak a nyomorúság; a kertet a patakparton eladta az asszony. A „Tyúkszar” utcai családi nagyház dűlede-
zett, télen is a nyári konyhába szorultak, fűteni csak ott lehetett.*

Összesen hat gyermek viselte a Tar nevet; senki sem csodálkozott azon, hogy Tar Dániel tavasszal, amikor újabb transzportot indítottak a tengeren túlra, velük tartott.

*Apám tehát falusinak született. A cigánysoron laktak, és mezítláb csicskonkázott a jégen. Az iskolából kimaradt, mert nem volt bakancsa, de ahogy az idő engedte, kint volt a strekken, a gyomlálást megfizették, a szénaprésnél a lóhajtásért kenyeret adtak. Az anyja napszámából tartotta el gyermekeit. Szerencsére a nagyobbak mind elszéled-
tek; ki szolgált, ki mesterséget tanult. Apjukra csak az emlékeztette őket, hogy azon év őszén, mikor elment, még lett egy kicsi, akinek az anyjuk hazahordta a mosáskor ka-
pott ételt. A mosóasszonyoknak akkoriban pálinka is járt. Nagyanyám minden nap mosott és minden nap pálinkát tízóraizott, nem csoda, hogy megszerette az italt.*

*Az öregem is sietett elhagyni a szülői házat, beállt suszterinasnak egy közeli kisváros-
ban. (Nem untatom az olvasót a mesterségtanulással járó pofonok leírásával.) Segéd-
korában azonban tett valamit, amit mostanában lázadásnak neveznek.*

*- Reggelire puliszkalövet adtak - mesélte az öregem -, és egy alkalommal azt mon-
tam magamban, hogy nincs ez jól. Felálltam az asztaltól. Még ma is látom a segédek
riadt pillantásait. Az inasok is eltátották a szájukat. Ketten a küszöbön ültek, szóltam
nekik, hogy pusztuljanak az utamból. Ledobtam suszterkötényem és kiléptem az utcá-*

ra. Amikor rátértem a falumba vezető országútra, akkor ért utol a mester.

- Hova mész, te! - ordított, de én rá se néztem.

- Hova mész, Károly? - szuszogott mellettem, mert ugyancsak szaporáztam.

- Megyek haza reggelizni - feleltem a mesternek, s valóban hazamentem.

Hát ez egy helyes kis történet, sokszor megröhögtet, mert elképzelem a kis bajuszos, mitugrász mestert, ahogyan forgolódik az öregem körül, aki, meg kell adni, nagy vagány volt. Mert ahhoz még ma is merészség kell, hogy csak úgy otthagyja az ember a munkahelyét és továbbálljon. Persze bárki megteheti, de köszönöm szépen, nekem már nem kell belőle, miért nézzék az embert olyan lézengő figurának, akit csak úgy ide-oda tologathatnak. Ezt most mondom... Na, de én is voltam lázongó kamasz, s ha valahonnan el akartam menni, nem tudtak visszatartani szakszervezeti csoportgyűléssel sem.

Nem mondta az öregem, hogy melyik állomáson, de úgy képzelem, hogy éppen itt, a mi városunk pályaudvarán történhetett.

- Hárman voltunk - mesélte az öregem -, szakmabeliek, és úgy ahogy barátok, mert a szakitársak összetartoztak és barátokká váltak abban az időben. Lajcsi feldobta a simléderes sapkáját, amerre az ellenzőjével esett, arra mentünk. Így jutottunk el a bányavidékre.

Világéletében szerencsés ember volt az öregem, olyan mesterhez került, aki megjárta az első világháborút, a szibériai fogságot, és részt vett a forradalomban. A segédekkel egy asztalnál evett, és ott ült asszonya és lánya is, akikért hazajött Petrográdból. Ezen kívül a konok suszter „kis köztársaságában” magázódtak az emberek, a fizetést munka után elosztották, s hét végén itt nem volt szokásban az italozás. Ehelyett a suszter azokat nézte jó szemmel, akik olvasták titkon szerzett könyveit és részt vettek a házi vitákon, amelyek késő éjszakába nyúltak. Az öregemnek - úgy látszik tetszett neki a káderiskola, dolgozott néhány évig azon a helyen.

A suszter lánya vékonyka volt, fűrgé, mozgékonyfajta, szeme fényes barna cikkanás, naivan röpködött ide-oda a világban. Csivített a szája: közvetlen volt és barátságos.

- Károly, magának olyan kék a szeme, mint a mosónők kékitője - mondta egyszer a lány, s akkor hosszasan beszélgettek a verandán.

Vasárnap, amikor sétára indultak, minden olyan volt, mint azok a pillanatok, amikor az igazán nagy szerelmek nyílnak. Az utca bölcső volt, lágyan ringatta a lányt. Ha az, aki az oldalán megy akkor, érzelmeire hallgat és megfogja a lány kezét, talán élettársát kaphatta volna meg benne.

De az öregem szégyenlős, pirulós fiú volt. Nézte a lányt, lágy csivitelése álmokba ragadta.

Elveszem ezt a lányt - gondolta -, mert nagyon szerethet engem.

A Kiserdő felé sétáltak. Az erdő melletti útról ösvények vittek fel a tetőre. Az egyik ösvényről négy tökrészes fekete fiú jött libasorban. Körülöttük, mint a tenger hullámzottak a bokrok.

- Jé, a zsidó bébi - lödörgött eléjük az egyik bányászfiú.

- Fuss! - kiáltott apám az ijedségtől falfehér lányra, s már ütött is.

Négyen voltak a bányászfiúk, volt egy félig üres pálinkásüvegük, s az üveggel fejbe verték az öregemet. A vér és a pálinka csaknem egyszerre ömlött az arcára és folyt végig a mellén.

Amikor hazatántorgott, a mester kiadta az útját.

Pálinka- és vérszágú volt az öregem és nem merte bevallani, hogy az egész a mester lányá miatt történt.

Gyerekkéssel ilyeneket gondoltam az apámról; s néha ma is azt hiszem, így történt, nem másként.

Pedig tudom, hogy az öregem csak a maga módján udvarolgatott annak a lánynak, aki viszont nem látta meg benne a férfit. Ezért hagyta ott azt a bizonyos mesesuszterájt.

És azt is tudom, nem illetlenség, ha elmondom -, az öregemnek később sem, amikor már vastagnyakú birkózó volt, akkor sem akaródzott verekedni.

*

A Kismező utcai első látogatásomkor akaratlanul leltároztam. Szemem megakadt minden apróságon, a külvárosi házakhoz sehogya sem hasonlítható részleteken. Később, amikor magam is ott laktam, valamiféle önkéntelen gyűjtőszenveddéllyel folytonosan gyarapítottam ezt a leltárt. A világ megismeréséhez hangya módján, válogatás nélkül gyűjtöttem mindent, ami élem került, amit megláttam, amit ráérosen megnézhettem.

A Vass-villa kapujától a bejárati lépcső melletti járda folytatása a kertbe visz, ahova meredek lépcsősoron kell felkapaszkodni. Két oldalán vastag betonkar. A lépcső jobboldalán, ugyancsak a domboldalba ásva, és szerény pléhtetős magasságával is belesimulva a környezetbe, kétajtós melléképület. Az utca felőli ajtó, egyablakos cselédlakásba vezet, a kert felőli pedig a raktárba, ahol a fáskamra van. A valamikori cseléd, asszony vagy lány, a villa hátsó bejáratán át, keskeny folyóson, anélkül, hogy a háziakat zavarta volna, a konyhába juthatott, ahonnan, munkája közben szemmel tarthatta a kulcsra zárt kaput, s a látogatót, ha erre előzőleg engedélyt kapott, beengedhette. A villa szobáiba, alig észrevehető helyekre csengőgombokat szereltek, s a szolgáló, a korházi ügyeletknél használatos módon, a konyhában és saját szobájában látható, kis tábláról láthatta, hallhatta honnan hívják, hol van rá sietősen szükség. A cseléd különálló lakásától néhány lépésnyire, a főépület pincéjéből, homokba vermelt zöldséget, krumplit, savanyított káposztát, bort vihetett a konyhába, a mosókonyhából pedig szárítani való ruhát a tágas padlásra, ahol a sűrűn kifeszített, cinezett drótra teríthetett.

A villa kertje közös volt a dombra kapaszkodó utcán lennebb épült ikerházzal. Ennek az épületnek a frontját, a bejáratától induló lépcsősor tetején, mozaikdíszítésű terasszal tette az ikervillától némileg különbözővé az építettő. A kertben is ésszerűség uralkodott. A kialakított teraszokon néhány ágynyári zöldséges kert. Az új lakók vágták a gyepes terasz földjébe. Falusi majd külvárosi életvitelük szokása szerint zöldségfélék nagy részét nem a piacról vásárolták, hanem maguk termelték.

Terebélyes sárga cseresznyefa a kert közepén, tisztas távolságra többféle alma- és szilvafa, és egy tekintélyes körtefa, amely késő ősze érlelt, jókora gyümölcsöket kínált a két ház lakóinak. A dróthálókerítések mellett ribizli-, málna- és egresbokrok. A Fellegvár északi domboldalára kapaszkodó, tekintélyes villasorú Erzsébet útra néző, terebélyes szomszéd házat elválasztó kerítés mellett, két óriási diófa uralkodott.

Termésük egy részét, kegyesen, az ott lakó gyerekek örömére minden ősszel a szomszédba is bőségesen hullatták, s ezt senki sem nehezményezte, hiszen így volt rendjén, a diófák lombkoronájának fele a kerítésen túlra pöffeszkedett.

Május volt.

A háború utáni első tavasz fényei felbuktak a szétzihált város rongált falain, az elhanyagolt utcákon, a megpróbáltatásokban fáradt embereken. A régi, szidolozott élet jelei, itt-ott a Boldog utcán innen, még láthatóak voltak. Az elhagyott és kifosztott házakból és belvárosi lakásokból „szerezhető” javaknak nem volt értékük. Csak az számított, ami megehető volt.

Akkoriban, orosz mintára, fekete, súlyos téglakenyereket sütöttek a katonai parancsra beindult pékségekben, és kilós kockákra porciózott málét, amellyel, a nyomorúságon is tréfálkozó emberek mondása szerint, ha valaki egy süldő lányt megdobott, az rögtön lefeküdt...

Ennél sokkal kevesebbet, csupáncsak néhány apró külsőséget láttam akkor, s jegyeztem meg önkéntelenül, amikor az anyám által reám tukmált, három vörös szegfűből álló csokorral a kezemben, beléptem a Kismező utcai Vass-villa kapuján. A „Tisztelt anyádat és apádat!” parancsa akkor még ott lebegett a köztudatban.

Anyám, mert gyerekkoromban ritkán láttam, tegezésre szoktatott, apámat magáznom kellett. Az akkori úr és szolga közötti viszonyoknak megfelelően, ő tegezett engem. Mostohaanyám is ezt a távolságtartást gyakorolta, amin nem változtathattam, pedig jobbszerettem volna, ha magázásával távolabb kerülök tőle.

A dombra kapaszkodó, elhagyott villákat akkoriban államosították, szükséglakásokra osztották, és kiutalták a rászorulóknak. A Kismező utca 9 számú, négy szobából és konyhából álló ház a háború előtt a Vass doktoré volt. Úgy emlékszem akkoriban két Vass doktor is élt és dolgozott dicséretesen okos városunkban.

Az egyik belgyógyász lehetett, s mostohatestvéremről, mézeskalácsos „apám” egyetlen leányáról, a németesen szöke Grétiről, tizenkét éves korában mondta ki a megdöbbentő diagnózist: szívbillentyű tágulása miatt, jó, ha megéri a tizenkilenc évet. Sajnos, szakmai ítélete, az apja és a rokonság minden erőfeszítése ellenére, pontosan beigazolódt.

A másik Vass doktor fogázként szerzett elismertséget. Miután visszatért holokausztos megpróbáltatásaiból, s folytatta mesterségét, magam is páciense voltam, s nem titkolhattam előtte, hogy néhány évig, amikor apámnál laktam, államosított villájának lakója voltam. A fogásza megpróbáltatásairól akkor, de később sem sokat tudtak a villa lakói. Két kezében éleset villantak a nikkelezett fogvizsgáló szerszámok, amikor karmesteri pózban, legyintett vallomásomra. Nem kívánt szólni egykori villájáról.

Láttam, és érdeklődéssel figyeltem háza jobboldali ajtófélfáinak felső harmadába, a bejárat irányába döntött mezuzáit, amelyek egyik-másikban még olvasható volt a SADDAJ felirat: Izrael ajtainak őrzője. Nem tudtam, nem hittem, ma sem hiszem, hogy a Mindenható védelme alatt állt ez a hajlék.

A ház akkori lakói, még az ikerházban lakó Grünfeld bácsi sem érintette meg belépéskor ezeket a kis fémtokokat. És nem azért, mert hiányoztak ezekből a pergament-cetlire írt, Torából vett idézetek. Az apró termetű és vörös hajával, egész fizimiskájával letagadhatatlanul zsidó képű Grünfeld bácsi, miután megjárta a pöklöt, és

ott családját is elvesztette, már semmiben sem hitt.

Azt is csak később tudtam meg a mezuzákról, hogy kilépéskor megérinteni nem sok értelme van, mert a kinti világ már régóta nincs El Saddaj fennhatósága alatt. De ma együttérzéssel nyugtázom, hogy életem kezdetén még olyan világ volt, amikor nem jelentett veszélyt, kisebbségi voltukat és hitüket bevallani a zsidóknak. Bátorságukat mutatták a megjelölt ajtófélfák, és azt, hogy őrzik ősi szokásaikat, mert hitték: akinek ajtaján mezuzá van, cicit a ruháján, és t'filin a fején, nem vétkes, hiszen e hármassal védelme alatt áll. Megmagyarázhatatlan, hogy néhány háborús szörnyűségekkel tele esztendő miként vetett véget, addig természetes, magától értődő jogaiknak.

A külvárosból jöttem, a város kerekdombi negyedének Kardosfalva felőli részéből, ahol a Nádas patak fölötti híd előtt akkor még állt a falut a várostól elhatároló kicsiny vámház. Utam a patak mellett, a fűtőház és a vasúti műhelyek kerítése mellett vezetett, át a vasúti sínek fölötti vashídon, a kanyargós Boldog utcán át, amit *Nagy István: A Boldog utcán túl* című novellás kötetét ismerve, kissé romantikusan, hollétünkre és a magunk jellemzésére is, szívesen használtunk.

Az állomás előtti teret akkor még, más magyarországi pályaudvar előtti térhez hasonlóan, Baross Gáborról, a [dualizmus](#) korának kiemelkedő gazdaság- és közlekedéspolitikusáról, a „vasminiszterről” nevezték el. Innen a Főtérrre vezető egyenes útba torkollott a Boldog utca. A hídelvei református templom előtt, vagy a kurta Kálvin utcán át, a templom mellett kellett elmennünk a gimnáziumba menet. Akkoriban Bíró Mózsi, a lelkesen és szépen prédikáló orvos-tiszteletes székelt a templomhoz tartozó paplakban, és fiatalokból álló, segélyszolgálatban jeleskedő „brigádjáról” volt híres. Becenevét közvetlensége miatt kapta. „Brigádját” pedig az akkori ifjúsági munkabrigádok mintájára nevezték kissé csúfondárosan így, mert a református fiatalok gyülekezete volt. Szervezkedésüket, rövid idő múlva, a tevékeny lelkész kiiktatásával akadályozta a hatalom.

Négy esztendővel azelőtt, éppen hat éves koromban, ebben a templomban, galériátlan, mogyorószínű, halványcsíkos kiskabátban és rövidnadrágban, fehér térdharrisnyásan, fekete lakcipőben sétáltam keresztvíz alá, amit a hat éves késés miatt megbotránkozott egyház egy fiatal segédlelkészre bízott.

Gyerekkoromban ritkán, aznap egyáltalán nem mosolyogtam, ami persze, nem illett az ünnepi alkalomhoz, és az utána való fényképezkedéshez.

Szeptember első hetében történt a dolog, akkor éppen apámnál laktam, a központhoz közeli Görögtemplom utcában. Beiratkozáskor, a Petőfi utcai elemi iskolában kereszteletlenül nem láttak szívesen. A tanítónő fejét csóválta apám „feledékenységén”, és úgy döntött, hogy egyházi keresztlevél nélkül, nevemnek nincs helye az iskolai nyilvántartásban. A szükség vitt tehát a templomba, és azért éppen a hídelvei reformátusba, mert apámat és anyámat is reformátusnak keresztelték annak idején, keresztelőmön pedig jelen kellett lennie apámtól elvált anyámnak is. Keresztanyának, kéznél volt unitárius mostohaanyám, keresztapának pedig katolikus mostohaapám. Iskolámhoz és lakóhelyünkhöz a Farkas utcai ősi református templom volt a legközelebb, de az sehogy sem illett hozzám, és ahhoz az apához, aki hétköznapi hite, vagy hitetlensége miatt „elfelejtkezett” a keresztelés bevett szokásáról. Eltanácsolták

a Farkas utcából, vagy nem volt mersze apámnak ott jelentkezni velem, nem tudhatom, mert a vallás soha sem volt fontos nálunk.

A külvárosból a hídelvei református templom volt a legközelebb. Mostohaapám, a magyar állam kisipari támogatásának kedvezményeivel éppen újraindított családi mézeskalácsos üzemében, inasával és anyámmal is alig bírta a saját maga által erőltetett iramot, ezért kikötötte, hogy keresztelésemet csak műhelyéhez közeli és a lehető legrövidebb ideig tartó ceremónián vállalja.

Egyébként, szorgalmának köszönhetően később, a távoli külvárosból is egyre inkább megközelítette a központot. Díszes mézeskalácsos sátraival elfoglalta helyét a piacon, a főtéren és a világításkor Házsongárdba vezető kis utcákon is. Az Ipartestület révén pedig a budapesti országos egyesület pártfogoltja lett. A háború utáni zúrzarvarban, felhalmozott pénzén üzlethelyiséget vásárolt a hídelvei református templommal szembeni oldalon. Egy régi szabóságot alakított át, s a magyar időből maradt cukor és liszt készletéből akkoriban ritkaságszámba menő ingyencékgént gyártott pogácsáit kínálta a jóra kiéhezett világnak. A város közeli bácsi búcsúra, többek között rengeteg, a gyermekek nyakába akasztható pogácsa-olvasót készítettünk minden vallásos áhítat nélkül.

A mézeskalácsos üzlet szépen ment, amíg egy délelőtt, a közeli állomáson megállt valamennyi időre egy szovjet katonavonatot. Mozdonycsere, műszaki ellenőrzés, miegymás miatti ráérés időben, a frontra igyekvő szovjet katonák előzőnlőtték az állomás környékét, és nagy hirtelen, zsúfolásig megtelt kicsi üzletünk. Az ajtó melletti falon egyetlen ideiglenes polc volt, azt mostohaapám két és fél méter magasan tele rakta celofánzacskókba porciózott ánizsos mogyoróval. Ezt a fajta mézes süteményt kedvvel készítettük, pedig sok babra munkával járt. A mézes tésztát vékony csikokra kellett felválni, mogyoró nagyságúra felaprítani, aztán a mester, adagonként addig forgatta nagy rostáján, amíg ki nem gömbölyödtek. Utána nagy „pléhekre” rendeztük, hogy sütés közben össze ne ragadjanak a „mogyorók”. Miután kikerült a kemencéből, óriási alumíniumtálunkban, forró ánizsos sziruppal öntözte és pusztá kézzel addig forgatta a mester, amíg minden mogyorószemre jutott a szirupból. Aztán a táblának nevezett nagy nyújtóasztalon és a márványasztalon, meg mindenütt, ahol lehetett eltergettük és hűlni hagytuk az apró pogácsákat.

Esténként, amikor már mostohaapám befejezte a sütést, akár a fonóban körbe ültünk a műhelyben a nagy tálat, a vastag nyújtófára, méretre szabott celofánt tekerünk, tojásfehérjével oldalát, s az alját ügyesen betűrve, összeragasztottuk, hengeres zacskókat formáltunk. Ha már megszáradt a pogácsa, teletöltöttük a celofán staniclikat ánizsos mogyoróval, aztán bezártuk, leragasztottuk és kis vignettával lepecsételtük a zacskókat. Az üde zöld címkén aranyozott keretben és betűkkel ez állt:

Nägl József mézeskalácsos

Második elemibe, amikor már nem a cigányok és lecsúszott emberek gyerekeinek, a Tordai út és a Petőfi utca sarkán álló elemijébe, hanem a Főtér melletti Kis-mester utcaiba jártam, órák után, az ingyenes német órákon nagy élvezettel rajzoltam a gótikus, a háború végéig valamiért árjának tartott fraktur betűket. Az umlautosakat

különösen kedveltem, ezért a nevelőapám nevében szereplő *ä* betű miatt is nagy tisztelettel néztem fel a mézeskalácsos mesterre, s ki nem állhattam, amikor Nágelnek szólították, vagy ő maga is így ejtette a nevét. Rövidségért is, másokénál becsebbnek hittem ezt a nevet, majdnem annyira szépnak, mint a sajátomat, aminél, szerintem, csak a Joó tekintélyesebb, amennyiben elhagyják belőle a tolakodóan mesterkéltséget, fölösleges o-t. Ezt apám is valahogyan így gondolhatta, mert már kiskoromban, de később is minduntalan rám bízta a „három betűt”, amire szégyen hozni, soha, semmiképpen sem szabad.

Később, Szabó T. Attila kincsként gyűjtött Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárnak egyik kötetében véletlenül fedeztem fel, hogy 1614/1616-ban „Hoza minekünk az Urunk paranczolatyát... Thar András az Colosi fő Bíró”. Aztán kíváncsiságom eredményeképpen kiderítettem, hogy a Tar családnév első írásos említése „kincses városunkban” 1453, a Regestrum Hungarorum de civitate Clusvar című névlajstromban fellelhető, és az első városi népszámlálás alkalmából a Kis, Nagy, Fekete Veres, Fejér, Szóke, Kövér, Nagylábó, Segges, Jó, Vak mellett szerepel.

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár XII. kötetében a tar szócikknél pedig ezek olvashatók:

Szn. 1453: Petrus Thaar [Kv; TT 1882.532]. 1584: Thar Istwa(n) | Tar Istwan [Kv; TJK IV/1. 355, 356]. 1592: Tar Andras [Kv; Szám. 5/1. 91]. 164/1616: Thar Andras [Kv; RDL I. 100]. 1639: Tar Marton [Kv; RDL I. 116]. 1641/1642: Tar Mihalyne, Desffalui Susanna [Mihályfva NK; JHb XXII/37. 1668: Tar György [TML IV, 398 Paskó Kris-tófné Szalánczy Krisztina Teleki Mihályhoz]. 1684: Tar Ersoknak N. Thorma Benedek p(ro) t(empore) hütös felese-genek [Szjk 203]. 1724: Tar János, Tar Sigmond, Tar Mihály [Asz; Borb. I] | Tar Tamás [Nsz; Borb. I]. 1735: Tarr Szabo István [K.dic. 1735. XX. 64b]. 1758: Tar János [uo.; i.h..] 1774: Tár Sámuel [Erdősztgyörgy MT; Mk]. 1791: Taar Mihály [Várfva TA; Borb. II]. 1819/1831: Tar Anna Hunyadi Sámuel Divortiatája [A.rákos TA; Borb. II]. 1820: Tar István [Szind TA; Borb.]. 1831: Tar Aron [Bágyon TA; Borb, II].

Nagy Iván *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal* (Pest, 1876, kiadja Ráth Mór) tizenegyedik kötetében olvasom: „Erdélyben is ösmeretes volt a Thar név Thar Benedek által, ki 1506-ban alvajda volt.”

Ugyanonnan tudom, hogy az újtordai ref. egyház levéltárában található okmányra hivatkozva, az újtordai előnevű Tar család, 1619. augusztus 25-én kapott Bethlen Gábertől címeres levelet, és egyike volt azon 335 testőrgyalogos családnak, akiknek nemességét, címet és Új-Torda pusztá mezővárost adományozta minden tartozékai-val együtt a fejedelem. Címerük: vörös mezőben kék ruhás gyalogos sereg három zászlóval, élükön két lovassal. Sisakdíszük: három zászló. Takarók: különböző színek (vörös-arany, kék-arany?) – Vö. Sándor 74, Weress 97.

De, ha úgy tetszik családom eredetét akár a honfoglalóikig is visszavezethetem, Tar fia Koppányig. És azt is megtehetem, hogy a kiemelkedő lovag címet viselő pokoljáró Tar Lőrincsel is büszkélkedjem. Azzal a Tar Lőrincsel, akiről Arany János híres költeményének egyik mottójában olvashatjuk:

*Rege szállott, régi, néminemű Tarról,
Ki pokolt megjárta: ének vala arról*

Az éneket Tinódi Lantos Sebestyén írta, és a különféle tanulmányokból kiderült, hogy olyan emberről van szó, akiről megmintázható a magyar lovag eszményi portréja. Tar Lőrinc a ma is létező Tar nevű falu névadója. Ez pedig Pásztó mellett van. Innen a Tar Lőrinc nevében az olykor felbukkanó pásztói jelző is. Már apja, Tar László is a királyi udvar embere, hűségesen szolgálta Erzsébet és Mária királynékat majd Zsigmond királyt. Tar Lőrinc 1401-ben Zsigmond király védelmében megsebesült. Dicséretét királyi oklevél beszéli el, az igazság bajnokának nevezik. 1405-ben pincemester, aztán pohárnokmester, két évig nógrádi ispán, később főasztalnokmester. 1408-ban támogató levelet kap Zsigmond királytól, hosszú zarándokútra indult. Latin nyelvű feljegyzésben számolt be többek között a pokolban tett utazásáról is. Akkoriban a pokol az írországi Szent Patrik Purgatórium volt. Tar Lőrinc históriájának kódexét a British Múzeumban őrzik. Azért ment oda, mert azt hallotta, hogy aki kételkedik a katolikus vallás tanaiban és a lélek létezésében, ott meggyőződhet ennek igazságáról. Tari Lőrinc úti szándéka a neki kiadott királyi menlevél tanúsága szerint 1408. január 10-én már megvolt, de útra nem kelhetett 1409 tavasza előtt, s szándékát, Szent Patrik írországi purgatóriumának meglátogatását 1411 őszén váltotta valóra. Innen bizonyosan hamar hazatért, mert 1412 elején már a Zsigmond további nemzetközi politikai tevékenységének nyitányát alkotó, Velence elleni hadjárata idején titkos diplomáciai missziót vállalt Velencében.

Mindezeket szépen elraktározva emlékezetemben, három betűnk őrzésének kezdeteit megalapozván körbenéztem szülővárosomban is. Úgy vélem, hogy legalább hatszáz éve vagyunk kolozsváriak. A főtéri templom patinás falán van egy címer, amelyen balra dőlt pajzsban máltai kereszt fölött ötágú csillag látható, alatta pedig még kiolvashatók az *s* és *t* betűk. Ugyanaz a névbetűs címer áll a XIV. század második felében épült unitárius püspöki ház boltíves kapujának zárókövén, az egykori Bel-Magyar, a mi életünkben Kossuth Lajosról elnevezett utcában a 14. szám alatt. Kire emlékeztet, és mit hirdet ez a címer? A Bel-Magyar utcai (később Kossuth Lajos u.) XIV. századi unitárius püspöki ház (1735-től Wesselényi birtokában, iratai a zsigódi kastély leégésekor elpusztultak) kapujának zárókövén ugyanaz az ST betűs címer áll, balra dőlt pajzsában máltai kereszttel. Feltevésem szerint és családjunk őseinek emlékezetében volt Sigismund Tar nevét őrizi, aki valamiféle városi előljáró lehetett. Talán kapcsolatba hozható azzal, hogy 1611-ben Thar András kolozsi főbíró nevét jelzik az oklevelek. És az is valami, hogy a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában, a nagyajtai Kovács István gyűjteményben, Regestrum Hungarorum de civitate Clusvar címmel lennie kell egy könyvnek, amelyben kolozsvári magyar polgárok névlajstromát őrzik az 1453-as esztendőből, s abban a testi tulajdonságuk után elnevezett Kis, Nagy, Fekete, Veres, Fodor, Fejér, Szőke, Kövér, Nagylábó, Segges, Vak és Jó között szerepel egy Tar is.

Szóval, így vagyok ebben az egykor kincses városban itthon. Mert valahol otthon kell lennem benne őseim jussán is. Még akkor is, ha a zord idő időnként elcibált és kitaszított innen néhány alattomosan mesterkedőnek álló alkalommal. Valami belülről

indult hívás mindig visszahívott ide. Volt itt valami, ami nem engedett el innen meszsze idegen földre. Pedig utazó embernek születtem, látni akartam kívül-belül a kerek világot...

Ezért lettem újságíró és író.

Itt állok hát, legalább hatszáz éve, és vallom, az a dolgom, hogy figyeljek, s jegyezzem életbevágó dolgaink.

*

Cseh Guszti tanár úrnál mindig volt agyag. Kézimunkaóráján tele volt az asztala mindenféle, a tanulók kíváncsiságát felkeltő anyaggal. Színes papírokkal, krétákkal, kartonféléllel, fa- és linóleum darabokkal és különféle vésőszerszámokkal volt telis-tele a tanári asztal. A néhány maroknyi agyagot nedves kendőbe bugyolálta, és egy kiváltságos alkalomkor, az osztály álmétkodására apró figurákat, kis forgó asztalkán kecses kancsót formált belőlük. A máskor hosszú tanórák ilyenkor valahogyan összezugorodtak. Pedig az órarendben rendszerint egymás után két kézimunkaóra állt. Mint a cikázó fecskék a Bethlen-bástya környékén, úgy száguldottak ilyenkor a percek, szünetre is csak a lógósok mentek ki, hogy végleg lelépjenek a városban élményekkel kecsegtető tekerzés igézetében.

Ilyet csak nagyon régen, elemista koromban láttam a Sétatéren.

A mostani Magyar Színház, az akkori nyári színpódium elöl induló hármassétány mentén két fürge, tiszta vizű patakocská rohant a park belsejéből a színház előtti térig. Papírhajóinkat vitte oda vesztükbe, mert ott összetörte ezeket a kanálsifedőn rácsán zubogó víz. Ott, ahol mindent elnyelt az a két feneketlen kút, amelynek vize végül is visszajutott a mi Szőke Kis-Szamosunkba. A baloldali sétány első padján rendszerint egy vénember ült, a markába szorított fényes agyagtükörben ráncos arcát láthattuk, amikor fölbe hajoltunk, hogy ellessük, miképpen varázsol pillanatok alatt mulatságosan vidám kakast, szamarat és nyusztot a tapogatni kellemes anyagból.

A kézimunka beláthatatlanul széles mezőit akkoriban annyiféle fontos teendőrt róttak tanárunk-ra, hogy a vajfinomságú titokzatos agyag a legtöbbször érintetlenül maradt nedves takarója mögött. És Cseh Guszti tanár úr, aki egyébként városunk jeles grafikusművésze volt, óra után, a körülötte toladó tanulók közül kiválasztott segédeivel ünnepélyes menetben átvitte különféle felszerelésével együtt az agyagot valamelyik másik osztályba, ahol a következő kézimunka óráját tartotta, vagy a szertárba sétált a királyi menet élén, ahol a tanár úr a tanulók által felbecsülhetetlen kincseit raktározta. A kézimunka a komoly tantárgyak közé tartozott, a házi feladatok teljesítésével lehetett átmenő jegyet kapni. Cseh tanár úr szigorúan osztályozott, de becsületére legyen mondván, még pótvizsgára sem buktatott el egyetlen diákot sem. Apró természetemmel kiemelkedtem az osztály egyhangúságából. Az egyik szabadon választható házi feladatul, remekbe szabott özikét tettem a katedra asztalára. A tanár úr felkapta a fejét. Hirtelen kiegyenesedett zsúfolt asztala mellett, meg-emelte, majd pillanatig tenyerében tartva mérlegelte az inkább szárított, mint égetett agyag-szobrocskát.

- Te készítetted?! - kérdezte a halálra ítéteknek kijáró megvetéssel.

- Egen... - nyögtem egykedvűen. A füllentés apró, de szemtelen ördöge kicsi székén hanyagul akkor már ott ült égő arcomon.

- Ezt biztos?! - kérdezte sajnálkozva a tanár úr.

- Hátegen... - dűnnyögtem.

A tanár úr hirtelen lerántotta a nedves ruhát a másfél kilónyi agyagról, kiszakított belőle jókora teniszlabdányit, és odanyekkentette a tanári asztal szélén heverő egyik deszkalapra.

- Készíts még egyet!

Tétováztam. Örültem is meg nem is a váratlan fordulatnak.

- Itt! És most! - Háborús szigorúság volt az enyhén kopaszodó tanár úr hangjában.

Nem tudhatta, hogy nekem két apám volt. Mindkettő mesterségéből adódóan szobrászkodott is. Szülőapám olykor édes cserszagú börtalpat faragott Párizsba küldött cipőkölteményei aljára. Nevelőapám, aki a sokféle háborús hiányok következtében egyben keresztapám és mostohaapám is volt, mézeskalácstésztaból gyúrt, szobrot és sütött szív alakú, emeletes cukormáz-rózsákkal tömött mesés káprázatokat romantikus érzelmű falusi és kisvárosi vásárlói rettenetes örömére. Az agyagőzike végső formáját is ő adta meg néhány határozott mozdulattal, miután amúgy is a kellenél több időt pazaroltam el arra, amikor a Nádas-patak oldalából a megfelelő agyagot kikaptartam, és finomra gyúrtam. Aznap a mézeskalácsműhelyben a tordai pogácsa készítése volt soron, és a mestert jó érzékkel utánozva, elfogadhatóan szabályosra alakítottam az ehhez készített kis nyújtófával a csak kézimunkával készíthető, négyfüles, közepén feldomborodó, két villával recésített, sütés után szarvasbarna, és bársonypuha mézes pogácsát.

- Hát csinálhatok egyet... - biztattam magamat a katedrán. És nekiláttam.

Az osztály zsongott. A tanár úr valamit magyarázott, de én nem láttam, nem hallottam. Izzadt tenyeremmel egyszer-kétszer megcsapkodtam az agyagot, aztán mintha magától mozdulna mindkét kezem, nevelőapám fogásait utánozva, percek alatt megszültam az agyagőzikét. Békés pihenőhelyzetben feküdt a deszkalapra laposított alapzatán, magasra nyújtott nyakkal, képzeletem szülten, riadt fejtartással figyelt valamely erdő mélyből leselkedő veszély irányába. Szobrom valahogyan kissé szebbre sikeredett, mint elődje. Simítgattam itt-ott még az agyagszobrocskát, aztán csak álltam mellette, arcomon derengett a sikerérzéstől gyarapodó büszkeség.

Cseh tanár úr nem sietett az elismeréssel.

Az óra végén beírta a naplóba a nevem mellé a tizedet, felszereléseit levitette az önkéntesekkel a szertárba, aztán fogta a munkám, és tanárit útba ejtve bekopogott az igazgatóhoz.

Másnap, amikor a szigorú Dévai Ilon, valamivel a nagyszünet előtt, befejezte a magyar órát, hirtelen levetette szálkás komolyságát, és megszokott osztályfőnöki keménységét is félretéve, anyásan arról beszélt, hogy a tehetség olyan áldás, ami a szőkőévnél is ritkább. Aztán vállamra tett kézzel beteretelt az igazgatói irodába. Ők beszéltek. Pislogtam, hallgattam, hogy rólam beszélgettek.

A sokféle dicséretől lelkesülten minden órára újabb szoborfeleséggel álltam elő. Gyűltek a tízesek nevem mellett a katalógusban, és a kézimunka tanár példájára más tantárgyak oktatói sem fukarkodtak a nekem ítélt jó jegyekkel.

A tanév végén iskolareformot hirdettek az országban.

Új eszme uralkodott, és hirtelen mindennél fontosabb lett a nehézipar.

Nevelőapám beadta az ipart. Később a Vitadulci (Édes élet) névvel terebélyesedő szövetkezetben a korszerűsítés vidám gyászzenéjével temették előbb a mézeskalácsosságot, aztán magát az utolsó erdélyi mézeskalácsos mestert is.

Apám, akinek egyik a Tordai hasadék környékén tett elemi iskolai kirándulásomról tenyérynyi hófehér alabástromdarabot hoztam, saját képét faragta bele, mégpedig olyanformán, hogy portréja egyszerre volt dombormű és körszobor, valószínűleg nem tudott, nem is hallott az iskolában felfedezett tehetségről. A háborúból ocsúdó város ismert baloldali vezetőinek egyike volt. Az, hogy tanárim rám rakott álmélkodása, biztató dicsérete nem tartott ki a tanév végéig, nyilván annak is betudható, hogy apám, akinek a nevét az ifj. jelzővel használtam, az általa alapított bőripari szövetkezetének vezetőjeként kommunistaságát nyíltan és büszkén hangoztatta. Szeretett osztályfőnököm, kedves kézimunkatanárom és rettegett igazgatónk sem hívatta sem cipész, sem mézeskalácsos apámat, hogy továbbtanulásomat megbeszéljék, pályámat tehetségem kibontakoztatásának irányába tereljék. A következő esztendőben pedig már az új műszaki fémipari középiskola vadonatúj padjait koptattam. A szobrászatról már csak annyit hallottam, hogy elvált magyartanárnőnk férje különös, magános ember, megrögzött fafaragó.

Így történt, hogy egy szobrásszal kevesebb született a másféle kincseitől is fosztott - ma már végleg kifosztott - kollégiumi szülővárosomban.

A sors különössége folytán ennek a szobrásznak később lettem örökös, tudatos tisztelője. Pedig apámat látogatva többször is megbámultam a ház régi gazdáit által az egyik szobában felejtett domborművét, amelynek jobboldali alsó sarkában olvashatóan állt: Szervácium J.

Írtam művéről, olvasható volt internetes jegyzeteim (blog) sorában:

Szerváciusz Jenő első munkája

Kolozsvári óslakos lévén, szerencsém volt találkozni mindkét Szerváciusszal. Megyei tárlatokon láthattam a szimpatikusan markáns arcú, bajszos mester munkáit, csodálhattam fába faragott, erőtől duzzadó figuráit, mesés erdélyi embereit, önarcképre formált legendáit. Neve korábban sem volt idegen számomra, hiszen magyartanár-nő feleségének tanítványa voltam a fémipari középiskolában.

Gyerekkoromban bámult emlékeim között őrzöm azt az lapos iskolatáska nagyságú, fába faragott domborművét, amely apám Kismező utcai lakásában, az ablak melletti falra zuhogó fényben, függött. A három centiméternyi vastag falapból kialakított, hat centiméternyi sima keretben, a sátorvászson fába merevített redőnyei előtt, leeresztett karddal a fedetlen mellű, szépséges Judit, Manessze özvegye áll. Jobbra szolgálója, Holofernesz levágott fejét táskafele zsákba csomagolja. Az előtérben a vánkosáról legurult, Judit két kardcsapásával lefejezett asszír vezér elnyúlt testét látjuk, aki halálában, bal karját kardjának üres hüvelye felé nyújtja. A bibliai jelenet a Jeruzsálemet megmentő nő büszkeségét, Izrael örömét, népének dicsőségét sugározza. Apám értelmezése szerint a férfiakon uralkodó nő hatalmát mutatja.

Hogyan került Szerváciusz munkája lakásunk falára?

Pontos története kikövetkeztethető városunk második világháború utáni eseményeiből, de ehhez némileg be kell avatnom az olvasót családom zegzugos történetébe is. Az 1944 őszén bevonuló román hatóságot, túlkapásai miatt, visszaparancsolta a szovjet hadsereg. Az erősödő demokratikus rendben, az elhagyott és kisajátított lakásokba szegényeket költöztettek. Így került apám családja is, hat másik családdal

együtt, a Kismező utcai ikervillába, amelynek 9-es számú része egy zsidó családé volt.

A háború idején, amikor Kolozsvárt gyilkos bombázás érte, anyám elkért apámtól, aki válásuk után velem, élettársával és mostohaöcsémmel, a Görögtemplom utca 22-ben lakott, és Baumgarten nevű főszolgabíró házmestere volt, miközben a hadtestparancsnokságon teljesített katonai szolgálatot. Mézeskalácsos mostohaapám családjával (féltestvér nővéremmel és mostoha lánytestvéremmel) Borsára költöztünk, ott ért a háború vége. Miután visszatértünk mostohaapám mézeskalácsos műhellyé alakított, pékkemencés, Királyhágó utcai házába, az újjáépítés zavaros idején is náluk ragadtam, és többnyire csak május 10-én, apám születésnapján, valamint november 4-én, névnapján kerestem fel őt, a Kismező utcai lakásban.

Emlékszem, már első látogatásomkor is elcsodálkoztam a lakás bútorozottságán: a fekete zongorán, a nagy íróasztalon, amelyen régi tuspárnás ócska írógép pompázott (később javító szándékkal szétszedtem, de összerakni képtelen voltam), és az üveges szekrényben sorakozó díszes kötésű könyvsorozatokon (többek között Magyarország-aranyozott, és a magyar szabadságharc vörös, kemény kötésű története, amit apám egy Kiss nevű fiatalembernek ajándékozott, aki eladta, elprédálta valamennyit), valamint a falakat díszítő festményeken, a tengeri kagylóból kiemelkedő fél méternyi magas „Három grácia” gipszszobrán.

Apámék lakása, az ikerház közös kertje felőli két szoba, fürdőszoba volt. A kijárat felőli szobából konyhát alakítottak. A két helyiség közötti fehér ajtó félfáján mezuzát láttam, de akkor még nem értettem ennek mire valóságát.

Az ajtó és a kerthez nyíló nagy ablak közötti keskeny falrészén fába faragott féldombormű szerénykedett. A jobb felén, a négyzet alján, a kereten belül, felirat:

Szervácius J.

Alatta kisebb számokkal:

1924.I.15.

A fafaragványon ábrázolt jelenet és a mezua közötti összefüggésre akkoriban hiányos képzettségem miatt nem gondolhattam. Csak annyi maradt meg emlékezetemben, hogy a háború utáni lakók tudták, hogy a villa a Vass doktoré volt.

Egyszer, amikor már rég nem laktam a Kismező utcában, a véletlen, a holokausztot megjárt Vass doktor fogorvosi rendelőjébe vitt. Fájós fogam kezelése közben, apám helyett is szabadkoztam, hogy valamennyi ideig hivatalanul is házában kellett laknom. Sajnos nem jutott eszembe a falon maradt Szervátiusz (a faragvány szerint Szervácius) munka. Azt is Cselényi Béla négy évtizeddel ezelőtt írt jegyzetéből tudom, hogy „Dr. Vass Zoltán fogorvosról van szó. Nagyon szerettük az ekkor már jócskán nyugdíjas kor fölött járó fogorvost, aki értett a gyermekek nyelvén. Ugyanakkor borzasztóan féltem a kezelésektől, s bizonyára Laci is így volt vele. Érces hangú, zsidó bácsi volt; ha románul kellett beszélnie, egyszerre érződött magyar akcentusa és azon belül a zsidós hanghordozása. Fehér, „partedlis” munkaruhája volt; a fokozott megérőltetéstől jobb kezén deformálódott a hüvelykujj ízülete. Úgy tudom, a felesége haláltáborban vesztette életét. Dr. Vass Zoltán 1970 tavaszán halt meg. Sírkövét a kolozsvári zsidó temető bejáratához közel 1979. IV.19-én láttam, nagynéném barátnője, Benjámin Árpádné Steinfeldt Margit temetéséről jövet.”

Később, a helyi napilap művelődési rovatának vezetőjeként, kitiüntetésének hírére jártam fotósunkkal (Deák Ferencsel vagy Csomafáy Ferencsel) Szervátiusz Jenő fellegvári, (Donát út fölötti) műtermében, és irhattam róla nagy örömmel, lelkesedéssel, de kevéske szakértelemmel.

Amikor a művész, akkoriban szárnyait bontogató fia, a ma nemzetközi hírű Szervátiusz Tibor, zseniálisan stilizált Bartók-szobrát mutatta nekünk, pillanatnyi késedelemmel böktém ki a nyilvánvalót, hogy Bartók szikárságával szembesültem. Akkor, kétszer is megfordultam közös műtermükben.

Másodszor akkor, amikor apám engedelmével a mester bibliai témájú munkáját is magammal vittem, aminek nagyon megörült, és felajánlotta, hogy bármelyik műtermében található domborművét vagy szobrát adná érte. Fantasztikus ajánlat volt. A mester műveinek akkori értéke számomra, már akkor, felbecsülhetetlen volt.

Első munkája, amit kerékgyártó-kovács, asztalos és székékesítő-inas korában készített, s az iparkamara által megbízott zsűri külföldi ösztöndíjjal honorált, a művész számára mindennél többet érhetett.

„1925-ben Vágó Gábor műtermében dolgozott a kolozsvári iparos egyesület ösztöndíjával. 1925-27-ben Párizsban élt, ahol munka mellett az École Libre esti tanfolyamán tanulta a szobrászatot”- olvasom Banner Géza monográfiájában, tehát ezzel a munkájával indult művészi pályája.

Apám nem vállalta a cserét. Szégyellte a kiutalt lakás bútorainak visszaszolgáltatása után nála maradt apróságokat? Azt állította, hogy a Szervátiusz munkát az ószeren vásárolta valakitől.

Számomra nyilvánvaló: a szóban forgó munka a Vass-villa tartozéka volt. Feltehetően, Dr. Vass Zoltán megvásárolta ezt a munkát az iparos egylettől. De az is lehet, hogy a tehetős fogorvos anyagi segítségével vált lehetővé Szervátiusz Jenő két éves párizsi tanulmányútja.

Többször próbálkoztam, hogy ez a munka a művész, majd művészfia tulajdonába jusson, de apám hajthatatlan volt.

Halála után, Svédországból való hazalátogatásaim egyikén két emléktárgyat kértem mostohaanyámtól. Az egyik az apám munkája volt: ifjúkori magát szoborta meg abból a lapos alabástromdarabból, amit a Kismester utcai elemi iskolám által rendezett Torda-környéki kirándulásunkról hoztam magammal. Nem tudtam arról, hogy nyugdíjas éveiben ezt a jól sikerült munkát „átdolgozta”, és a maga portréját felezve, mostohaanyám megszépített arcmását is kőbe véste. Mostohaanyám, a szó szerinti értelemben mostoha volt. Műveletlensége és női akarnoksága áldozataként született farkastorkú fél öcsém védelmében, de inkább rosszindulatból és irigységből, anyám mindennapos gyalázásával keserítette gyermeki éveimet. Később tehetetlenül beteg apám nyugdíjazására hivatkozva, úgymond „sinen lévő”, egyetemi tanulmányaimat is sikerült meggátolnia. Tizenhét évesen a Duna-Fekete tengeri csatornához menekültem, s aztán magam erejéből lettem, amivé lehettem. Nyilvánvaló, hogy nem fogadhattam el emléknem a saját alabástromdarabomba vésett, megmásított szobrot.

Mostohaanyám mohóságát tapasztalva már évekkal azelőtt kijelentettem, ha eljön az ideje, örökségemről lemondok. Amikor egy ideig náluk laktam, hajtási igazolványt sem váltottam, nehogy azt higgye, lottón nyert gépkocsija használatára pályázom. Fia is eltávolodott anyjától és apámtól is, megszakítottak vele minden kapcsolatot.

Engedékenységem, és a látogatásom idején még értékes ritkaságnak számított csokoládé- és déligyümölcs ajándékaim fejében reméltem, hogy a Szervátiusz munkát, nem magamnak, hanem a művész emlékére alapított gyűjteménynek megszerezhetem. De dühösen ellenezte ezt fiú féltestvérem nagyobbik fia is, akit még gyermekkorában örökbe fogadtak a nagyszülők és elválasztották az ugyanazon házban élő anyjánál maradt öccsétől. Azt gondoltam, hogy egy, az akkoriban megjelent újsághirdetés miatt ragaszkodik a Szervátiusz műhöz. Magam is olvastam a hirdetést, amelyben, valószínűleg a művész fia, apja, munkáinak megvásárlására tett közzé felhívást. Reméltem, hogy unokaöcsém zavaros pénzügyi helyzetében, felajánlja a domborművet a vevőnek, és így végre a megfelelő helyre kerül a mű. Nem tudom miért, ez nem történt meg.

Eltelt néhány esztendő. Még Kolozsváron laktam, de apám halála utáni hagyatéki tárgyaláson a jelenlévők elhallgatták nővérem és személyem létezését, nem hívtak meg a tárgyalásra. Ugyanígy történt öcsém, mostohaanyám és nagyobbik unokaöcsém halála után is. Kisebbik, Franciaországba került unokaöcsémet, fondorlatos módon, egy zavaros szövegű távirattal tartották távol az osztozkodástól. Egyébként ő, hozzám hasonlóan, nem tartott igényt az örökségre. Később, otthonjártában, magához vette nagyszülei értéktárgyait, emléktárgyait, fényképgyűjteményét, és többek között Szervátiusz Jenő első munkáját is. Egyszer, kismemizésem fölött elmélázva, kijelentette ugyan, hogy volt eszében nekem adni ezt a művet, de aztán elfeledkezett róla.

Amikor nála jártam, Nimesben. a Szervátiusz munka előkelő helyen függött nappalijában.

Vendégként nem kérhettem, hogy lemondjon róla. Belátására kellett bíznom, mit tesz vele. Ha nekem adja, s ezzel helyrehozza a család velem és vele szembeni méltánytalanságát, eddigi meggyőződésemmel híven, eljuttatom a fafaragványt a művész fiához, Szervátiusz Jenőhöz, hogy kiegészítse és teljessé tegye az apja emlékére létrehozott gyűjteményt.

Mielőtt Nimesbe került a jeles munka, jártam Szervátiusz Tibor budai műtermében, és szóltam apja művének eddigi viszontagságos útjáról.

Kötelességemnek éreztem, hogy a mű hollétéről ismét hírt adjak, hiszen rajtam kívül kevesen tudhatnak róla. A nyolcvanadik esztendejét betöltő, Kossuth díjas és Magyar Örökség díjas kiváló művésznek ajánlottam ezt a csekély, de talán mindkettőnknek egyaránt fontos hírt az alkalomhoz illő szerény ajándékként.

Elküldtem ezt az írás több szerkesztőségnek, kaptam méltányoló visszajegyzéseket is, de mert tudtommal sehol sem közölték, üzenetem nem jutott el tisztelt szobrászom közismerten híres szobrász fiáihoz. Valamikor majd magam viszem el budai házába, ki a hegytetőre, ahol jártam már egyszer, amikor irodalmi és képzőművészeti folyóiratomat figyelmébe ajánlva, apja első munkájának sorsáról is beszélgettünk.

*

Anyám nem volt vallásos, de a „Tisztelt anyádat és apádat!” szellemében nevelt, és nemcsak tisztelte, hanem válásuk után, a világ és talán még maga előtt is tit-

koltan, szerette apámat. Vezeklése is benne volt abban, hogy apám minden születésnapján és névnapján vörös szegfűkkel tett útra, s amíg a külvárosból a belvároshoz tartozó villasorba értem, volt időm gondolkodni azon, hogy miért vert meg a sors két apával és két anyával. Keserűségem, mint a telkünk végében csobogó Nádas-patak közeli holtágaiban megrekedt, nyálkás zöld vizén habzó, utálatos békanyál, lassan beborított. Azért nehezteltem valakire, akit megnevezni sem tudtam, mert mostohaanyámat, kérésére Kismamának, mostohaapámat pedig Apunak kellett szólítanom. Nem tudom ki tanított erre, apámat mindig magáztam és szívesen szólítottam Édesapámnak.

Anyámhoz, a bombázások utáni, a háború borzalmaitól való félelem vitt.

Különösen a háború végi, június eleji amerikai tökéletlen bombázás, amikor ezer bombánál is többet úgy hajigáltak városunkra, hogy nagy része nem a célpontul kitűzött pályaudvart, hanem a békés lakosok házait találta. Svédországban találkoztam a közel száz esztendős Lőrincz Dezsővel, akinek csaknem minden rokona és mindene ott pusztult a romok alatt, a rajta lévő katonaruhán kívül egyebe nem maradt.

A háromszáznál több halottat a hozzánk közeli kardosi temetőben hantolták el közös sírban. A bombázás nyomainak eltakarítása csak évek munkájával sikerült. Nagy volt a riadalom a városban. Fél évszázaddal később, az állomáskörnyéki építkezések alkalmával is több eltűntet találtak a megbolygatott romok alatt.

A város nyugati részén lakó külvárosiaknak, az állomásnál kezdődött a város, a bécsi döntés után újra Baross tér volt a neve. Akkor Európához való tartozásunkat bizonyította, hogy az osztrák-magyar monarchia idején épült állomásépületünk nagyon hasonlított a szomszéd megyében és a távoli országrészben épült vasútállomásokhoz. A vasúti csomópontot kívánták eltörölni sűrűn lehajigált bombáikkal a sietős bombázók, szétverték a környéket, de a pályaudvar megmaradt.

Anyámnak addig a háború, újsághírekből olvasható dicsőséges előremasírozást jelentett és az állomás melletti, a vágányok fölött húzódó hídról látható hosszú és tömött katonavonatot. Vértől, haláltól, romoktól, elmúlástól rettegetve, másokhoz hasonlóan a falura menekülést választotta, és erről nem volt nehéz meggyőznie mézeskalácsos kisiparos férjét is.

Nyáron pangott a mézeskalácsipar, Nágel József az őszi vásárookra készült, kis raktárszobája már majdnem tele volt különféle illatos pogácsákkal. Apja mesterségét örökölte. Temesvár környékéről vándoroltak valamikor kincses városunkba, s az üzlet érdekében elmagyarosodva, ősi bajor, nevüket, a szöveget jelentő Nägl-t, a románul és magyarul könnyebben kiejthető Nagelre, majd Nágelre változtatták, anélkül, hogy sejtették volna, hogy nevük ilyenformán inkább körmöt jelent. A névváltoztatáshoz nem volt szükségük hivatalos papírra, a román és a magyar hatóságok is szívesen vették, ha az állam nyelvén, könnyen kiejthető módon, írhatták le az „idegenek” nevét. Az öreg Nägl elnyúhatatlan, selyembéléses téli nyakabátját hagyta fiaira, amelynek belső zsebén aranyozott fonállal, mesteri remekműként, cirkalmas monogram hirdette az utókornak, hogy Heinrich névre hallgatott. Elsőszülött fiát is Heinrichnek keresztelte, lányát pedig Elisabetnek. Román származású feleségére és a román időkre való tekintettel mostohaapámat Josif névvel jegyezték be az anyakönyvbe, de mert az elnyomás évei alatt is a magyar iparos közösséghez való tarto-

zást választotta és elmagyarosodott, legkisebb fiának a Zoltán nevet adta. Apjuk halála után Heinrichre szállt a mézeskalácsos mesterség gyakorlásához szükséges minden szerszám, a receptek és a nagykabát is, de ő valamiért öngyilkos lett.

Nágel József folytatta és nehéz megpróbáltatások közepette iparművészeti rangra emelte a mézeskalácsos mesterségét. Anyja hosszantartó betegsége, majd felesége gyermekágyi halála azonban felemésztette minden vagyonát, el kellett adnia mester-sége örökölt szerszámaait is.

Virág Rudolf, aki ugyancsak az apja mézeskalácsos mesterségét gyakorolta, és miután Pesten és Bécsben tanult, 1936-ban cukrászdát nyitott Kolozsváron, szíves-ségből, de minden valószínűség szerint, mert vetélytársat látott Nágelben, megvásárolta minden felszerelését: műhelybútorait, keményfából készült hosszú asztalait, nyújtópadját, üstjeit, sütőlapjait, különösen értékes, régi és egyedi nyomófaít, mindent, ami e mesterség gyakorlásához elengedhetetlenül szükséges volt.

Nágel eladta a Szamos bal partján, a Vágóhid közelében nyitott kicsi cukrászdáját is, ahol anyám kiszolgálóként dolgozott. A mézeskalácsos gyermekágyban meghalt fiatal felesége, anyám unokatestvére volt, a rokonok-ság révén jutott a cukrászdai munkához, miután apámtól elválva, munkát máshol nem kapott, fél esztendő-t kínlódott a nagyváradi paprikagyárban.

Nágel József, fess, szőke hajú, sportos fiatalember volt. Kerékpárja, az akkori iparos fiatalok státuszszimbóluma, tették vonzóvá a férjet kereső lányok előtt. A népes Király család, szőke üdvöskéje illett hozzá. De nem volt szerencsájük. A fiatalasz-szony értelmetlen gyermekágyi halála nehéz helyzet elé állította a hirtelen megözve-gyült mézeskalácsost és cukrászt. Pólyás gyermekét, az ugyancsak ragyogóan szőke és kék szemű Gréti gondozását, az anyai nagymama vállalta.

A Király család bölcsei, anyámat irányították az özvegyember mellé. Anyám-nak nem volt más választása. Váradi próbálkozás, hogy önálló életet teremtsen magá-nak, sikertelen volt. Később, amikor szóba került próbálkozása, nehéz sóhajnál több-re nem futotta erejéből, hallgatott ottani életéről. Visszakerülve a Király család ható-körébe, annak ellenére engedett a józan tanácsnak, hogy egyszer már megjárta, elsie-tett házasságát is a rokonainak köszönhetette.

*

Örömteremtő embernek születtem. Úgy hiszem, tudatos alkotónak. De a vállamra telepedő évek során rájöttem, hogy nincs új a Nap alatt; ha örömet akarunk, a jót kell utánoznunk, az igazat kell újrateremtenünk, a szépet újraálmodnunk. És meg kell osztanunk titkainkat. Szét kell szórunk aranyainkat, mert igazán csakis az a miénk, amit másokba átültettünk, másokkal megértettünk, elfogadtattunk.

A titok, amelyről mézeskalácsos könyvemem írtam, mindössze néhány mozdulat. Tizen-két éves voltam, amikor reám bízta ezeket a mozdulatokat a mézeskalácsos mester. Mutatta. Nem erőltette, hanem hagyta, hogy megbámuljam, nézzem és eltanuljam. Megengedte, hogy ellopjam. A faltól falig nyújtózkodó, tenyérynyi vastag tölgyasztal-lapra elém tett egy kisebb Tordai pogácsának való mézestészta darabot, kezembe nyomta az arasznyi hosszú, sétapálca vastag sodrófát, és biztatott, hogy hozzá ha-sonlóan, egymás után következő, lendületes mozdulatokkal négy egyforma fület hajtsak az előzőleg hengeresre nyújtott pogácsa embrióinak. Ezután két mozdulattal

hosszú hasat nyomtam a sodrófával a tészta közepére, beecseteltem tojássárgájával, és két villa egymásba csúsztatott ágait a pogácsa hasába szúrva, hosszanti irányban mozgatva a nyolc villahegyet, recés szélű árkot ástam, amely a sütőben a Tordai pogácsa mókusbarna színétől elütve osztrák-sárgán, szabálytalan alakban kitéremkedve, valóságos csodává szilárdult. Figyeltem a mester mozdulatait, és láttam, megmagyarázhatatlan módon felfogtam, mit miért és hogyan kell tennem ahhoz, hogy a kezem alól kikerülő Tordai pogácsáknak Tordai pogácsa alakjuk legyen. Már az első sikerült.

A mester egy pillanatra megállt a munkában. Rám nézett. Kisteremtű fiút látott hosszú fehér kötényben, lapos henger alakú, fehér vászonsapkában. Nem szólt akkor semmit, de tudom, hogy utódjának képzelt.

Hogy mégsem maradtam meg a táblának nevezett hosszú mézeskalácsos asztal mellett, annak sokféle oka közül most csak ezt említem: a háború utáni éveket éltük, amikor a kismesternél hirtelen fontosabbá vált a szövetkezet, a pogácsakészítőnél pedig a fémipar.

Immár fél évszázada hordom magamban a Tordai pogácsa elkészítéséhez szükséges mozdulatokat. Vártam - várom hiába - az új világ eljövetelét, a mézben, tejben, vajban, lisztben és egyebekben bővelkedő Kánaánt. Hittem. Közben eltelt fél évszázad. És immár egyes-egyedül maradtam azok közül, akik valamikor Tordai pogácsát készítettek. Idegeimbe rögzítve, akár a kerékpározás tudománya, amit egyszer megtanulva elfelejteni nem lehet, él bennem az elkészítéséhez szükséges mozdulat-erdő, anélkül, hogy az eltelt sanyarú évtizedek alatt egyszer is kipróbálhattam volna, mit érféltett tudományom. Hol a méz volt igen drága, hol a fűszerek hiányoztak. Mások pedig nem jött ki az időből, másfelé terelt, hajszolt az élet.

Egyedül maradtam titkossal, amelynek értékét mindig is tudtam, de ma felbecsülhetetlennek tartom. Belém nyilall a felelősség: mi lesz, ha rendre elhalnak mozdulataink, titkaink, tapasztalataink?! És hát most mit kezdjek a Tordai pogácsa titkával? Egy eltűnt mesterség rám maradt tudományával? Merthogy józanul gondolkodva kiszámítható: messze, nagyon messze még a Kánaán! A „harmadik világháború” észokokkal vívott nagy csatája után éppen úgy romokban áll a vesztes fél hazája, ahogyan az előző két világégés utáni időkben. Éppen csak annyi a különbség, hogy most nem a házak, városok, utak, hidak dőltek össze, hanem a lelkek, az ember ember iránti bizalma, az erkölcs... És sokféle mesterségbeli tudás, sokféle szépség- és örömteremtő gyakorlat. Ne hagyjuk veszni! -- biztatom magam, másokat is.

Néha az az érzésem, élhetnének valamiféle átgondolt recept szerint.

Kell hozzá... Általában így kezdődnek a receptek, és a hozzávalók felsorolása után következik a lényeg.

Mostanában mézeskalács recepteket gyűjtök, egy kiháló mesterség jobbára elfelejtett, mindig is csak kevesek által ismert titkait kutatom.

Gyermekkorom gyors röptű éveiből egy tavaszi kék ég szemű, ritkuló szőke hajú, nehéz kezű, csontos ember mozdulatait vetíti elém a valamiért mindig a múltba kalandozó és ugyanakkor a jelenbe emelkedő emlékezetem. Rövid ujjú fehér vászonkabátban, kerek cukrászsapkában, szikkadt testét körülölelő, két oldalt a hátsófelén mindig lisztes, olykor rikítóan piros, zöld és kék cukorfestékes, térdközépig lelógó, ropogósra

keményített, hófehérre kékített kötényben áll a „tábla” előtt, amely nem más, mint egy öt méter hosszú, négyujjni vastag tölgyfaasztal, és össze-fogott, tenyérrel lefelé fordított nagy, erős kezével egyenletesen nyomkodja az asztal-hosszúságú nyers mézeskalácstészát. Minden mozdulatában az évek óta megszokott és felfokozott lendületű munka ritmusa, amelyből a nyújtófával végzett sodró mozdulatok ideje alatt sem enged, nekilendülései, lódulásai, igyekezete embert□ és lisztet söprő, a tábla másik végén szöszmötölt, a mai divatos szójárással élve, csipődobással félreállítva halad előre munkájával; kézmozdulata, amellyel a tészta alá hintette a lisztet már nem az ismétlődő mozdulatok szaggatott egymásutánjaként hatott, hanem a mozgóképhez hasonlatos, folyamatos mozgásnak az óriási filmvásznat helyettesítő lisztporos asztalon. Látom, amint az egyen-letesen kinyújtott tészta megnyugtató simasága pillanatra megállítja, és mosolyra készíti a mestert. Szőke Jávor□ bajuszukája alól indul a munkához illő jókedv apró jele, közben örökké össze-ráncolt homloka kisimul, és a következő pillanatban már tízesével ömlik a kezébe szorított cinkbádog vágóformából a mézespuszerli egyelőre még lisztes felületű, lágy korongja. Máskor, más formából huszárok, babák, piskótaalakok jönnek ki valamivel fehérebb és vékonyabbra nyújtott tésztából. És szívek, kardok, nyuszik meg újabb babák. Mostohaapám irányí-tá-sával rakjuk szaporán egyforma távolságra egymástól, négyzetméternyi nagyságú pléhhepsikre. Dolgozik az egész család. És észrevétlenül ránk ragad a mester által diktaált jóleső iram. Így történik ez sütés után, a festés és a díszítés különféle szakaszaiban is. Orromban még most is érzem a liszt, a méz illatát, a sütőben emelkedő tészta gőzét, a szalalkáli mindent átható szagát. Ujjbegyemen a gyűrőpadon fakarddal sokáig aprított és forgatott nyers tészta puhasága, inyemen a sütés utáni héten megpuhult Tordai pogácsa bársonya és szegfűborsos□fahéjas íze. És ott van (itt van) a levegőben a hosszú teleken át tartó fergetes igyekezet, amely tanulás után minket, gyerekeket is a műhelybe szólított. Látom, ahogyan naponta áruval telnek a nagy fenyőládák és a raktár polcai. Celofánzacskóban fénylik az ánizsos mogyoró, színes papír-csomagolásban a mutatós vanília, az útburkolatot felületével utánzó kandirozott flaszter, a „borba mártó”, a csodálatos mandulás, a titokzatos borsos, az ízletes citromos puszerli, a rajzos□fényes tetejű székelypogácsa, a késpenge vastagságú, pendülve roppanó, ropogtatható debreceni. Meg a sokféle színes áru. Nagyságrendben a tükrös és képes szívek és babák, a bölcsök, a kosárkák, a mákos végű papírszalagos pipák, a kakastaréjok, a minden színben pom-pázó karikák, apró vásárfiak sokasága. És a városi népek való ún. finom áru: a gyümölcs-kenyér, a déligyümölcscsel töltött bomba, a diós kifli, diós puszerli, a mandaletta, a kakaós spicc.

Ott áll, mint korabeli élő komputer a műhely közepén, zsákok, bődönök, tepsik és tálak erdejében, több szekér pogácsa özönében a mester. Egyedül ő tudja, miből mennyi kell. És mi hova kell. És fejben tartott különféle receptjeiből azt is tudja, mikor s hogyan kell dolgozni.

Azt, hogy miként kell élni, sohase tanulta meg. Nem volt ideje rá. Hajtotta, hajszolta magát mindig. Még akkor is, mikor rohamosan fogyott a raktárból, de a piacról és a malomból is elfogyott a liszt, a méz, a szirup, és egyáltalán nem volt fenékig tejfel az élet... Mikor is voltak azok a boldog, ünnepszámba menő vásáros napok!... Málélisztből is készített ő mézeskalácsot. És a szövetkezetben is hitte, hogy a mézes szakmának jövője van. Szakmai tanácsadóként járta akkor az országot, ingyen tanított, miközben

„emeletes rózsákkal” díszített, tükrös, óriás mézes–kalács szíveit kiállításokon mutogatták, múzeumokba vitték. Micsoda iparművész-remeklések voltak azok a szívek...

Vele együtt tűntek el aztán a mézeskalácsos mesteremberek. Itt□ott előbukkan néha néhány csonka és silány utáztat. És a nylonzacskóba csomagolt, márványosra kandirozott, négyyszögűre formált kőkemény gyári mézespuszerli. Vajon milyen recept szerint készül, hogy szinte ehetetlen?

Jól átgondolt és sokszor kipróbált recept alapján minden ember életéhez kell egy adag mézhez, jófajta liszthez, gyöngyöző sziruphoz, erőt adó tojáshoz hasonló valami. Kell hozzá némi kelesztő szer, mégha szúrós szagú is. Hogy a hagyományos fűszerekről és az élet értelméről ne is beszéljünk! Mostanában döbbenek rá, hogy micsoda jelentősége van például annak a szurokfekete szósznak, amelyet kollernek nevezünk; sohasem kóstoltam meg, de mindig a legkeserűbb valaminek képzeltem, még akkor is, ha tudtam, hogy ettől olyan bársonyosan barna a sütés után feltört Tordai pogácsa. A keserűt tehát ki ne felejtsük, amikor a saját életünk masszáját keverjük. Milyen hozzávalót nem említettem még?...

Hetente több zsák cukrot, több bödön mézet feldolgozó mostohaapám, az utolsó mézes–kalácsos mester, nem hagyott rám recepteket. Szerszámaim újra meg újra elnyelte a forrongó idő.

Almai közül a legkedvesebbet őrzöm, a tehergépkocsiból kialakítható, kerekeken futó, könnyen kezelhető pogácsás□sátor tervét. És talán tudta nélkül rám hagyta a mindenféle munka mindenképp fölötti örömét, amely kilátástalan „vásárookra” való portékák alkotására erőt ad ma is. Ellestem továbbá tőle a Tordai pogácsa formájának kialakításához szükséges mozdulatokat. Akármerre is járok a világban, látom, hogy ezt a négyfüles, középen dúcos, a barna felületből fehérén□sárgán kibomló hasú mézes süteményt rajtam kívül senki sem tudja már az eredeti módon elkészíteni. Fél évszázada hordom magamban ezeket a mozdulatokat, és csak most érzem a félelmet, hogy magam is elfelejtettem ezt a tudományt. Hogy kihullott belőlem, elmaradt, akár mesterem nevéből a hajdani umlautos betű. Nägl Henrik fiai a század első felében Nägelek lettek. Német apa, román anya szülötteként is erdélyi magyarok voltak. Magyarára alakította őket a kincses város. Nägl (Nágel) József volt az utolsó mézeskalácsos.

Nincs a receptekben, hogy amikor főzünk és sütünk, mihez mekkora gyakorlat kell. Nincs benne az sem, hogy mennyire elengedhetetlenül szükséges ehhez a tisztaság szeretete. Pedig e nélkül -- akár a jó Nägl József mézeskalácsos mester, a mindennap ropogósra kikeményített, hófehérre kékített köténye nélkül -- semmire sem megyünk. Hasonló a helyzet a csak tisztának elfogadható lelkiismeretünkkel is.

Olvasom egy sokadikszor kiadott szakácskönyvben, hogy a mézes sütemény gyerekek és betegek eledele, mivel könnyen emészthető, gyógyító hatású. Éppen csak a hozzávaló receptekkel van néha egy kis baj, amikor már felejtünk, amikor rendre kifelejtünk keverékeinkből valamit. Így aztán megtörténik, hogy nem puha, a száját kellemesen telítő különlegességet kapunk, hanem valami alig ehető utáztatot. Majdnem azt írtam, hogy a megszokottat. Csakhogy a rosszat -- bármennyire is hihetetlenül hangzik -- nem lehet megszokni. Mert egyszer csak nem kér belőle senki. Nem esszük a rosszat, a gyengébb minőségűt, a silányt. Csak búcsúk idején fogyott a felcícomázott

sátrakból válogatás nélkül az áru.

Egy másik umlautos ember, Klärmann Bernát (írói nevén Karácsony Benő) úgy tűnt el a krematórium füstjében, hogy reánk hagyott egy lehetséges jó könyvcímet: Az elmúlás ösvényein-t. Ilyen címmel naplót lehet írni, békeharcot rajzolni, és bármilyen morbidnak tűnik is: ízlelgetni lehet valamely idevágó recept szerint a most kialakított életet is. Nem, nem a nosztalgia és a fájdalomkban való vájkálás kedvéért. Egyszerűen csak azért, mert ebben a pillanatban még nagyon sok és fontos dolgunk véges. Az életünk például.

Életünk az a mikrokozmosz, ahol örökölt, sokszorosan kipróbált receptek szerint, szülés előtti időkből a génjeinkben hordott indulatokkal, nem mindig tetszésünk szerinti anyagok keverékéből készítjük mindazt, amit aztán magunknak kell megemésztenünk.

*

Anyai nagyanyám, akit csak képről láthattam, ragyogó szépségű lányként, Király Ferenc cipész feleségeként került Székelykocsárdról Kolozsvárra.

Anyai nagyagyapámról fénykép sem maradt. Sokáig azt hittem, egyike azoknak a vitézkötéses uniformisba bujtatott, pedert bajuszú katonáknak, akiket egy megsárgult fényképen hagyott reám anyám. De amikor mostanában elővettem ezt a műtőremben készített felvételt, amelyen a két katona mögött, satnya erdőbe kanyarodó, poros utat ábrázol a mögójük engedett díszlet, és elolvastam a kép hátára ceruzával írt halvány írást, rájöttem, hogy Király András és Király József, anyám nagybátyjainak képét tartom a kezemben. András, az idősebb testvér jogán, az akkoriban divatos, gőzben farúdból hajlított, barna széken ül, kezében papírtekercs, ezzel jelezte, rímfaragó hajlamát, ő lehetett a család költője. A mellette álló, kezét a báty székén nyugtató Király József, a fiúk közül a középső, csak holta után válhatott némileg híressé, mégpedig színész fia által, akinek a nevét adta, és aki a sepsiszentgyörgyi színház deszkáin, négy évtizednyi dicséretes szolgálattal azt országosan ismertté tette. Anyám kolozsvári műkedvelő korából ismerte Király Józsefet, nem sokra tartotta, hiszen a falujáró színészek csoportjával, akkoriban kétesnek mondott életet élt. A második világháború után, amikor a Kolozsvári Magyar Színház, század elején, bécsi építész által, közpénzből létrehozott épületéből másodszor is kiebrudalták a Dr. Janovics Jenő által vezetett magyar színjátszókat, és a Nyári Színikör épületébe szorították, a műkedvelők kevés jóra számíthattak, és kapva kaptak a lehetőségen, hogy új színházat alapítsanak Székelyföldön. Király József, feleségével, Bokor Ilonával együtt, a színjátszó csoporttal tartott a későbbi Magyar Autonóm Tartományba, ahol a nemzetiségi művelődést akkor még megengedő országvezetés belement a színházalapításba.

Anyai nagyapámat, a bátyjaihoz hasonlóan, zsinóros mundérban képzelem, sapkáján rozetta, és még egy vagy két fényes gomb, de bajusz nélkül, hiszen a három katonaköteles testvér között ő volt a legfiatalabb. Sok mindenben hasonlítottak egymásra, suszterek voltak mindhárman. A sors kiszámíthatatlan akarata, hogy éppen őt érte a halálos golyó. Halálának első évfordulóján, 1916. október 1-én, András bátyja, versben emlékezett meg róla, amit a szomorú jelentések mintájára ki is nyomtattak.

Feri elestének évfordulóján

*Hol vagy, kedves öcsénk? Sóhajunk feléd száll,
Egy szomorú éve, hogy földben nyugszol már.
A bős ellenségnek halált osztogattál,
Golyótól találva magad is meghaltál.
Itt hagyta bennünket, kedves bátyáidat,
S még szomorúbb emlék – kedves családotat.
A bánatos özvegy meg a két kis árva,
Most is érted sóhajt, nevedet kiáltva.
De nincs visszatérés a családi körbe,
Fáradt tested pihen ellenséges földben.
Őt testvérek valánk, mint csokor virág,
Kitépett közülünk a háborús világ.
Hisz együtt harcolánk, egymás mellett hárman,
Sok nehéz harcokban, az orosz határon.
Míg e földön élünk, szívünkben emléked,
Nyugodj békén testvér, Isten legyen véled.*

A sok hajtogatás miatt négy darabra szakadt, papírlap hátsó felén a kisebbik árva nehezen olvasható betűivel, a Székely Himnusz néhány sora, saját átírásában:

Ki tudja, merre visz,
merre visz a végzet.
balságos úton, balságos
sötét bérceken?
Vezesd még egyszer
győzelemre néped,
Csaba királyfi
csillagösvényén.
Maroknyi székely
porlik, mint a szikla.
népek harcának...

Vajon miért írta anyám sietősen éppen ide, a nyomtatvány hátoldalára ezt a dalszöveget, amely akkor még nem volt himnusz?

A másik árva, a kor szokásainak megfelelően, az apja után a Ferenc nevet és a mesterségét is örökölte, cipész lett maga is. Tajkoló suszter. Olyan városszéli kismestereknek dolgozott, akiknél csak ritkán rendeltek új cipőt, mindennapi munkájuk elnyűtt, alig javítható, elstrapált lábbelik foltozása-toldozása volt. Feltehetően nagybátyjaitól tanulta a mesterséget. Nagybátyám nem dicsekedhetett keze munkájával, nem volt alkalma olyan új cipőket készíteni, amiket a belvárosi, fényes cipőüzletek kirakataiban láthatott volna viszont, arról sem álmodhatott, hogy apámhoz hasonlóan, aki első osztályú cipész volt, valamelyik kolozsvári kereskedő Párizsba küldi majd kifogástalan munkáit.

Anyám elbeszéléseiből tudom, hogy „Bátya” a Boldog utca végén, a vasút közeli kisebb térré szélesedő utcakeresztveződés közelében lakott. Onnan kerültek a városzéli Királyhágó utca végére. Akkor ott többnyire zöldséges kertnek használták azokat a nadrágszűj vékony, Nádas patak menti telkeket, amelyeket valamelyik bank ajánlott a kispénzű embereknek. Később az egész teleksort, végig az utca mentén megvette egy viszonteladó. Nagybátyám megismerkedett az egyik bérlővel, egy kistisztviselővel, aki pénzt kívánta kamatoztatni a befektetéssel. Ott lakása fejében vállalta a kert gondozását. Mindjárt ki is költöztek. Király Ferenc szorgalmas ember volt. Rövidesen lakhatóvá szépítette a kerti szerszámoknak összeszabált vityillót. Nyár volt, s mert fiatalok voltak, életüket szépnek hitték. A kert művelése örömkre volt, a természettel rendben elszámoltak. Érezték a szabadság részegítő illatát. Aztán jött az esős ős, a fog kocogtató, szeszélyesen vaduló tél. Csaknem megfagytak.

Fiúkat Manfrédnak keresztelték. Januári névnapja miatt? Vagy, mert nagybátyám találkozott valahol, valamelyik munkásotthon könyvtárában Byron Manfrédjával? „Én kibírom, ha nyomorékká zúzva is, kibírom, hogy éljem, amit más álmodni sem tud, mert álmában is belehalna.” Nagybátyámban megfogant a biztatás. Második gyermekük lány volt, Rózsikának nevezték. A gyerekek beleszületettek a nyomorúságba. Csodával határos módon megmaradtak. Anyjuk szenvedte meg a mostoha körülményeket. Tüdőbaja akkor kezdődött. Sápadt szépasszony lett belőle, tüdőbetegsége halk szavúvá tette. Ahogyan fokozatosan fogyott az ereje, úgy vált egyre nőiesebbé minden mozdulata, légiessé soványodó alakja.

A következő nyáron a telek gazdája, kis földjéhez mérten sokallta a népszaporulatot. Már nem lelkesedett nagybátyám kamraátépítésén, kerti gazdálkodásán, „semmiből” készített kerítéséért sem. A kert terméseinek elszámolása sem volt tetzésére. Kistisztviselői felsőbbrendűségét mutatta minden megszólalásában, akadékoskodott, piszkálódott, fennhéjázva kötekedett. Nagybátyám családja védelmében fogcsikorgatva alázatoskodott, magába fojtotta ellenvetéseit, igazságait.

A Királyhágó utca közepén, a Nádas patak hirtelen, éles kanyarral, elmosta, „megette” a földet, a kis telkek sora itt megszakadt, ez a rész nem kellett senkinek. Nagybátyám merészségét a nyomor vastagította, edzette. Valahonnan kölcsönt szerzett, leelőlegezte a jutányos áron kínált, senkinek sem kellett földdarabot. Jórávaló szomszédok segítségével, akiknek ingyen tajkolt a cipőit, kalibát épített a telek néhány négyzetméternyi, áradástól épen maradt területére, és megkezdte kertje építését. A patakmederből évekig hordta a követ, földet, két-három méteres szintkülönbséget kellett helyreállítania. Már az első esztendőben fűzfákkal ültette körül a telkét. Amikor a bécsi döntés után, a magyar katonák egyenesbe vágták a patak medrét, s a kanyarokat, cölöpök közé rakott rőzsére hordott földből épített gátakkal elzárták, a víz útja kiegyenesedett, áradáskor gyorsabban lefolyt. Nagybátyám házhelyén, az utca felőli magas part alatti rész kiszáradt. Házhelye mellett, a következő a sajátjánál négyszer nagyobb terület, s rajta a Nádas patak félkörű kanyarulata a vasúté és részben egy Vári nevezetű lakosé volt, aki házat oda nem építhetett, időnként kivágta az ott termett fűzfákat, s azon spekulált miként tölthetné fel a kiszáradt patakmedret.

Nekünk, gyerekeknek jól jött, hogy a senki földjének sima homokján játszhatunk. Gyereksapat a nyári vakáció minden napján, atlétikai versenyt rendezett ott. Időnként még nézőnk is akadt. Ott jártak át a nyáron sekély vizű patakba igazított

nagyobb köveken, a környék vasutasai, ők biztattak. A félkörű kiszáradt patakmeder közepén, tetején négyzetméternyi füves résszel volt a lelátó. Aljában este, megérdemelt jutalomként, tábortűzben süttöt, a környék kertjeiből és a kardosfalvi földekről lopott krumplit és kukoricát zabáltunk.

Öntudatlanul boldogok voltunk, akár az általunk őrzött bárányok és a Burkáék tehene, amelynek tejét ittuk. Észre sem vettük, ahogyan felcseperedtünk, akár a Bátya telke, apránként magasodtunk, hogy az élettől kívánt szintre, a megszokottra emelkedjünk testünk magasságát és szellemi képességeinket illetően is.

A háborút és a tavaszi árvizeket bámultuk. A háború után is sertésólakat, vityillókat sodort tavasszal az ár, feljött zöldségeskertünket és budinkat áztatva a víz, és bokáig ért a mézeskalácsos műhelyben. De nagybátyám telkét védte az áradásoktól az erős kerítést alkotó fűzfásor, vityillója helyén előbb sártéglákból (vályog, kirpic) szoba-konyhát, később, égetett téglából, saját kezűleg valódi házat épített, a holtág felé leejtő telkét teniszpálya simaságú vízszintesre igazították utódai, lányára és unokáira maradt házát a rájuk testált kitartó igyekezet tette dicséretessé.

Mindezt anyám mesélte, időnként, amikor családjáról, bátyjáról kérdezhettem, lényegre törően megszépítve Nagybátyám életét, s az utcáét, ahol néhány küzdelmes évig kedvvel gyerekeskedtem.

A Királyhágó utca akkor a Nagy Lajos király úttól enyhén, a Nádas patakig ereszkedő Kardos János utcánál kezdődött, az utca baloldalán, a patak lezárt kanyarulatában évekig sás lengedezett, békák kuruttyoltak a derékig érő posványos vízben. Nagybátyám házának sarkánál, a meredek martba vágott, patakhoz vivő ösvénynél, amelyen a vasutasok jártak a közeli fűtőházba, a Napos utca keresztezhette volna a Királyhágó utcát, de hirtelen elfogyott az úttest, járda akkoriban máshol sem volt. Mégsem adtam fel elképzelésemet, hogy kedvenc íróm, Karácsony Benő, innen vette sikeres könyvének címét a Napos oldalt. Nagybátyám pedig, ha nem az írótól kapta, akkor önönmagából nyerte életre szólóan, visszafogottan is életigenlő vidámságát.

Utcánk végén nagy lucernás terpeszkedett, egészen Kardosfalváig ért. Ezt a kicsiny falut gyorsan felfalta a háború utáni fêkezhetetlen falánkságot mutató város, és vele együtt a Budai Nagy Antal lázadás vezérének, Kardos Jákobnak az emlékeztét is. Az utca olvasottabb lakói tudni vélték, hogy a Királyhágó utca eleji Kardos János utcát valójában Kardos Jákobról nevezték el, de a tisztviselők akkoriban nem kedvelték a zsidós neveket, Jákobból, könnyű volt Jánost alakítani.

Büszke voltam, hogy a Királyhágó utca lakója voltam. Nem tudom miért. Hiányos elemi iskolai tudásom ellenére nekem ez a név már akkor több volt egyszerű utcanévnél, többet jelentett a Meszes, az Erdélyi –szigetehegység és a Királyerdő találkozásánál, a Sebes-Kőrös melletti szoros, az arra vezető út nevével. Pedig akárhányszor járok ezen az úton, érzem, hogy Erdély és Partium határan lépek át. Csúcánál, ahonnan gimnazistakoromban kisvasút vitt napokig tartó kóborlásra a hegyekbe, és ahol az út fölél emelt nyeralóban Ady emléke vár, ott, bármilyen messziről érkezem, érzem az otthon melegét, végtelen nyugodtság fog el: haza érkezem. A Királyhágó utca lakóinak meleg szeretete kísért eddigi utamon. A hely szelleme vigyáz azóta is reám.

Mayer Hella: Labirintus

Bendes Rita versei

Hiányzol

Fenyőfa volt
tóra hajolt
kéрге veszett
róla ugrott a vízbe
nyaranta minden gyerek:
valaki ágát törte,
három tél meggyötörte
kiszáradt végleg
hó fordította ki gyökerét
hiányát a part ma is siratja még.

2011.01.28.

Impresszió

Senkit sem láttam úgy zenébe fordulni,
ahogyan téged, amint gitárod fölé hajoltál
azon a szürke decemberi estén
az oslói pályaudvar előtt.

Most végleg átfordultál zenébe.
Folytasd csak!
Hallgatunk.

2007.07.23.

Emlékkoncert az Őyán

A bemondó azt mondta,
esőcseppekkel üzentél.
Szerintem üzeneted a nap volt,
melynek fénye a felhőkön áttörvén
aranylón áradt a fjordra.

Majd áradt zenéd is gazdagon,
s mind egygyéforrtunk tőle,
a színpadon levők
s az előtte állók
– nem is utoljára.

Mert nem a halálé
az utolsó szó.

2007.08.08.

Januári hó

Végül minden hang eltompult:
csöndben siklott a vonat
tizenöt méterről is
távolinak tűnt még.
A vízcseppek hangyaként
siettek lefelé a sziklán
a jég alatt.
Némán, fegyelmezetten ettek a madarak:
Csak semmi csipogás!
A felébredt áfonyarügyek pedig
kelletlen
álomba merültek megint.

2008.01.07.

Berkenye mondja

Itt állok – csupaszon –
levélruhám lehullt:
a fagy, a köd, az eső
lehámozta rólam.
Csak bogyóim kínálok még
cinkének, rigónak –
utolsó ajándékom ez.
Aztán pihenés vár:
halál-e vagy álom –
elválík tavasszal.

2009.11.01

Grorudnél

egy felhőfoszlány kúszott
a hegyoldalon.
Felfelé-e vagy le?
Ki tudja?

Ám egyszerre meghasadt
hátam mögött a felhő
s az agyagszín sziklákon
sárga meg vörös okker villant;
a fenyők egyenszürkéje
zöldektől éledt,
s a koldus-csupasz nyírek törzse
felfénylett szerelmesen
a sápadt őszi napban.

2009.11.07

Október 21.

Egy nyír arany lombzuhataga
átizzik a későn kelő naptól.
Mellette az éger
már meztelen:
dértől libabőrös.
Az ég magasán ezüsttallér csillog:
fogyóban a hold
Groruddalen felett.

2010.10.21.

Bendes Rita önmagáról

1960-ban születtem Budapesten, Szentendrén nőttem fel. Szegedi egyetemistaként szerettem meg a műfordítást. Elsősorban amerikai költőket fordítottam: a Hamsunhoz hasonlóan ellentmondásos Ezra Pound verseit, indián költőket, majd néhány antológiában ír költőket, néhány ausztrál, japán novellát. Az angol fordító és tolmács szak után az ELTE magyar kiegészítő szakát is elvégeztem, s a tanítással is megpróbálkoztam.

Frank L. Baum *Oz Smaragdvárosa* című meseregénye mindaddig az egyetlen önálló kötetben megjelent munkám. A 90-es

évek elején litvánul is megtanultam: ennek eredményeképp ültettem át magyarra Janina Degutyté néhány versét, s több kortárs szerző novelláit, amelyek még kiadóra várnak.

Norvégiába 1997-ben jöttem – férjhez. Három szemeszter erejéig az Oslói Egyetem kultúrtörténet szakos hallgatója is voltam teljes állás mellett, s lettem a master fokozat megkezdéséhez szükséges vizsgákat. Jelenleg az AS Statstilsattes Hus recepciósa és telefonközpontosa vagyok.

Mindmáig érdekel a zene, a fotózás, a történelem, s természetesen az irodalom.

Cikkeim az MBK Híradóban jelentek meg.

Litkei Villó egypercesei

A lény

A fonott kosár alja lassan felszívja a hideg csempéről a vizet. Sötét van. A fürdőszoba ajtaja kilincse zárva, nem járja át friss levegő az összezsúfolódott, izzadságos ruhákat. A gőz még lomhán cirkál a levegőben, lassan érintve körbe a megkopott kosarat.

Eljött az ideje, hogy erőre kapjon, s gyarapítsa magát, itt lenn, az ingek és zoknik között, a tökéletes búvóhelyen.

Itt senki sem számíthat rá. Nem sejthetik, hogy itt lapul, s vékony, zöld csápjaival erősen kapaszkodik az összegombolyodott zoknikba. Most végre, végre újra fényt és reményt nyer az élethez. A továbblépéshez, a terjeszkedéshez.

Gyere, te puha, langyos pára, ölelj egy kicsit magadhoz!

Itt vagyok lenn, egészen lent, de ne félj, majd fogom a kezéd.

Gyere és csókolj magadhoz.

Nem leszek rest, visszacsókollak.

Azok a szép, szőrös lábak

A női borotvareklámokból jól ismert mosolygós arcok. Lány a repülőtéren, szép lenge nyári ruhában, és tökéletesen simára borotvált lábbal várakozik. Egy másik lány rövidnadrágban, egy fiú mellett, lábát lógatva ül a mólon. Neki is pihe-puha selymes, szőrmentes a lába. Ezek a lányok tudják, mikor kell borotválni. Pár órával a randevú előtt, máskülönben szűrös már a lábuk és azt nem túl izgalmas simogatni.

De mi van azokkal a lányokkal, akik ugyan látják a reklámot, és felfogják annak mondani -, vagyis borotválni valóját? Ők senkit sem várnak a repülőtéren, és nem ülnek a tóparti mólon, pláne nem egy idegen fiúval. Nekik továbbra is kicsit szőrös a lábuk.

Értelmetlen vacsora

- Eszünk?

Nincs válasz. Muk heverészik a kanapén. Nézi a tévét. Valami nagyon izgalmas műsor megy. Muk gyakran felkacag, figyelmét leköti a nézés és a hallgatás.

- Halló? Eszünk? - kérdezi kissé unottan újra Bog a konyhából

- Ahh ...nem tudom! - érkezik a hezitáló válasz a kanapé felől.

- Vacsorázhatunk egy óra múlva is! - folytatja Bog

Bog belép a nappaliba, hogy részese legyen a tévéműsornak, amit oly odaadással figyel Muk, de hamarosan visszamegy a konyhába, mert felmordul a gyomra.

- Eszünk most? Én éhes vagyok! Jól kibicikliztem magam! – magyarázza ismét.

- Hát én nem vagyok nagyon éhes, de ehetünk! - mondja Muk, és ismételten hangosan felkacag.

- Jó! - Bog kipakol az ebédlőasztalra: tányér, kés, pohár, sonka, sajt, vaj, piritós süttö.

Tekintete elkalandozik a konyhaszekrényre. A sütő felett, a fűszereknél, kinyitja, és megakad a szeme a grízen. Lábast vesz, tejet önt bele és kevés cukrot.

- Kérsz? Csináljak neked is tejbegrízt? - kiálltja a konyhából Muknak. Válasz nem érkezik

- Kérsz tejbegrízt? Kicsi Muk, ma nem beszélgetsz velem?! - kérdi Bog kissé megbántottan. Válasz most sincs.

A tejbegríz gyorsan elkészül. Bog elővesz egy virágos műanyag tálat magának, beleönti a grízt, és asztalhoz ül vacsorázni.

Muk ekkor ránéz. Látja, hogy Bog vacsorázni kezd, komótosan feltápáskodik a kanapéról és az asztalhoz lép.

- Nem vagyok éhes! - kezével a mellkasához kap, közben az asztalt mustrálja.

Bog nem szól. Sopánkodó arcot vág, elmarasztaló grimaszt, és folytatja a kanalazást.

- Na, jó eszem egy kicsit. - szól Muk, és a piritóssütőre pillant.

- Nem készítettél piritóst? - meghökkenve felkiált, aztán vág két szelet kenyeret, és belejti a sütőbe.

- Kérsz?

- Tejbegrízt eszem!

- Akkor ez nem-et jelent?

- Igen!

- Kérsz tehát?

- Nem!

- Bog! Teljesen összezavarsz! Eszel, vagy nem eszel piritóst?

- Nem!

Muk asztalhoz ül, és a két párdúc-barnára sült kenyérre vaját ken.

Bog a Muk tányérjára pillant.

- És én? - kérdezi csodálkozva

- Azt mondtad, hogy nem kérsz! – lobban idegesen Muk.

- Csak vicceltem! – szól Bog, és kintartóan mosolyogva néz Mukra.

A verem

Krisztina fáradtan és még álmosan áll a biztonsági kapunál, de a csinos szőrmebundás lányt így is gyorsan felismeri, amikor az belép a belügyminisztérium robosztus ajtáján. Krisztina azonnal tudja, eljött végre az ő ideje, hogy bosszút álljon ezen a beképzelt charmkirálynőn, aki egy nappal ezelőtt olyan durván meglökte az aulában. Már tudja, hogy! Magasztosan és büszkén kihúzza magát, zakóját megigazítja, majd mit sem sejtetően színpadiasan rámosolyog az érkező lányra. A kis „fennakadás” tehát azonnal szüli magát.

- Probléma van? - lép Krisztinához hirtelen a széles vállú őr

-A hölgy nincs a listán és be szeretne jönni! - pillant fel grimaszolva Krisztina a nagydarab férfira, miközben egyik kezével óvatosan becsúsztatja a lista negyedik, utolsó oldalát a zakó zsebébe. Az őr ránéz kérdően Krisztinára, aki bizonyítva feltartja a kezében lévő három oldalt.

- Akkor sajnos nem fog menni! - jegyzi meg a biztonsági őr, és oldalra dőlti fejét, a csinos szőrmebundás lányra pillantva.

A meghökkent lány egy darabig szótlanul áll a pult előtt. Vendégek érkeznek a kapuhoz, jobbnak látja félre állni, majd csalódottan távozik az impozáns épületből.

Röpke pillanat múlva a titkár érkezik a felső emeletről és kíváncsian kérdezi, hogy a csinos fiatal hölgy hová lett. Ugyan ebben az időben a szörme bundás lány ismét felbukkan a nagy, faragott ajtó mögül és halk léptekkel ismét a biztonsági kapuhoz sétál.

- Ah, itt van! - kiállt csillogó szemekkel a titkár, és az ör mellé lép. Krisztina nem szól, lopva figyel, ahogy a lány leveti szörmekabátját, és átsétál az átvilágító kapun. Aztán hirtelen megijed a látványtól, görcsbe ugrik a gyomra a művégtag láttán. Érti, hogy szédül, lába alatt váratlanul megrepednek a márványkövek. Rémülten nézi, hogy a hasadék egyre csak tágul. És zuhan...

Szervusz, Drágám

- Szervusz, drágám! - köszön a telefonba mosolygósan Ulla majd kezével int férjének, hogy jöjjön már.

- Na, milyen volt a családlátogatás? - kérdezi kíváncsiskodva és grimaszolva pillant férjére, Erichre.

- Ah, jó volt nagyon! Tényleg! Nagyon szép időnk volt... - kezd élménybeszámoló-jába a fiú.

- Aha!- vág közbe Ulla izgatottan, és bele csíp Erich karjába.

- És szép helyen laknak? - kérdezi Ulla, miközben cinikusan lebiggyeszi a száját és ismét Erichre pillant, aki közben közelebb próbál hajolni a telefonhoz, hogy jobban hallja fia szavait.

- Igen! Nagyon szép, kellemes, csendes és tiszta kisvárosban laknak! - folytatja a fiú. És Irenáék is szép, nagy, kertes házban laknak!

- Auuu! - kapja fel a szóra a fejét Ulla. - „Nagy kertes házban.”

- Olyan kellemes időt fogtunk ki, hogy minden nap a kertben reggeliztünk.

A következő sokkoló mondat hangzik a kagylóból:

- Nagyon jó volt!

Ulla nem szól egy szót sem, megsápadva áll, füléhez szorítja a piros színű telefont.

- Mit mond? - kérdezi érdeklődve Erich.

Ulla nem válaszol egy darabig, halkan hűmmögve hallgatja fia szavait.

- Hmmm, de jó! Akkor bizonyára finom málnás pité is süttötetek? - kérdezte szemlesütve Ulla, s közben ujjával a telefon zsinórját tekergeti.

Erich megunja az ácsorgást, kezével maga felé inti, hogy most már beszélni óhajt.

- És mivel foglalkoznak a szülei? - kérdezi kissé csalódottan Ulla, s legyint egyet a levegőbe, jelzi Erichnek, hogy még beszél.

- Te fizetted a repülőjegyet? - hangzik el az újabb fontos kérdés.

Ulla türelmesen hallgatja fiúkat.

- Jól van, drágám, Apa is beszélni akar veled. Adom, jó? - szól Ulla szomorúan és átadja a kagylót a férjének. Erich közelebb lép.

Na, szevasz! Itt Apád! Még semmit sem tudok... Mondd, hogy érezted magad?

Hagyma

Utállak, bűdös vagy. Úgy bűzlesz, mint egy magára vizelt, ragyás fejű alkoholista. Nem kérhetem, hogy ápd magad, a szagod a te bajod. De legalább tekintettel lehetnél rám.

Tudom, nagy kérdés, nem is tudod megoldani.

Nem veszel tudomást rólam.

Magasan teszel rá, hogy én mit gondolok. Pedig a mai világban, illő volna adni a kozmetikára, egy kis parfümre, szappanra, hintőporra, parókára, ha már elkerülhetetlen.

Hogyan bírod elviselni saját magad? Azt, hogy szagod van. Egész álló nap bűzlesz, még szerencse hogy ez a vékony fehér köntös lefog némi büzt.

De te? Te csak beszipantod!

Kutya fáját neki

- És húz még a kutya?

- Igen sajnós, de szándékosan csinálja!

- Tényleg?

- Igen! Voltunk vele kutyapszichológusnál, ő mondta!

- Ahaa!

- És akkor most terápiára jártok vele?

- Nem, nem kell! Gyógyszert kap.

- A kutya?

- Igen! Olyan antidepresszáns félét, az orvos mondta!

- Érdekes! De lehet, hogy csak egy kis szeretetre vágynak, nem? Kicsit több oda figyelésre?

- Nem tudom! De reméljük, a gyógyszer segít majd. Elég drága volt...

Az a féleszű újságárus

Ez a nagyon kedves dán házaspár nem akart mást csak napilapot a reggeli kávé mellé, és csöndben megreggelizni. Lars ezért fogta magát, és lesétált a sarki újságosbódéhoz. Nagy gonddal végignézte a kínálatot, de nem talált magának valót.

Har du Dagens Nyheder?- kérdezte az eladót. Az újságárus férfi összeráncolta a homlokát, aztán kikerekedett szemekkel bámulta Larst.

- What?

Lars udvariasan, kicsit lassabban elismételte a kérdést, de az újságárus nem értette, hogy mit akar.

- In English maybe? - kérdezett vissza tanácstalanul a bugyuta eladó.

Lars nagyot sóhajtott, és ezt gondolta magában: „Istenem, milyen együgyűek ezek az amerikaiak! Hát mit vannak annyira oda maguktól?!

Litkei Villó önmagáról

Születtem: 1980. 07. 12 (Rák jegy, nem is kicsit)

Lakhely: Stockholm, Szarvas

Kedvenc színem: kék és fehér. Kávé függő vagyok
Szívemnek kedves írók: Nagy László, Rejtő Jenő,
August Strindberg. Akitől mindig tanulok: Édes-
anyám.

Szarvason végeztem a Vajda Péter Gimnázium-
ban, Gödöllőn és Sopronban szereztem mérnök és
közgazdász diplomát.

Egyszerű lelkületű embernek vagyok, semmi fölös-
leges csavar és hercehurca. A letisztult, cicomátlan

dolgokat szeretem és művelem, semmi puccparádé. Nem vagyok bálnavadász típus, hogy amit akarok, azt azonnal, bármi áron gyorsan megszerezzem, átgázolva másokon csak azért, mert a cél szentesíti az eszközt. Tisztelem a növényeket és az állatokat, kicsit sajnálom is őket, hogy kivannak téve az ember felelőtlen döntéseinek. A legtökéletesebb pillanat az, amikor reggel kinn kávézom Édesanyammal a kertben Szarvason és beszélgetünk, csak úgy, bármiről. És persze Jens, ő maga a csoda! Néha felteszem magamnak a kérdést, hogy én tényleg megérdemlem ezt a fiút? Reméljük igen. Az élet szép, de csak annak, aki tud és akar tenni érte, másképp nem megy. A magyar nyelv nagyon huncut, teli hihetetlen érzelmi töltetű szóval, a két kedvencem, - pitymallik (imádom) a másik –amputál (ahogy az ember kimondja már a hideg is kiver)

Műveim listája: Hork & Artúr (A leghosszabb), Egy perces novellák (abból van jó sok), A terv (színházi bohózat), Emberek a hatodikon (gondolatok).

Villáminterjú Litkei Villóval

Hogyan kerültél Skandináviába?

Az egy izgalmas, fordulatokban és hazugságokban gazdag történet. Dióhéjban: Angliába akartam irodai munkát, (takarítás és pincérnői munka után) viszont ez kis magyarként nem ment, egy egyszerű emigráns voltam csak az angolok szemében, nem több! Így hát beírtam az Önéletrajzomba, hogy svéd-magyar vagyok, na meg jópár év svédországi munka viszonyt. Egy tökéletesen megszerkesztett személynyvesztő CV-t írtam magamról! A pontos és precíz svéd mivoltomat ékesítve. És milyen érdekes, 2 nappal később már a Skandianál dolgoztam, mint assistens, mert hogy Svéd vagyok ugye!!! Nem vicc 48 óra volt , és már irodában dolgoztam! Hihetetlen izasztó helyzetekbe kerültem a cégnél, de soha nem buktam le, és akkor megfogadtam, hogy ha a Jó Isten így fogja a kezem végig, akkor az a minimum, hogy megtanulom rendesen a nyelvet, hogy megtanulok svédül, megismerkedek a svédekkel közelebről. 2009.

augusztus 14 –én repültem ki, mint Au-pair ide Uppsalába, azóta is itt vagyok .

Miért írsz, miként kezdted?

A legelső versemet 8 évesen írtam, amikor a nagypapám meghalt, azóta sem tudtam szebb, kifejezőbb verset írni. Legalább is szerintem. Kisebb rövidebb történeteket, novellákat , no meg színházi bohózatokat írok. Miért írok? Mert nem tudok autót vezetni, pedig van jogosítványom. Nem bírtam soha rendesen koncentrálni az útra, 3-4 perc után mindig elkalandoztam, hát így ne vezessen az emberlány.

Mi a mondanivalója Hork & Artúr című kisregényednek. Foglald össze néhány mondatban a történetét.

Nincs világmegváltó mondani valója, halandó kispolgárokról szól, érző,lélegző, hibázó, megbánó, hazudó, félreértő, megbocsátó,belátó, jobbra vágyó, beletörődő emberekről szól, no meg Artúrról. Ő ugye a macska, akit Hork hall egyedül. A történet, Hork aki a csavargyár egyik kiváló alkalmazottja balesetet szenved és a cég előnyugdíjaztatja, otthon van tehát egyedül a macskával, Artúrral, amíg Helen a felesége a postán dolgozik. Artúrt egyedül Hork halja, Helen nem, ebből több probléma is adódik. A történet leginkább otthon játszódik négy fal közt, meg a kertben. Egy sor zavaros és kusza dolog kerül felszínre, megismerkedhetünk a két ember érzéseivel és vágyaival. Milyen szemszögből élnek meg egy-egy helyzetet, no meg Artúr, hogy kommentálja a két felnőtt viselkedését.

Miért idegen nevűek szereplőid, amikor pesti tinédzser nyelven beszélnek?

Azt hiszem ez már az én „szájízem” leginkább , nem vagyok egy Kosztolányi Dezső, az biztos.

Remélem, egyetértesz azzal, hogy az unalom ábrázolása izgalmasan nagyon nehéz. Mégis ezt választottad. Mire építetted írói módszeredet?

Én nem választottam ezt a műfajt, a Hork & Artúr egyszerűen kialakult magától, mintha nem is kellett volna megírni, annyira egyértelmű volt az egész történet. Sajátmagától fejlődött azzá, ami lett. Arra mindenképp törekedtem viszont, hogy ne legyen meseszerű, hogy hihető legyen a cselekmény, mintha egy cikket olvasnánk az újságban.

Tégy fel magadnak kérdéseket, ha úgy találsz, hogy van rá feleleted.

Csak annyit mondanék, hogy többet kellene hinnünk a szeretetben, hogy bíztassuk csak bátran magunkat: szeretni jó és érdemes! Bárhol, bárkit!

Knut Hamsun versek

Kovács katáng Ferenc fordítása

Viszontlátás

A kunyhó – árván, mint a gondolat
zelnicemeggy árnyékában állt.
Vadcsapások mentén
sziklafalnak támaszkodott.
Ha vihar zúdult a csúcsra
gondba borult a gazda:
Szentírással kezében
imádkozott szüntelen.

Harminc éve talán, hogy
élete zátonyra futott.
Koldusszegény földönfutó
nyakába vette a világot.
Magában fohászzkodott:
Ó, Uram! Sorsom eldőlt!
Majd halkán felnyögött:
Keserű sorsot szánsz nekem.

Az igazságszolgáltatás elől futott
szólt a fáma, szerelme barátját ölte.
Azóta: erejét vette a bánat
s veszte lett a rossz lelkiismeret.
Német szültésű, nyelvünket törte
csak Istennek gyónhatott;
egy életen át hordozta titkát
hűtlen mátkáról, megölt szeretőről.

Így történhetett, láttam őt egy reggel
hullámok ostromolták a partot éppen.
Nagy bánattól ősz-fehéren az öreg
most a tengertől kért bűnbocsánatot.
Láttam, mint emelte tekintetét az égre
majd követte az óriás hullámok
örökös mozgását
süllyedni és újra tornyosulni.
De csitt! A tenger morájába
hangfoszlányok vegyültek.

Tán ítélet szólt a bűnös felett;
égre lendült az öreg a karja.
Bámult, és nem hitt a szemének
a bányász háza közelében

egy nő teste vetődött
a homokos tengerpartra.

Hamar átgázolt a nedves fűvenyen
– Isten tudja, mire gondolt –
félúton lopva az égre felnézett
– de aztán bele a hullámverésbe!
Ott ölbe kapta az isteni jelenést
hisz ezért esedezett az imént
szaladt vele a kunyhóba
mielőtt bárki észrevenné.

A nő mozdult, volt benne élet.
Ekkor szóra nyílt az ősz öreg szája
letérdelt és megköszönte
az isteni gondoskodást a bajban.
Míg imája szállt a mennybe
ragyogott arcán a lélek békéje:
Magasságos! Dicsőség Tenéked
hozsánná örökkétig!

Uram, esélyt adtál arra
hogy nagy bűnöm enyhítsem:
Ártatlan nő életét tetted
kockára érettem.
Most már megnyugszik a lelkem –
jöjj, Uram! Magasztallak.
Imádlak. Áldott legyen a nap
mikor életem fonalát bogoztad.

Későbbi útjaim során
eszembe jutott az ősz öreg ember
s gondoltam egyszer, felkeresem
azt a vad vidéket megint.

– A kunyhója mellett találtam rá,
közvetlen a szakadék szélén: holtan.
Elnyútt könyvet markolt göresösen
fedelén olvastam: Die Hellige Schrift.

1878

Lélek-pirkadat

Árnyszürke, magas torony épül
földmélyből a bábeli égbe;
Gondolatim Babel-csúcsa repül
a gomolygó fellegekbe.
Álmaim vad futását, szív játékát
villám dörgedelmek tiporják a porba.
Soha! – semmit! – De mégis valamit:
Visszanézni az élet-erdő rengetegébe!
Mennyei káosz!
Hallj meg odafenn!
Szédülök.

Ott – mily távol – látom
a csábító, magasztos célt.
Halld és lásd! hogy suddognak trónusom körül:
szemem lángokat mosolyog a sisere hadra.
Ó, fényes Hold, mutasd meg nekem
áll-e még trónusom szélén kis lidércem?
Halld! Hogy sír a válasz a mosoly tüzében –
trónomig árad az ihlet reménye. Csodálatos!
Mennyi várakozás!
Mennyi lélekínség!
Akadály.

1878

Érzel-e gyászt vagy szorongást...

Érzel-e gyászt vagy szorongást...
 érzel ilyesmit?
 Érzel a zengzetes énekhez
 hasonló valamit?
 Örömből fakad, örömet ad
 vágy virágot fest az arcra
 – ígéret minden elakadt szívnek
 könnyörgőnek, reménykedőnek...
 Érzel ilyesmit?

Vágysz-e hanyatló ellenszegülésre...
 nevetsz ilyesmin?
 Szenvedni, sírni, elérzékenyülni

de nem túlvilág felé lesni!
 Érzel-e levélhulláskor bizsergést
 telve ezüstfehérrel és kézzel
 – napfolt-kisugárzást a völgyben
 lopott kétségek közt időről időre...
 Érzel ilyesmit?

1878

Nyírfavölgy, könnyekkel keresztelő

Nyírfavölgy, könnyekkel keresztelő
 kicsiny korom óta nehéz a sorom.
 Kemény szigorral neveltél
 de mesevilággal szeretgettél.
 Köszönöm a súlyos emlékeket
 agyó, kívánj szerencsét utamra
 s bátoríts, ha megtántorodom.

1878

A bajban

Szárnyát törte
a dalosmadár
nagyon gyenge
nem énekel már.

Búsul az ágon
sóhajtozik:
Utolsó kincsemtől
fosztottál meg Isten.

Egyetlen örömöm
ritka adományod:
Drága kincsem
hangom elveszett.

Emeli sérült szárnyát
várj meg, testvér!
Tízszeres erővel repülök
hogy végre utólérjelek.

Próbálja hangját
próbálja megint
a dallam nem jó
csak nem tör elő.

Magasba lendül tekintete
már gyógyíthatatlan a lelke.
Szállj csak, testvér!
csontom hiába forr.

1879

Lars Frode Larsen

Hamsun és a líra

Sok áldott adományt kaptam az égből...

Ritkaságszámba megy, ha valakinek halála után 50 évvel jelenik meg egy új könyve. Ez történt Knut Hamsun [ejtsd: Knüt Hamszün, ford.] *Furulya szólt a véremlen* című kötetével. Ráadásul új versekről van szó – olyan szerzőtől, akinek az irodalomtörténet csak egyetlen verseskötetét tartja számon: *Det vilde Kor* (A vad kórus 1904).

Hamsun számtalan kijelentése tanúskodik arról, hogy milyen mélységesen kételkedett saját szerzői munkássága értékében. A szavak szolgálatában eltöltött több mint 70 év után úgy vélte, ideje, hogy végleges ítéletet alkosson saját lírai műveiről. Nem ismert kegyelmet a *Benőtt ösvényeken* (*Paa gjengrodde Stier* 1949) című könyvében olvasható önbírálatában. Az egyetlen verseskötetéről, *A vad kórus*-ról ezt írja: “Haragszom magamra a versgyűjteményért, de már nem lehet visszacsínálni. Ha valaki nagyon keres, biztos talál benne felvillanásokat, de csak felvillanásokat.” És nem csak a “kellem” hiányzik ezekből a versekből, hanem sok más egyéb is, minden, a költészet “veleje”.

Bizonyára sokan vélik úgy, hogy a szerző itt túlzottan szigorú és igazágtalan önmagával szemben. Hamsun kifejezésmódja ugyanakkor tükrözi saját alkotásainak értékével kapcsolatos, fentebb említett általános kételyeit. Egy barátnőjének, Gerda Welhavennek 1898-ban írott levelében megvallja, hogy: “Oh, Istenem, mennyire irtózom most ezektől az irományoktól. Megcsömöröltem a regényektől, a drámákat mindig megvettem; most verseket kezdtem írni – ez az egyetlen olyan műfaj, amelyik nem egyszerre elbizakodott és semmitmondó, hanem csak semmitmondó” Érdekesképpént felfigyelhetünk arra, hogy minden műfajjal szemben negatív, de a verssel mégis kicsit elnézőbb.

Egy sor olyan megjegyzést találhatunk Hamsunnél, mely mind arra utal, hogy a szépirodalmi műfajok közül a lírát becsülte legtöbbször. Hamarosan visszatérek arra a kérdésre, hogy akkor mégis miért alkotott ilyen keveset ezen a területen. De nézzünk előbb itt egy bizonyítékot a líra iránti szeretetére: 1910-ben Carl Dumreicher írónak megvallja, hogy: “Az egyetlen dolog, ami hosszú évek óta érdekel, az a versírás. A drámáirás van leginkább ellenemre, legkedvesebb számomra a vers”. 1918-ban egy interjúban azt hangsúlyozta – mint jóval később a *Benőtt ösvényeken*-ben is –, hogy nemcsak azt értékeli, ha maga ír verset, hanem mások e téren felmutatott teljesítményét is sokra becsüli. Többek közt a lírához fordul ihletért, amikor írni készül: “Amikor regényt vagy drámát írok, nagy hangsúlyt fektetek arra, hogy vele egyidőben sok verset olvassak. Ez stimulál.” Meg is nevez néhányat azok közül, akik leginkább megihletik: “Korunk három legnagyobb költője Alf Larsen, Olaf Bull és Wildenvey”. Hamsun szerint az ő “lírájuk csodálatos”, és nem fukarkodik a műfaj előnyeinek értékelésekor: “egy tökéletes vers a töléletes igazság”.

Ha találgatni próbálnánk, hogy Hamsun verseinek száma miért ilyen szerény, talán éppen abban lelnénk meg a választ, hogy mennyire nagyra értékelte a műfajt;

olyan magasra helyezte a léceket önmaga számára, hogy azt nehéz volt elérni. Az anyagiak is szerepet játszhattak. Dumrechernek szóló levelében írja, hogy: “Számomra a vers a legkedvesebb”, majd hozzát teszi: “De mivel elsősorban a külföldről élek, a verset pedig nem tudják lefordítani, ebben a dologban lemondásra kényszerülök”. Ugyancsak ilyen triviális oka lehet annak, hogy olyan sok drámát írt – a műfajjal szembeni általános ellenérzésével is dacolva: “a drámai művek számomra undorítóak. De mivel főleg a külföldről élek – és verset fordítani nehéz –, az lett a sorsom, hogy időnként a dráma területén is dolgozzam”.

A harmadik tényező, melynek némi szerepe lehetett, az Hamsun ortográfia és norvégosítás iránti fokozott érdeklődése. Az 1907-es helyesírási reform azt eredményezte, hogy műveinek későbbi kiadásában jelentős változtatásokat hajtott végre mind az írásmódot, mind pedig a szóhasználatot illetően. Egy 1916-os újságcikkben írta: “Bizonyára egy-két kisebb kötetre való versem, rímem, szerelmesversem is összegyűlt már eddigi életem során. Talán egyszer majd kiadom őket, talán nem, de semmiképpen sem azelőtt, hogy sikerülne a múlt századi nyelvezetüket és írásmódjukat modernizálnom. Akkor már lehet, hogy inkább újakat írok”.

Az is vitatható, hogy helyes-e azt mondani, hogy Hamsun csak egy verseskötetet adott ki. Amikor 1916-ban *A vad kórus* c. verskötet bekerült írásainak első összegyűjtött kiadásába, azt norvégosítási igyekezetében alaposan átírta. Ráadásul belevert újabb verseket, kidobott néhányat a régiekből. Hamsun több csodálója is túl drasztikusnak találta a változtatásokat. Sigurd Hoel szerint: "Helyesíró ujjával sok helyen minden poézist kisajtolta a költeményeiből, a vers elesett a javítás csatamezején". 1921-ben egy újabb átdolgozás történt, ekkor önálló kötetben, *Dikte* cím alatt jelentek meg a versek. Majd 1927-ben – további változtatásokkal – még újabb kiadás következett. Most a címet *Vildt Kor*-ra (Vad kórus) változtatták, miután Hamsun tudatta kiadójával, hogy nem kívánja “a határozott nyelvtani alakot használni (melyre egyes dánok szedtek rá)”. Most itt nem akarok részletesebben kitérni az évek során *A vad kórus*-on elvégzett átdolgozásokra, de a téma a jövő Hamsun-kutatói számára mindenképpen feldolgozásra érdemes.

Végül pedig Hamsun időnként olyat cselekedett, mellyel megnehezítette későbbi verseskötetek kiadását. Ugyanis brutálisan megsemmisítette azon írásait, melyekről úgy érezte, mindígis félig készek maradnak. Elégette a kéziratait! Ha bánta utána, már késő volt – a változtatások vagy átdolgozások alapja ezzel eltűnt. Mindig tiszta lappal kellett indulnia, és ez egy sokkal időigényesebb és nehezebb feladatot jelentett. Az utókor számára oly fájdalmas autodafék közül az első a szerző saját elbeszélése szerint 1910-ben történt Elverumben. “Azért égetek, hogy semmit ne találjanak utánam – ugyanis gondolnom kell a végre”, közölte Ola Christofersennel egy 1916-ban írott levelében. “6 évvel ezelőtt volt még egy jó adag strófám és versem, a kötetemben lévőknel bensőségebbek, ezek a fentebb említettekkel azonos úton távoztak, [...] ez Elverumben történt. Nem bántam meg, úgysem tudnám most befejezni”. A következő égetés “egy bodói szálloda pincéjében” történt. Erről az eseményről Harald Griegnek 1939-ben írott levelében számol be. Grieg azt kérdezte Hamsuntól, van-e még néhány nem publikált verse,

amit esetleg felhasználhatnának a közelgő 80-adik születésnapjának megünneplésekor. Hamsun így válaszolt: “A versek? Nem, azok már nincsenek meg. Egyszer Nordlandon nekiláttam és átlapoztam minden rimes szöveget, és elégettem őket egy pince kazánjában. *A vad kórus*-t is alaposan le kellett volna soványítani, legnagyobb része nem jobb Ibsen költeményeinél”. A továbbiakban hasonlóan érvel, mint a *Benőtt ösvényeken* számadásában: “Nem vagyok lírai költő, túl kevés a hegedű, túl kevés az érzelem. Ez részben abból adódik, hogy amint hamarjában papírra vettem egy hangulatot, a sorokat újraolvasva azokba értelmet és tartalmat akarok belevinni, és ezzel mindent elrontok.”

Harmadszor 1938-ban Hønefossban került megint elő a gyufa. “Nem, nekem nem megy a líra.” – vallotta meg Barbra Ring költőnőnek –, “Amikor tavaly visszajöttem Szerbiából, velem volt mindaz az új, amit az utóbbi években írtam, de Hønefossban elégettem, a ‘Főnix’-ben. Ott fekszenek a hamuban”.

Az ember azt gondolhatja, hogy ilyen háromszoros tüzes tisztogatás után lehetetlen bármit is kimenteni a hamvakból, de a Főnix-szálló hamujából – a Hønefossba helyezett metafora-tudatos sorsnak hála! – újra felszáll egy színgazdag és lírai ihletésű Főnix madár, egy énekesmadár, mely még mindig képes gyönyörű melódiákat előadni, éles karmait is használni, ha éppen arra van szükség.

A vad kórus – minden változatában – rendkívül összetett kötet, tematikailag csakúgy, mint tartalmát tekintve. Hamsun széles regiszteren játszik. Megtalálunk benne mindent a szatíra és a polémia mellett, a legkülönbözőbb verselési formákban, a hangulatos természetábrázolásoktól és szenvedélyes erotikától a gondolati és alkalmi versekig. Gyorsan vált a könnyed humorról a háborzongatóra. A kötet sokszólamúsága és kissé vadnövésű jellege tulajdonképpen jól harmonizál a címmel. Hamsun verseinek egységét a hangok szerepének hangsúlyozása adja. Süvít és dúdol, csörgedez és zúg, mindenütt melódia és zene hallatszik. Ez is tükröződik a kötet címében. Amennyiben Hamsun beszámolója a *Benőtt ösvényeken*-ben a *A vad kórus* című kötet szerkesztési munkálatairól megfelel a valóságnak, akkor részben magyarázatot kapunk a kötet kissé esetleges jellegére: “Emlékszem is, mennyire közönyösen hagyott az összeállítása: válogatás nélkül egy nagy borítékba gyömöszöltem jó pár lapot, és elküldtem Könignek”. Hamsun beszámol a bodói és hønefossi égetésekről, mielőtt hozzáteszi: “De amit elégettem, egy szemernyivel sem jobb, sem rosszabb, mint a kötetben megjelent költeményeim”.

A Furulya szól a véremlenben, csakúgy, mint *A vad kórus* meglehetősen összetett kötet. E tekintetben elődje nyomdokaiban jár. A cím pedig utal arra, hogy milyen meghatározó a hangzás Hamsun lírájában; akár lehetett volna *Az új kórus* (Det nye Kor) is. A legkülönbözőbb verseket találjuk meg benne: szerelmes- és gondolativersek, elbeszélőköltemények, alkalmi versek és polémiaiak sorakoznak benne olyan kategóriák mellett, melyek a *A vad kórus*-ban nem szerepeltek, úgy mint szabadversek, sőt, még egy kísérlet a *nyorsk* nyelven is (*Holland metszet*).

Hamsun viszonya a szabadversekhez érdekes, komplikált ügy. “Nem versköltő vagyok” – írta Harald Griegnek. Ebben a megfogalmazásban implicitt az is benne van, hogy versek helyett egyes regényeiben volt “költő”. Pl. a *Pan* (1894) és *Victoria* (1898) című könyvek erről tanúskodnak. Amikor mégis versírásba kezdett, úgy tűnik, mindig leginkább a hagyományos, előírt ritmussal és sorvégi rímekkel

rendelkező versformákat kedvelte. Az 1890-es évek közepén azonban szabadabb kifejezésformákkal kísérletezett. A *Bonyodalmak* és *Hanyatlak a világ* című versei ennek a költői laboratóriumnak termékei. Az *Új föld* (1893) című regényébe is beépített kísérletképpen néhány szabadverset.

A *Furulya szólt a véremlen* (a kötet címe a *Bergljotnak* c. versből származik) olyan anyagokat tartalmaz, melyek ilyen vagy olyan okból elkerültek a lángokat – egyesek kéziratban maradtak ránk, mások pedig azért, mert Hamsun valamelyik újságnak vagy folyóiratnak megengedte a közlésüket. Bár e kötet versei valószínűleg valamivel gyengébb színvonalúak, mint a *A vad kórus* átlaga, mégis – nem kis részben mert a szerző saját állítása szerint az elégetett versek nem voltak sem rosszabbak, sem jobbak a könyvlapokra kerülteknél – okunk van örülni a kiadásuknak. Irodalomtörténeti szempontból nagy a kötet jelentősége, és kétségkívül minden Hamsun iránt érdeklődő olvasó szívesen fogadja.

*

A szerkesztő nem tekintette feladatának, hogy Hamsun minden előátható verssorát bevegye a kötetbe, hanem válogatott. Elsősorban azzal lehetett volna növelni a mennyiséget, ha Hamsun 1870-es évekbeli fiatalkori mini-karrierjének (egyébként érdekes, de minőségileg talán kétségesebb) lírai gyümölcsei is bekerültek volna. Csábító lehetett az álnév alatt írott „Lurtonen” (kb. 1878) című vers beválogatásának gondolata, de 56 versszakával túlreprezentálttá válna Hamsun ifjúi korszaka. (A „Lurtonen” egyébként megjelent a Hamsun-Selskapet különkiadásaként, az érdeklődők ezt megtalálhatják).

Hamsun maga mesélte Gerda Welhavennek, hogy: „8 éves koromtól, mikor még otthon, a pajta padlásán csépeltem a gabonát, írtam verset”. Valószínűleg ezeknek a szellemi termékeknek egyikével szembesül az olvasó a *Blant Dyr* (Állatok között) gyerekkorra emlékezéseiben, ahol Hamsun megismétli egy döglött rénszarvas gida emlékére írott nagyobb vers egy versszakát. Édesanyja őrizte meg a verset, és mutatta meg a már felnőtt Hamsunnak. Hogy ez a vers teljes egészében autentikus-e, nem dönthető el biztonsággal, de mert abban az esetben ez volna a legkorábbi megmaradt Hamsun-írás, védhető, hogy „ráadás-versként” itt a kommentárok közt közöljük: „A gyötrő éhséggel vívta utolsó harcát/ most fűalom sírban pihen édesdeden./ A halál anygala vár rád/ mennyei mannával és miseborral.”

Hamsun *A titokzatos* (1877) című elbeszélőkötettel debütált, ebben is találunk egy kis költeményt a női főszereplő tollából. Ez, a későbbi Nobel-díjas író valószínűleg első nyomtatásban megjelent verse, a következőképpen hangzik: „Egyedül járok-kelek itt/ folyton csak rád gondolok./ Ha nem jössz többet Rønnaugba/ meg kell nekem mondanod.”

A *Björger* (1878) című regényben is több vers van, mint ami ebbe a kötetbe bekerült. Az előbb említett fiatalkori túlsúlyt elkerülendő a szerkesztő óvatosságból megpróbált minőségi kritériumokat figyelembe venni a válogatáskor. További szerkesztői kihagyásként meg kell említenünk, hogy a bemutatottakon kívül még léteznek családi alkalmakra írott versek (ld. a Megjegyzések c. fejezetben a *Marienek* és a *Ceciliának* című versekhez fűzött kommentárokat).

A Nemzeti Könyvtár (Nasjonalbiblioteket) Hamsunre és az 1940-45-ös megszállásra vonatkozó dokumentumai között található egy állítólag 1944-ből származó kis propagandavers. A vers és az aláírás is csak nyomtatott formában van meg. A vers autentikussága több okból is kétséges – többek közt nem sikerült megtalálni a kortárs náci sajtóban, pedig nagyon valószínű, hogy leközltek volna, ha köreik tudomására jut. Az is igen furcsa, hogy a pecsétek alapján úgy tűnik, hogy a náciásított norvég titkosrendőrségtől került át a könyvtár tulajdonába.

Az eredeti terv szerint a *Furulya szólt a véreben* csak olyan verseket tartalmazott volna, melyek gyűjteményben nem jelentek meg, de végülis három, e kritérium szerint nem ide való vers csak helyet kapott – olyanok, melyek különböző okokból megérdemlik, hogy bemutatásra kerüljenek: 1. *Ének a Munken Vendt* (Vendt szerzetes 1902) című versesdrámából. Hamsun a színdarab néhány önálló versét bevette *A vad kórus* c. kötetébe, de ismeretlen okból az *Ének*-et kihagyta. 2. A *Világmindenség* című vers a *Rosa* c. regényből – valószínűleg utolsó szabadverse. 3. Az *Oly széles a tenyered* a *Benőt ösvényeken*-ből. Erről Hamsun azt írta, hogy: “E vers fölött három napig ültem, aztán elhajítottam, aztán rejtekem magányában mégis megkegyelmeztem neki. És árgus szemmel kellett figyelnem, nehogy egy-egy szép, de nem ideillő strófa visszalopakodjék a szövegbe. [...] Egyre inkább érzem, hogy nem is olyan rossz ez. Tulajdonképpen alig írnak jobb verseket.”.

Az *Oly széles a tenyered* – egy munkáslányhoz és az ő egyszerű hétköznapijaihoz írt dicsőítő vers – Knut Hamsun költői munkásságának az utolsó termése. Egy 70 évnél is hosszabb időszakot – a lófogattól az atomkorszakig – átívelő írói munkásságé.

Kunszentí Ágnes fordítása

Unni Lindel
Fredrik Skavlan

Rém Rozi és az éjjeli tanoda

Részlet a Madách-Posonium Kiadónál
megjelent gyermekkönyvből, 2010

Dobos A. Éva fordítása

A kiadó, a szerzők és a fordító hozzájárulásával.*

RÉM ROZI ÉS A RUHAGYÁR

– MIT JÁTSZOD AZ ESZED, ROZI? Szállj már le a földre! – kiáltott fel Okos Orsi.

Rém Rozit figyelte, aki a mestergerenda felé araszolt a ruhagyár falánál. Rozi a háztetőre telepedett, és lenézett a városra, mely úgy villogtatta fényeit, mintha egy csapat ragadozó vadállat hunyorogna a sötétben.

A ruhagyár udvaráról öt szellemgyerek figyelte a magasan kalimpáló Rozit.

Okos Orsi torkaszakadtából kiabált tovább:

– Rozi, majd az Éjjeli Tanodában megtanuljuk a navigálást. Miért nem férsz a bőrödbe?

– Repülj csak fel az égbe – biztatta Alamuszi Andor. Andor mindig is kárörvendő volt, alig várta, hogy a felnőtt szellemek összeszidják Rozit. És Rozi mai mutatványa bőven elég volt egy alapos fejmosáshoz. A felnőtt szellemeknek az volt a dolguk, hogy éjjel kirepüljenek a ruhagyárból és az igazak álmát alvó embereket halálra rémisszék.

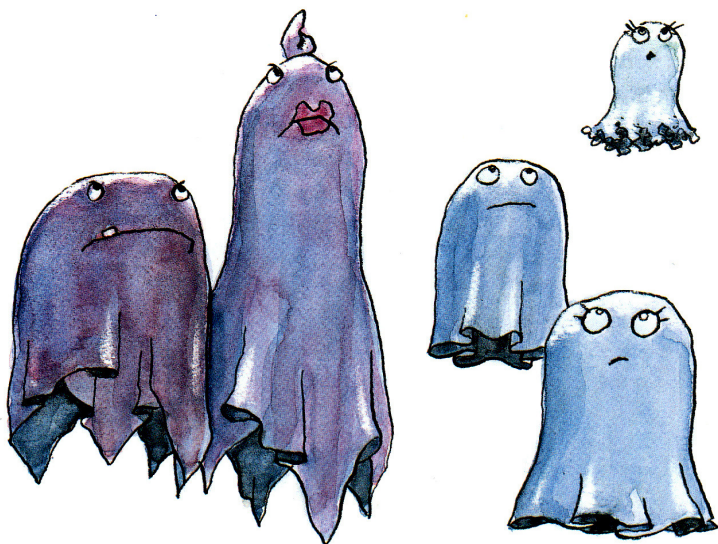
Rozi óvatosan lebegett. Ne képzelje Andor, hogy elsöpri őt holmi kis szellő! Tud ő magára vigyázni.

– Úgy nézel ki, mint egy hessz úrutas – folytatta Andor.

– Anyámasszony katonái! – Rozi nekilendült és öt méterrel feljebb emelkedett. Huhogni kezdett, aztán félelmetes üvöltés hagyta el a torkát.

Holdfényes éjszaka volt, és a felhők fölött hideg szél süvített. Rozi fellibbent a tetőről és a város másik vége felé indult.

Ha a szellemek túl magasra repülnek, hátára kapja őket a szél és viszi, sodorja kedve szerint. Ezért a magasrepülés veszélyes ügylet lehet a szellemgyerekeknek, és Rozi is jobban tette volna, ha nem száll túl magasra.

RÉM ROZI ÉS AZ ÉJJELI TANODA

AZ ISKOLA EGY HÁROMEMELETES téglapépületben volt. A szellemgyerekek a város legkülönbözőbb pontjairól igyekeztek az Éjjeli Tanodába. Volt, aki a Kórházi ágyneműraktárból érkezett, volt, aki a Vitorlagyárból, a bevásárlóközpont Méteráruüzletéből, a Ruhatisztítóból a Fő utcáról, a Fodrásztól és a vízesés mellett működő régi Zsáküzemből. A Ruhagyárból három tanuló jött: Rémm Rozi, Okos Orsi és Alamuszi Andor.

Pontban éjfélkor felbúgott az iskolacsengő. Nem úgy süvöltött, mint nappal, hangja inkább bogárzűmmögésre hasonlított.

Az iskolában egyetlen tanár tanított: Horror Hortenzia. Hortenzia a Grand Hotel Ágyneműraktárában lakott. A tizenhárom új kis szellemtanulót a fekete-fehér kockás padlójú nagyterembe terelte. Hortenzia több mint kilencven éve tanított a **Kiskorú Képzetlen Szellemek**

Éjjeli Tanodájában, vagyis a KIKSZ-ben. Hortenzia sápadt, magas növésű szellem volt. Rozi észrevett a teste közepén egy tintafoltot, pedig a szellemek láthatatlan tintával írtak. Ő maga pedig teli volt kávé-, csirke- és majonézfoltokkal.

Horror Hortenzia szigorúan pillantott a megszeppent szellemlurkókra.

- Ez itt nem pihenőtábor, hanem a tudás fellegvára - kezdte Hortenzia éles hangon. - Most pedig gyertek utánam!

A fellegvár jónak hangzik, gondolta Rozi. Biztos azt jelenti, hogy felcsücsülünk a felhőkre, és ott fogunk tanulni.

A tanítónő végiglebegett előttük a folyosón és besurrant az osztályba.

*A folyóiratunkba nem illő tördelést a szerzők kizárólagos kérésének engedve követtük el.

DOHI ALEX
DEFINICIÓK KÖNYVE
Cartea definițiilor

Románból fordította
Tar Károly

Mottó:

Elszigetelve egy dolgot megkötni igyekszünk túlvilági kapcsolatainkat, amelyek eltorzítják a megszokott felületes értelmét.

Eugen Ionescu

... a javíthatatlan tökéletesség a jelen ugyanazon sűrítőménye.

Marcel Proust

... minden, ami ismeretlen, nagyszerűnek látszik.

Tacitus

A kirekesztés meghatározása

*napközben
nem a hegycsúcsról
hanem kútmélyből
lehet elkeríteni az eget*

A bárgyúság meghatározása

*ne tudjam
csak legyek
a lelkesedés a tudatlansággal szárnyal*

Az álmodozó meghatározása

*a magány választ engem
mert közösségvágyam
erősebb a mindennapoknál*

Az életvág्य meghatározása

*a semmi belőlem
belőled a semmid akarja*

Az életöröm meghatározása

*a megtestesült szó
a gyakorlott szó
véleménytelenség a semmiről
csodaszolgálat
odaadás a megfélemezésben*

A bőség meghatározása

*a szükséges fölösleg
amely nélkül
a szükséges meg nem lehet
pontosan ahány és amelyen füveket
nem nélkülözhet a fa*

A megnevezés bűnének meghatározása

*szabadidőben a meghatározások karmaiban
mint az ópium húsba hatol
a meghatározás rejtekeinek atomizálására*

Az út meghatározása

*tartozz
egyetlen kezdethez*

Az előre nem látott meghatározása

*az összes számítások dacára
nagyon egyedül és az ég közelebb van
jöttek aztán az újdonságból esett szívűek*

A megrovás meghatározása

*mi az, nem férsz
a bőrödbe jövő
mit teszed magad jelennek?!*

Az öt érzék meghatározása

*télen a szád a szökött nyoma
tavasszal násznagyod lángja
nyáron kezeid katakombák
ősszel szemed babiloni szőnyeg
füleid egész évben keselyűszárnyak*

Az erotikus meghatározása

*kondorkeselyútoll
börtönben ír
függőkerteket*

Az étvágy meghatározása

*a tigris kéjes nyekkenése
miközben fogait belesüllyeszti
áldozata vérébe
ez tükörbenzés*

A meghatározatlan meghatározása

*kötelezettségsebzett pillantás
itt csókolózik az ott-tal*

A tudás meghatározása

a tükörben mindig vasárnap van

A törekvés meghatározása

*jelenlét mint valóság
legyen egy adott módon
törekszem jelenmódra*

A gépkocsi meghatározása

a századvég monostora

A tévé meghatározása

tábortűz varázsszönyegen

Az anyagiség elvonatkoztatásának meghatározása

*haladás: tárgysorozat, amely egyre inkább elrejt
szerelmesek bakelit illata*

pszichológia: bestiális magatartás

amely egyre inkább elrejt

demokrácia: egyenlően elosztott közömbösség

amely egyre inkább elrejt

A haláltapasztalat meghatározása

hazám vajon csak kegyetlen szavak mámora?

utazni utazni hogy legyen mit elmesélnünk

maradni maradni hogy legyen miért hallgatnunk

Az ember éveinek meghatározása

gyerek: alibi a világmindenség előtt

serdülő: alibi a jövő előtt

felőtt: alibi a törvények előtt

öreg: alibi a gyerek előtt

halott: rajtakapott zsákbamaczka

civilizált: polgár minden szempontból

Az alkalmazkodás meghatározása

felőtt? Igen dicsekedhetem

megtanultam sötétségszeretetet tervezni

és beteljesítem ezt a jóslatot

Az árnyoldal meghatározása

felriadok felriasztom gyermekeim

dolgozva pihentetem álmaim

álmodva ledolgozom bűneim

Énem meghatározása

*képtéglák
hallgatás malter
szóablakok*

A magam meghatározása

*nem vártam ekkora sötétséget
sem ennyi szobát ennyi folyosót
ennyi folyosót ahol a huzat
átalakítja húsom költői szabadságát
sem ennyi ablakot ahonnan azonos
látványok láthatók: a halál kíváncsi
tekintetektől harmatos szeméremtete*

A határtalan korlát meghatározása

*minél kisebb lesz kuckód
tüzed annál inkább
megvilágíthatja a falakat az árnyak
felülműlják magukat a mennyezet
meghódításában*

A szenvedélyek kiürítésének meghatározása

*vajon kivezetnek-e innen
a jól kimért szavak térbeli prédája
vajon elragadhatnak-e ennek a háznak
különféle ablakaiból
vajon megingathatják-e ezeknek a folyosóknak
tekervényes hidegségét nagylányos göndörségét
ahogy futólag érinti a számítógép billentyűzetét*

A múzsák meghatározása

*lecsapolhatnak-e ruháim lágy búvóhelyéből
ízléseimből elveimből amelyek egyéniségem
óvóhelyrakásai? csitíthatják-e szexuális
ingereimet s mindent ami a halálára vár?*

A költészet művészetének meghatározása

*sötétséggel vakítottan beszélnek a szavak
fényvel vakítottan hallom a szavakat
fényt látva beszélnek a szavak
fényt látva hallgat a szó*

A vállalás meghatározása

*a költők a valóság prédái
húscsapatok idézőjelbe akasztva*

A lélekihiány meghatározása

*döglött halak szava
úszik az adrenalinfolyók felszínén*

Leonardo és van Gogh küzdelmének meghatározása

*sajnálom a tökéletlenséget
mint a mézesüvegbe fulladt hangya
mint anyámat imádom a balogot
jön hogy segítségére siesssek*

Az áltatás következményének meghatározása

*ami nem a játék tétje
nem lehet elveszíteni
értéke a visszanyerhetőség*

Az idézet meghatározása

*a könyv idézőjelbe tett ember
az ember idézőjelbe tett Isten
én te vagyok idézőjelben*

Gergely Edo

A szó hatalma a Kalevalában

Mottó:

*"Lelkes tény minden szó, hangulatai vannak:
és minden pillanatban más erő lehet ugyanaz a szó."
(Szabó Lőrinc)*

A megismerés-tudomány vagy kognitív tudomány századunk egyik tudományága. A gépiesítések folyamán szükségessé vált a gépi gondolkodás elemzése, megértése, amelynek mintegy előfeltétele az emberi gondolkodás vizsgálata. A nyelv, a nyelvi (világ)modell vitatott témája lett a kognitív szemléletet követő tudományos ágazatoknak. A szó létrejöttének titkát nemcsak a nyelvészek, de lélektanászok, etnológusok, biológusok és más kutatók serege próbálta és próbálja megtalálni. A nyelvfilozófia figyelt fel a megnyilatkozások illokúciós erejére. A beszédaktus elmélet szerint, a beszéd nem csupán szervező eszköze, irányítója a társadalmi cselekvéseknek, hanem maga is tett, cselekvés. A szó valamikor mágikusnak hitt erejét ma is "tetten érhetjük" de ma már tett értéknek, illokúciónak vagy performatív megnyilatkozásnak hívjuk. A ráolvasások, varázsigék bűvölete azonban mind a mai napig hatással van az emberekre. Egy olyan korra emlékeztetnek, amelyben még a megismerés és a beszéd tökéletesen fedték egymást. Amikor még az emberi tudás szavak által, kimondva kelt életre, vált felfoghatóvá, továbbíthatóvá. A konstatívnak nevezett, a világ jelentéseit leíró, tényeit megállapító szavak egyben performatívak is voltak, tehát egyenlők az aktussal, cselekvéssel, tettel.

A performatív megnyilatkozások vizsgálatához a *Kalevala* finn népi eposzt választottam, mivel az eposzban központi helyet foglal el a szó hatalmába, teremtő erejébe vetett hit. Az eposz szövegének mintegy egyötöde varázsigé. Fónagy Iván szerint a performatív kifejezések mai státusukat az ősi mágikus tudatformából örökölték.

A Kalevala melletti döntésemet a finn nyelv, irodalom és kultúra iránti érdeklődésem is befolyásolta.

Dolgozatomban többek között **Szilágyi N. Sándor** *Hogyan teremtsünk világot* című nyelvvizsgáló, esszészerű munkáját vettem alapul, amely a nyelvi jelentésstruktúrák alapján nemcsak grammatikai és szemantikai problémákat értelmez, de a kultúra és viselkedés bizonyos nem sajátosan nyelvi elemeit is. Ez is a világmodell és a kognitív struktúrák kapcsolatát bizonyítja. Vizsgálatom tárgya a kalevalai teremtésmítosz leképződése a magyar nyelvi világmodell szintjén. A varázslás alapfunkciójának: a kényszerítésnek, utasításnak szómágia általi megvalósítása.

Az eposzi világgép, világmodell nyomon követhető a magyar nyelv térdimenziók szerinti struktúraszerveződésében is. A finnül elmondott történetben a jelentés által kirajzolódó világgép kimutatható a magyar fordítás nyelvi modellje szintjén.^[1]

A dilemmát, hogy a természeti-földrajzi környezet határozza-e meg a kultúrát, a kultúra a gondolkodást, ez pedig a nyelvet, avagy fordítva, a kognitív szemantika által javasolt középúttal oldjuk fel, miszerint nemcsak a nyelv igazodik a világhoz, hanem

világunk is igazodik a beszédhez. Ezt a kölcsönös viszonyt vizsgálom a Kalevalában, elemzem nyelvének szerkezetét, szerveződési elveit a jobb megértés reményében.

I.

1. Módszerek és elméletek

Noam Chomsky fogalmazása szerint a nyelvnek, mint formális rendszernek az elemzése az emberi kognitív folyamatok megértésének kulcskérdése, hiszen ezzel emberi mivoltunk sajátos vonásai tárulhatnak fel. Tehát a nyelv kutatása már a hatvanas évektől alapvetően meghatározta a megismerés kutatást.

A hetvenes évek végére megjelent Amerikában a nyelvtudomány új irányzata: a kognitív nyelvészet, éspedig mint szemantika.

A következő tételek útbaigazításként szolgálhatnak ahhoz, hogy mit vizsgál a kognitív nyelvészet.

1. Első fontos tétel a nyelv egysége a kognitív folyamatokkal, éspedig az észleléssel, tapasztalatszerzéssel, fogalomalkotással, ítéletalkotással és az ezeknek megfelelő cselekvéssel. Ezek a folyamatok a nyelvi jelentésekben és struktúrákban is tükröződhetnek.

2. A nyelvi szimbólum nem egyszerű leképzése az objektív külvilágnak, hanem ott van mögötte a kognitív struktúrák által létrehozott kategorizáció, amely szerint a dolgokat egy-egy fogalom köré soroljuk. A fogalom nem elszigetelt alapegysége a gondolkodásnak, hanem legtöbbször csak az adott kognitív struktúra egészében értendő.

3. A gondolkodás lényege szerint metaforikus. Ebből következik, hogy a nyelv, a tapasztalás és a cselekvés is lehet az. A közvetlenül nem megtapasztalható fogalmakat az elemi tapasztalatok szerkezete szerint strukturáljuk és értelmezzük, vagyis az utóbbi struktúráját átvisszük az előbbire.

4. A nyelv megértéséhez szükséges a metaforikus kognitív struktúrák szerveződésében megmutatkozó törvényszerűségek feltárása és leírása.

Ezek a tételek nemcsak a fogalmakra és a nekik megfelelő nyelvi jelekre, hanem a nyelvtani viszonyokra is érvényesek. A grammatika és a szemantika olyannyira szoros egységet alkot, hogy egyiket sem írhatni le a másik nélkül. A mögöttük álló kognitív struktúra is egységes. Ebből az következik, hogy az amerikai felfogás szerint a kognitív nyelvészet inkább a kognitív struktúrák kutatásának egy területe. A kutatók vizsgálati tárgya a fogalmak és a kognitív struktúrák, a nyelv pedig az ezekre vonatkozó hipotézisekhez szükséges adattár.

Szilágyi N. Sándor a kognitív nyelvészetnek azzal az irányzatával szimpatizál, amely a nyelvet és beszédet a viselkedéstudomány összetevőjeként vizsgálja. Amikor az ember beszél, vagy megérti a beszédet, egyben viselkedik is. A viselkedés által kapcsolódik össze a beszéd és nyelv azokkal a kognitív struktúrákkal, amelyek meghatározzák a tapasztalás, környezetészlelés és megismerés módját, illetve a viselkedést, mint olyat.

Az ember jól kidolgozott szemantikai struktúrák közvetítésével viszonyul környezetéhez, amelyek révén értelmezi is a kimondandó világot. Ez egy sajátos világelmélet eredményez, amelynek jellemzői, hogy "magába a nyelvbe van beleszerkesztve, ott azonban jól azonosítható, és megfelelő módon le is írható, és hogy teljesen impli-

cit, úgyannyira, hogy explicitté téve rendszerint nagy meglepetést okoz a beszélőnek, aki pedig a beszéd és megértés során anélkül, hogy tudna róla, nagyon is alkalmazkodik ezeknek az elméleteknek a belső rendjéhez, szabályaihoz". [2]

Ez az implicit elmélet felel meg a nyelvi világmodellnek, amely modellnek nem annyira a világ fogalmi megértésében van szerepe, mint inkább a viselkedésünkkor hozzá való viszonyulásunkban.

II. Kalevalai hősök

Mielőtt hozzáfognék a Kalevala vizsgálatához, bemutatom azokat a szereplőket, akik a példaként említett (szó)csatákban ellenfélként vagy vetélytársként állnak szemben.

Väjnämöjnen az ég leányának, vízanyának a fia. A világ teremtésében is része van, a fák megjelenése, a föld megművelése is az ő nevéhez fűződik. Varázssereje van, ő az örök énekes, táltos, tudós, költő. Első ellenfeleként **Joukahainen** jelenik meg az eposzban, az ifjú lapp hős, aki a Väjnämöjnnel való versengésben alulmarad.

Varázsszavakért **Tuonival** szeretne megküzdeni Väjnämöjnen, azonban ez a vállalkozása kudarcot vall. Tuoni eredetileg halottat jelentett. Mivel a néphit szerint a halott hozhat magának társat az élők sorából, Tuoni a Halált is jelentette.

Végül Väjnämöjnen **Vipunenből** szedi ki a varázsszavakat. Antero Vipunen az óriás, nagy varázsló, táltos, a legtitkosabb igék ismerője.

Ilmarinen eredetileg a levegő (az ég) és a szél istene, az égbolt alkotója. Kovács. A szampó építője. Väjnämöjnen húséges társa. A becsületesség, a bizonyosság, és a békesség megtestestítője. Sok fáradság árán feleséget szerez magának, azonban felesége a **Kullervoinennel** való összetűzés során meghal. Kullervoinen Untamonak, az álomistennek rabszolgáSORBA került unokaöccse.

Lemminkäinen (vagy Ahti Saarilainen) a "Szerelem fia", kiválóan ért az énekléshez, bővöléshez-bájoláshoz. Könnyelműsége ellentéte Ilmarinen becsületességének, alaposágának. A gyönyör és életélvezés jelképezője. Kemény harcot vív **Kyllikkivel**, míg az rászánja magát, hogy egyezés árán feleségül menjen hozzá.

Megküzd **Puhuri** fiával is, a faggyal. Puhuri a hideg és a fagy teremtője. Majd a **Pohjolaiaik** következnek, akik Louhi országának, Északnak lakói.

Lemminkäinen anyjának **Louhival** kell szócsatát vívnia, amikor eltűnt fiát keresi. Luohi eredetileg varázslót jelentett. Ő Észak, Pohjola úrnője.

III. A szó és a természetfölötti erők hatalma a Kalevalában

III. 1. Ukko[3], a "Teremtő" névvel felruházott isten

Mottó:

<< ... az egyikük olyan lett, mint a kő, másikuk akár a naplemente, egy harmadik pedig, mint a rosszalkodó angyal.

Az emberek hasonlítani kezdtek arra, amiről beszéltek

- a világ megteremtődött a róla beszélő ember képére

és hasonlatosságára. A történet azért képes megteremteni

a világot, mert a teremtésre emlékeztet:

"mondá, hogy legyen és lön"» (Darvas László)

A Kalevala verseinek kezdetén egy égi szűz megunja magát az égben és alászáll a földi vizekre. Az ő megérkezéssel kezdődik a teremtéstörténet. Az égi szűzet teherbe ejti a szél, majd a bűvárcacsa segítségével ők ketten megteremtik a földi világot. Az égi szűz, illetve a teherbe ejtett földi lényvé vált vízanya térde biztosítja a fészket a bűvárcacsa tojásai számára:

"a tojások vízbe vesznek, / tenger habjaiba hullnak; / megrepednek, töredeznek / apróra elhasadoznak a tojás legalsó része / alsó földdé átváltozik, / a tojásnak felső része / felső éggé átváltozik; / sárgájának felső része / világító fényes nappá, / fehérjének felső része / átváltozik halvány holddá; / ami a tojásban tarka, / az az égen csillagokká, / a fekete foltok benne / fenn az égen fellegekké."

A keresztény Isten is megteremti ugyanezt a világot szinte ugyanebben a sorrendben, de ő már a szó segítségével teremt: "Kezdetben vala az Ige, és az Ige vala az Istennél, és Isten vala az Ige." (János evangéliuma, Első rész, Magyar Bibliatársulat, Budapest, 1995)

"És monda Isten: Legyen világosság: és lön világosság." (Mózes első könyve 1/3), míg az eposzban ez inkább önmagától jön létre, mint parancsszóra. Megtudjuk ugyan, hogy van valahol egy főnti Isten, a "minden mennyek megtartója", ám nem találni konkrét utalást arra, hogy meg is hallgatja vízanya segélykérő fohászatát.[\[4\]](#)

Majd meg születik Väjnämöjnen, ő már földi születésű félisten (de, mint később kiderül, inkább félemler) és ő végzi be a teremtést. A főnti isten, Ukko, ebbe nem avatkozik bele a 2. ének végéig, amikor elhangzik Väjnämöjnen esőkérő imája:

"Uram Ukko, főnti isten, / magasságos mennyek atyja, / fellegek uralkodója, / bárányfelhők bölcs királya! / Tarts tanácsot felhőidben, / tágas tartományaidban! / Kelet felől küldjél felhőt, / tereld északról is erre, / ide indítsd napnyugatról, / dél felől is futtass felhőt! / Hullass jó esőt belőle, / csöpögtess a mennyből mézet / növekedő hajtásokra, / susogó vetéseimre!"

Ez az ima egy kissé szokatlan. Egyrészt részletesen kifejti Väjnämöjnen kívánságát, amely az esőkérő sámáni rituálékat juttatja eszünkbe, csak hogy itt a beavatatlanok számára érthetetlen varázsigék mormogása helyett konkrét utasítást találunk a kérés végrehajtásához. Olyan, mintha Väjnämöjnennek lenne a Tudás, amely szavakba önthető, továbbítható, Ukkonál pedig a tudatlan hatalom a tudás kivetítésére, legalábbis földi viszonylatban tudatlan, hiszen Ukko csak felszólításra és feladatának pontos leírása után cselekszik és avatkozik bele a földiek dolgába mindig végrehajtva azt, amit az emberek elvárnak tőle:

"Akkor Ukko, főnti isten, / mennyeknek hatalmas atyja / tart tanácsot felhőiben, / teres tartományaiban. / Küld felleget napkeletről, északról szalajtja arra, / oda indítja nyugatról, / dél felől is felhőt futtat, / a felhőket egybe fogja, / szélről egymáshoz szorítja. / Hullat bő esőt belőlük, / csöpögtet a mennyből mézet / magasodó hajtásokra, / a susogó zöld vetésre. / sűrű vetés sarjadozik, / nő a tőkészínű hajtás, / a mezei gyenge földből, / Väjnämöjnen munkájából."

Kezdetben van az emberi Ige, amelyet követ az isteni Tett.

A fentebb tárgyalt ima szerkezetéhez hasonló az eposzt tarkító fohászok, átkok, ráolvasások, hálaadások felépítése is.

Mind Väjnämöjnen, mind a többi kalevalai szereplő azt vallja, hogy tudását Ukkotól

kapta. Azonban Ukko teljes szabadságot adott az embernek a tudása felhasználásában, feltárásában, megnyilatkoztatásában. És az ember a szó segítségével képes ezt megtenni. Relevációs gondolatait két okból szervezi propozicionális szintű értelmező kijelentésekké. Egyrészt önmaga számára, mivel mindent, amit megért kijelentésbe tud szervezni, ha nem tudja kimondani, elmondani, akkor nem is értette meg.^[5] Másrészt a beszéd nem önmagáért van. Általában a beszélő közölni akar valamit, amit ő már tud, és kimondással továbbíthat, készen adva át hallgatóinak a szóval teremtett világdarabot. A szó teremt, közvetve ugyan, de a szóé a hatalom és a szó az eposzban az embernél van. Ukko mindvégig néma és közömbös. Nem egy ítélkező, áldó vagy büntető isten. Zeust is, mint Ukkot, eleinte a mennydörgés, villámlás, atmoszférikus mozgások isteneként tisztelték, később azonban korlátlan hatalomra tesz szert, amelynek segítségével irányítja az emberek és félistenek életét, büntet, jutalmaz, teremt. Ukko Zeus-szal ellentétben mindinkább absztraktizálódik és egy elvontabb, mindenható, természetfölötti, keresztény istenszerű lényre utal. Gyakran szólítják "Istennek", "Teremtőnek", "mennyélinek" mint a keresztény Istent, ám vele ellentétben Ukkóból hiányzik az erkölcsi szempontú döntés, nem mérlegel jó és rossz között, hanem mechanikusan teljesíti a földiek kérés-parancsait. Átveszi a nyelvben teremtett világdarab mintát és átmásolja azt a reális világ elemeire. Amikor a földön átokcsaták dúlnak, kívárja a szócsata végét, hagyja, hogy tisztázódjon kinek a szöbe "varázsolt" tudása árul el nagyobb hatalmat, melyikük szava "csattan" utolsónak, s csak miután ez eldőlt, akkor teljesíti az átokban "kértetket".

Ez a semleges magatartásmód csak akkor válik aktívvá, amikor személyes jólétéről van szó.^[6] Louhi, a pohjolai (északi) asszony ellopja a napot és a holdat, így Ukko kénytelen cselekedni, mivel:

"Szomorú tűz nélkül élni, /sűrű sötétségben élni, / keserves az ember élte, / de nehéz az istené is."(47. ének)

Ám innen is kitűnik, hogy nem érdekli őt az emberek sorsa, hiszen a tüzet csak saját érdekében csiholta és elrejti az emberek elől:

"Tüzet csihol, szikra pattan. / El is rejti azt a szikrát, / teszi arany tarsolyába, / elrejti ezüst kosárba."

A tisztelt és csodált isteni erő, tudás, hatalom mellett, az embereknek sokkal nagyobb a hitük saját szavaikban őrzött tudásukban. Csak akkor érzik biztosnak az óhajaik beteljesülését, ha szóban, mindenki számára hozzáférhető módon kimondják azt.

III. 2. Az alvilágiak és földiek viszonya

Az eposzi világ háromszintű rétegződése megfelel az általános eposzi világképnek, a Kalevalában azonban az égi szint és a földi világ között sokkal lazább a kapcsolat, mint a földi és az alvilági szint között. Mind a földön (a vizekben, Ahtolában vagy a szárazföldön az erdőkben, Tapiolában), mind az alvilágban (Hiisiben^[7] és Manalában^[8]) lakozó szellemlények hasonlóak az emberekhez. Kivételt képez Hiisinek, az ördögnek a birodalma. Hiisit a földiek ugyanúgy felhasználják céljaik elérésében, mint Ukkot, vagy az erdők és vizek szellemeit:

„Fogd be az ugató száját, Hiisi, / kutya állá csontját, Lempo, / tegyél a szájára zárat, / fogába lakatot fogjál, / hogy a hangját meg ne hallják, / mikor elhalad az ember!” (12.ének)

Az alvilághoz nemcsak Hiisi, de Tuonela (Manala) is hozzátartozik. A földiek gyakran a tuonelaiakat is segítségül hívják. Ezek segítenek is készségesen, mindaddig, amíg a földiek nem akarják kikémelelni a tudásukat, ugyanis ők is, ellentétben Ukkoval, bírják a szó ismeretét. Sőt, egyfajta "szavak tárházának" is mondható a birodalmuk. A tudás régi, elfelejtett varázsszavai rejlenek a föld mélyében. Azok a szavak halmozódnak itt fel, amelyeket a halottak magukkal hoznak a túlvilágra, itt azonban passzívvá válnak. A beszéd a tapasztalásnak az ismerős formára való redukálása és ennek kimondása a valóság meghódítása (V.ö. Edward Sapir, 1971). A tuonelaiaknak azonban nincs szükségük erre az aktivizált tudásra, hiszen ők már egy másik valóságban élnek. Némaságba feledkezve őrzik az eredetektől szóló tudást. Hasonlóak a földi, hétköznapi emberekhez, de ők már egy másik tudásbirodalom, mondhatnánk más kultúra birtokosai, amelyet féltve őriznek, hiszen tudásuk az ő varuk, hatalmuk biztosítója.

Amikor Väjnämöjnen nekilát csónakot építeni: "varázsszóval sajkát ácsol, / hajót épít énekszóval", tehát kimondva előidézi emlékezetéből a tudás szavait és alkot is egyben, egyszer csak elfogynak szavai:

"... s három hía volt szavának: / hía körbefutó fának, / orra felemelésének, / fara felállításának." (16. ének) s velük együtt tudása is elapad a "minden idők nagy tudósának". Végül kockázatos döntésre szánja magát: «"Veszek végre száz varázsszót / tuonelai tanyáról, örök manalai házból." / Tuonelába tér a szóért, / hatalomért megy Manához.»

Ám a tuonelai úrnő visszautasítja kérését: "Tuoni nem ad szavakat, / Mana nem osztja hatalmát!"

IV. Szópárbaj (vita) és csata strukurális metafora mint fő motívum

A szónak még manapság is szinte mágikus ereje van.

Tapasztalataink át vannak itatva verbalizmussal, a szavakat sokszor szinte fontosabbnak érezzük, mint a valóságos dolgokat, jelenségeket. Például a természetbarát számára fontos a füvek, fák, madarak nevének ismerete, ez a biztosabb ismeret jele, a közvetlenebb, megítélhető viszony szimbóluma. Mint ahogy az emberek közül is azt tekintjük valamennyire is ismerősnek, akinek tudjuk a nevét, úgy vagyunk fogalmainkkal is: ahhoz, hogy birtokba vehessük a világot, nevükön kell szólítanunk tárgyait, jelenségeit (V.ö. Péntek János, 1988).

A szavak és tudás birtoklása a kalevalaiak közti viszonyok szempontjából is meghatározó. Fontos, hogy jól tudjanak gazdálkodni a féltve őrzött, szájról szájra hagyományozott és öröklött „szókinccsükkel”, a készen, közvetlenül átvett tudással, a hagyománnyal. Mihail Bahtyin szerint, az eposzt, mint meghatározott műfajt, a következő konstitutív vonások jellemzik:

„Az eposz világa- a hősi nemzeti múlt, a nemzeti történelem kezdeteinek és csúcseinak, az apák és alapítók, az elsők és legjobbak világa ... forrása a nemzeti hagyomány.”^[9]

A hiú Joukahainen, "hitvány fajta lapp legényke" amikor meghallja, hogy: " ... jobban, szebben szól az ének / vajnöläi irtásokon, / Kalevala kertjeiben, / szebben szól az ő szavánál, / apjáról maradt szavánál." a következő szavakkal indul legyőzni, ledalolni Väjnämöjnt: "Jó tudás apám tudása, / az anyámé annál jobb is, / a magamét többre tartom." (3. ének)

A nyelv, szó, halmozó jellegénél fogva egyfajta közösségi memóriarendszer. Őrzi, felhalmozza, továbbadja az egymást követő nemzedékek tapasztalatát, tudását, kultúráját. A szópárbajok ezeknek a kollektív emlékezéseknek révén, vagy éppen ezért dűlnak.

IV. 1. A metaforikus jelentés

Ahhoz, hogy megérthessük a vita-csata metafora működését, a metaforán keresztül tisztázzuk, hogy mi a strukturális metafora.

A kognitív szemantikának azt az értelmezését követjük, amely abból az állításból indul ki, hogy a szavaknak jelentésük van, a jelentés pedig a szó használati szabálya (azoknak a szabályoknak az ismerete, amely szerint egy szót használni kell). Azonban, ha a megnevezett dolog felől közelítjük meg a jelentést, az válik fontossá, hogy a dolgoknak nevük van. Tehát arról van szó, hogy van egy dolog, azt meg kell nevezni, és ehhez kell a megtalálni a megfelelő szót. „A nyelvet (vagy inkább beszédet) úgy fogjuk fel, mint az emberi viselkedés meghatározó jelentőségű összetevőjét, és ugyanakkor, mint az ember és környezete közötti kölcsönhatásnak egy sajátos formáját...kölcsönhatásnak, mert ennek nemcsak az ember, hanem a környezete számára is következménye van ... a környezet elemei az emberi nyelvi rávonatkoztatás révén nevet kapnak, ezáltal...azonossági, illetve különbözőségi viszonyok jönnek létre.”^[10]

Jó példa erre a betegségek eredetének története. Tuoninak vak leánya megszüli kilenc fiát, majd:

"A fiait elnevezte, / dolguk szerint megnevezte, / mert a gyermekeket mindig, / dolguk szerint megnevezik: / egyet nyilallásnak mondott, / egyet meg felfűvódásnak, / egyet köszvénynek nevezett, / egyet bénaságnak hívott; / egyet kelésnek nevezett, / egyet elnevezett varrnak, / egyet rákfenének rendelt, / egyet dögvésznek nevezett." (45 ének)

Tehát az ember az azonos nevű dolgokat nyelvi szempontból azonosként kezeli, ezáltal a környezet tagolódik, elemei nyelvi kategóriákba sorolódnak. A kategorizálás függ a nyelvi minősítettségtől. Mivel a nyelvi kategorizáció a környezet elemeinek nyelvi szempontú kategorizációja, a nyelvet csakis a környezet figyelembevételével lehet leírni. Így válik a nyelvi kategorizáció a környezet egyfajta implicit elméletévé. Eljutottunk a világmodellét képező implicit elmélethez. A világmodell elemi egységei a kategorizálás szójelentései. A jelentések nyelvi kapcsolatai pedig a nyelvi világ strukturálódását eredményezik (lásd. A térdimenziókba szerveződő jelentés-struktúrák fejezetet).

A jelentés tehát a nyelvi minősítés ismerveinek együttese, amely alkalmazható mind a fogalomszavakra, mind a különféle relációkat jelölő elemekre (pl. -ból / -ből, -ra / -re stb. viszony).

A nyelvi ismérvek felismeréséhez szükség van arra, hogy valamit valamilyen nevének észleljünk, és ugyanakkor szükség van a nyelvi észlelési feltételekre, tehát hogy észleléskor azok az ismérvek kerüljenek előtérbe, amelyek meghatározzák a nyelvi minősítést.

A nyelvi minősítés együttese azonban a szóhoz tartozik, mint szójelentés, az észlelési feltételek viszont a dologhoz, mint olyan jellemzői, amelyek a minősítés szempontjából kiemelt fontosságra tettek szert.

Következésképpen a jelentés a dologhoz kapcsolódik, ha a mondanivaló felől indulunk ki, tehát amikor mondani akarunk valamit, és a szóhoz, ha a névre vonatkozik, tehát amikor a megértést a szóhoz igazítjuk.

Példának vesszük a szampó, *csodamalom* szót a Kalevalából. Többféle értelmezés született, amelyek magyarázattal próbálnak szolgálni a szó jelentésére. Mi maradunk a szövegnel, éspedig a szampó születését bemutató szövegdarabnál: " látja a szampó most születik, / tarka tető most növekszik .../ egyik oldalt lisztmalommal, / másik oldalt sómalommal, / harmadikon pénzmalommal. / Kezdett örölni a szampó, / rengett az írott fedél is: / egy hombárral örölt estig, /egy hombárral örölt enni, / másikkal örölt eladni, /harmadikkal megtartani." (10. ének)

A Magyar Nyelv Értelmező szótára szerint a *malom*: a kenyérmagvak őrlésévei foglalkozó, erre a célra megfelelően berendezett mezőgazdasági ipari üzem, illetve ennek épülete(i), telepe együttvéve. Ilyen üzemben működő, a kenyérmagvak őrlését végző gép, gépi berendezés. A nyelvi minősítés alapján a malom észlelési feltételei: őrlőgép vagy őrlésre berendezett épület, energiát termel, hántol. Ha ezek mind megvannak, akkor beszélünk az alapjelentés szerinti malomról. Ha csak egy-kettő van meg, a többi meg hiányzik, akkor *strukturális hasonlóságról* van szó, ez azonban elégséges ahhoz, hogy például a szampót is malomnak nevezzük.

Eredetileg a malom csakis a gabonaőrő szerkezetet jelentette, akkor azonban a malom fogalmi észlelése nem különbözött annyira a nyelvi észleléstől, mint ma. A nyelvi észlelési feltételek nem külön-külön, hanem együttesen, strukturálatlanul voltak a nyelvi minősítés ismérvei. A nyelvhasználók észrevették a hasonlóságot a malom és szampó között, és kiterjesztették a szó használatát. Ezáltal a malom kategória belsőleg strukturálttá vált: van egy központi része, vagyis az alapjelentés, és egy periférikus része, vagyis a **metaforikus jelentés**. Ez a fajta kategorizáció módosulás a metaforikus kiterjesztés.

A kiterjesztés irányát is meghatározza az alapjelentés, ugyanis csak azt a nevet lehet kiterjeszteni valami más dologra, aminek van már neve, fordítva ez már nem érvényes, hiszen éppen azon van a lényeg, hogy az addig csak körülírt dolgot meg lehessen nevezni. A kiterjesztés által válik a nyelvi észlelés nyelvivé. A befele strukturált jelentés egyazon nyelvi kategóriába foglalja össze a malmokat, ám egyetlen fogalom nem lenne képes mindezekre a dolgokra kiterjedni. A *malom* metaforával megnevezett dolgok különböző fogalmi kategóriákba tartoznak, ugyanis a fogalmi kategorizáció szerint a "malom" körébe csak a malom alapjelentésébe beleférő dolgok tartoznak.

Következésképpen ebben az értelmezésben a metafora sajátosan nyelvi természetű.

IV. 2. A strukturális metafora

A **strukturális** (vagy lappangó) **metaforára** jellemző, „hogyan egy kezdeti strukturális hasonlóság alapján a kevésbé kidolgozott jelentésű és kevesebb attribútummal jellemzett szó átveszi a kidolgozottabb, strukturáltabb jelentésű szó sajátos attribútumait.”^[11] A strukturális metafora tehát új hasonlóságokat teremt két dolog között. Például a *vita* szemantikai struktúráját a *csata* szemantikai struktúrája adja meg. Mivel a saját attribútummal kevésbé strukturált *vita* jelentését a *csata* mintájára strukturáljuk, kölcsönvéve annak attribútumait, a *vita* szó metaforikusan strukturált jelentése mind jobban hasonlítani kezd a *csata* szóéhoz (szócsata, szópárbaj, érvek bevetése, a másik fél legyőzése, vagdalkozás, megsemmisítés, stb.).

Ez a strukturális metafora az alapja a különféle kalevalai csatáknak.

IV. 3: Kalevalai csaták és szócsaták

IV. 3. 1. Performatív megnyilatkozások: ígéret, eskütétel, egyezségkötés

Az első csata Väjnämöjnen és az ifjú Joukahainen között dül. Miután Joukahainen rájön, hogy szavainál erősebb Väjnämöjnen tudása, konkrét viadalra hívja ki a vén énekmondót:

"Már ha nincs eszem magamnak, / kardom eszét kérdezhetem ... / Gyere karddal megmérkőzni, / szablyámmal megismerkedni!" (3. ének) Väjnämöjnen válaszából kitetszik, hogy szó és tett annyira egymáshoz tartozik, hogy a kettő már-már elválaszthatatlanul egybeesik:

"Nem ijedek én meg attól, / kardodtól, okosságodtól, / csákányodtól, bölcs-magadtól. / Hanem azért mégis-mégis: / nem akarok megmérkőzni, / kiállni kardra gyenge néppel, / efféle hitvány vitézzel."

Kard, okosság, csákány, bölcsesség, mind a csata kellékeiként van felsorolva. Itt azonban még valamire felhívja a szöveg a figyelmünket. Joukahainen megnyilatkozása mellélövésnek bizonyul, mivel a kihívott az egész mozgósítási eljárást, az egyértelmű párbajra hívást utasítja vissza. Már maga a kihívás is tettnek bizonyíthatott volna, ha nemcsak a beszélő beszél komolyan, hanem szavait is komolyan veszik. Joukahainen reakciója a provokálás.

John L. Austin^[12] a **Tetten ért szavakban** a megnyilatkozást nem konstatívnak és performatívnak nevezi, nem különíti el a két megnyilatkozást, hanem a megnyilatkozás kétféle aspektusáról beszél: lokúcióról, valami mondásának az aktusáról, és illokúcióról, az az aktus, amelyet valaminek a kimondásával hajtunk végre. Ezek mellett megkülönbözteti a perlokúciót is, ez a harmadik beszédaktus aspektus a hallgatóból kiváltott következményekre, hatásokra utal. A lokúciós aktus nagyjából egyenértékű a „jelentés” hagyományos értelmével, tehát valamely mondatot bizonyos értelemmel és jelöléssel mondunk ki. Az illokúciós aktussal tájékoztatunk, utasítunk stb., a megnyilatkozásnak van bizonyos konvencionális ereje. A harmadik pedig a perlokúciós aktus, amikor valaminek a mondása révén valósítunk meg vagy érünk el valamit, amikor meggyőzünk, elrettentünk, félrevezetünk, meglepünk valakit.

Joukahainen megsérti Väjnämöjnt a következő performatív megnyilatkozás számba menő szavak kimondása révén, amelyekben mindhárom beszédaktus aspektus jelen van: szavainak kimondása lokúció, mint illokúció értelmező felvilágosítás is, hogy mi történik Väjnämöjnnel, és figyelmeztetés is, perlokúció, hogy jobb, ha mégiscsak kiáll a provokált megmérkőzni:

„Ki nem jön karddal megmérkőzni, / szablyámmal megismerkedni, / azt én disznóvá dalolom, / orrát lefelé lapítom. / Rontom az efféle embert, / egyet egyképp, másat másképp, / ganédomb mélyére döntöm, / ól oldalába szorítom.”

Érdemes itt megállni egy pillanatra, habár később még visszatérünk erre az erkölcsi értékek dimenziójának tárgyalásánál. „... azt én disznóvá dalolom” kijelentésével a kimondás pillanatában Joukahainen a nyelvi világ térstruktúrájában valóban disznóvá teszi Väjnämöjnt. Szilágyi N. Sándor a XVI. századi peres iratokat hozza fel szemléletes példaként, amelyekben a megrágalmazott gyakran így panaszkodik el sérelmét: „engem híremben, becsületemben *megölt*”. Az emberek hírneve, becsületessége szóban, tehát a nyelvi világ rétegein keresztül terjed. Valakit, vagy valaki nevét ebben a régióban bepiszkítani egyet jelent a tettleges megsértéssel. Még a mai világban is megesik, hogy bírósági tárgyalás lesz a sértés következménye. Väjnämöjnen pedig: „megszégyenül, megharagszik. / El is kezdett énekelni, / szörnyű szavakat sorolni: / az ének nem volt gyermekének, / gyermekének, asszony játék, / szava volt szakállas hősnek, / mit nem tudhat minden gyermek, ...” Természeti katasztrófát idéz elő éneke, szavai, melyek már előbb is összemosódni látszottak a tettel. Mindinkább szűkül a kör dühének tárgya körül, míg eléri magát Joukahaint:

"Magát pedig Joukahaint / éneklő övig mocsárba, / rétbé dalolja deréig, / hónaljig homokmezőbe."

Megkezdődik az alkudozás, amelynek tétje az ifjú énekes élete. Joukahainennek nem áll más eszköz a rendelkezésére, mint az ígérés, amely szintén performatív megnyilatkozás. Austin szerint a következő szabályok betartásától, illetve be nem tartásától függ a megnyilatkozás sikere, illetve sikertelensége: [\[13\]](#)

„a) Léteznie kell, egy hagyományosan elfogadott, konvencionális hatású eljárásnak, melynek során bizonyos személyeknek adott körülmények között meghatározott szavakat kell kimondaniuk, továbbá:

b) az adott esetben érintett személyeknek és körülményeknek meg kell felelniük az adott esetben megkívánt eljárás kívánalmainak.

1.Ezt az eljárást minden résztvevőnek helyesen és

2.maradéktalanul végre kell hajtania.

e) Amennyiben, amint az gyakran előfordul, az eljárást végrehajtó személyeknek bizonyos gondolatokat vagy érzéseket tulajdonítanak, vagy a résztvevőktől meghatározott magatartásformákat várnak el, akkor az eljárás szereplőinek és felhasználóinak valóban gondolniuk, illetve érezniük kell az említett gondolatokat, illetve érzéseket, és a megfelelő magatartásra is hajlandóságot kell mutatniuk, továbbá

e) később ténylegesen is így kell viselkedniük."

Ebben az esetben sikerről beszélhetünk, hiszen a szabályokat mindkét fél betartja.

Joukahainen odaigéri szabadulása fejében a hűgát, Väjnämöjnen pedig hitelt ad az ígértevé szavának és kiszabadítja a kérkedő legénykét:

„Ha fordítod szent szavadat, / hogyha feloldod igédet, / adom Aino hűgoeskámát, / ígérem anyám leányát. / ... Akkor öreg Väjnämöjnen / igen-igen örvendezik, / Joukahainen hűgát kapja / vénségére védelméül.../ megfordítja szent szavait, / megteríti mondásait.”

Azonban megesik, hogy az utolsó két szabályt nem tartják be, ilyenkor a megnyilatkozás sikertelen. Lemminkäinen feleséget rabol magának, Kyllikkit, Saari legszebb lányát. Vitájuk Kyllikki könyörgésével, fenyegetőzésével, majd kesergésével indul, és Lemminkäinen vigasztalásával, gyözködésével folytatódik, végül Kyllikki javaslatával, egyezséggel zárul:

«”Hallod-e, Lempi fia, Ahti! /Ha ilyen derék kisasszonyt / kívánsz kedves asszonyodnak, / esküdj örök esküvéssel, / hogy nem indulsz háborúba ... „, / „ ... Esküszöm örök esküvéssel, / hogy nem megyek háborúba, .. ./ De magad esküdj most már: / a faluba el nem indulsz, / akár táncolni akarnál, / vagy mulatni vágyakoznál!” / Megesküdtek, megfogadták / akkor örök esküvéssel / igaz Isten színe előtt, / mindenható szeme előtt, / hogy nem indul Ahti harcba, / Kyllikki sem jár faluzni.» (12. ének)

A beszédaktus megvalósul ugyan, ám a későbbiekben hatástalannak bizonyulnak szavaik, megszegik egymásnak tett esküjüket, ígértüket:

„ ... mostan hadd induljak harcba, / Észak ifjai tűzébe, / lapp ifjak harci helyére: / elment Kyllikki faluzni ... „, (12.ének)

IV. 3.2. Eredetmondák alkalmazása ráolvasásként

Nem mindig kerül konkrét tettelegességre sor a szembenálló felek között, van, amikor megelégszenek a szavak kiváltotta hatással, a rontás-elhárítás fűrasztja a szereplőket valamelyikük győzelméig.

a) Puhuri legénye, vagyis a fagy és Lemminkäinen harcában a fagy szótlanul cselekszik, fagyaszt, Lemminkäinen pedig, miután elmondja a tűz eredetét, elsorolja annak megszüntetési módját is:

„De ha nem hallgatsz a szóra, / szóval küldelek tovább is, / Hiisi parazsa közébe ... „(30.ének)

A „szóval küldelek tovább” kijelentésnek tetszerű ereje van: a jövőbeni cselekvést változtatja jelen idejűvé annyira szemléletesen, hogy könyörgésre, egyezségkötésre bírja a fagyot:

„Tegyünk tetsző egyezséget, / hogy már egymásnak nem ártunk, / amíg a világ világ lesz, / amíg arany hold világít! / Ha még hallod, hogy fagyasztok, / megint gonosz módra élek, / akkor betehetsz a tűzbe, ... „, (30.ének)

Nemcsak egyezséget kötnek, szavaik kimondásával cselekszenek, hanem a fagy fel is hatalmazza Lemminkäinen a büntetésre, tehát egy jövőbeni aktus elkövetésére.

A fagy, lefordítva a mindennapi nyelvre, betegséget, halált okozhat. Lemminkäinen szavai tulajdonképpen a ráolvasás, a gyógyítás szavai.

b) Ugyanezt a sorrendet találjuk (eredet és megszüntetési mód felsorolása) a vas okozta seb gyógyításánál is.

Väjnämöjnen eszt megzavarja a szerelem, így a leghíresebb csónakkészítőt baleset éri:

„fejsze a kőről félrefordult, / éle a húsába hullott, / térdébe a hú fiúnak, /
Väjnämöjnen lábujjára.” (8. ének)

Azonban Väjnämöjnen sem tud mindent, öregszik és felejt, mint bármelyik földi halandó:

„Mondja az ősi igéket, / szavait rendre sorolja; / nem emlékszik mindenikre, / vasat
vesztő nagy szavakra, ... „ (8. ének)

Végre talál egy öreget, aki pont azt felejtette el, amire Väjnämöjnen emlékszik, ám tudja azt, amit amaz elfelejtett:

„Tudom mind a többi szokat, / de elejét elfeledtem: / eredetét hitvány vasnak, / te-
remtését rossz salaknak.” (9. ének)

Szót szó követ, összeillesztik tudásukat, vigyázva, hogy, minden szó elhangozzék és visszagöngyöltik azt az eredetekhez. Ennek a szófonálnak a segítségével visszapörgetik a múltat és kifürkészik a rejtőzködő, tehát számukra ismeretlen világot. Ami ismeretlen, az egyúttal ellenséges, irányíthatatlan, de a szavak tükrében láthatóvá, érthetővé, kimondhatóvá válnak ennek elemei:

„Ez vagy te, ez vagy, szegény vas, / rossz salak vagy te, szegény vas, / átok verte
rossz acél vagy!”

Ennek a mind a kimondó, beszélő, mind a hallgató számára való hozzáférhetőségnek a révén, az ismeretlenből ismert lesz. Ismerve a negatív, rontó, pusztító erő mibenlétét, rögtön rájönnek az ellenszerére, a betegség vagy rontás gyógyírjára. Imperatívusokban szól az öreg a vashoz: „Állj meg, vérnek áradása”, utasításokat osztogat, miként kell haladnia a maga természetes útján, a vérerekben. Ezekben az utasításokban ráismerünk az isteneknek adott utasításokra, amelyek következnek is, de most fenyegetésbe rejtve:

„Ha nekem erőm erre nincsen, / Ukko gyermeke ha gyenge / állítani vérnek áráját, /
áradt eret elszorítani: / bizony él a mennyek atyja, / fellegek feletti isten, / ki az em-
bernél erősebb, / ki a hősnél jobban érti / vér szájának elfogását, / áradásnak állítá-
sát.”

A következő lépés már a konkrét cselekvés, vagyis a gyógyír elkészítése, de ehhez elengedhetetlenül szükség volt a ráolvasásra:

„Fiát a műhelybe küldi / gyógyító irt készíteni / gyenge fűszál hajtásából, cickóró
ezer hegyéből, / méznek földön elfolytából, / gyöngyméznek csepegéséből.”

Itt a szavak kimondása és a cselekvés véghezvitele egymás utáni sorrendben következnek, ám egyik sem lehetséges a másik nélkül.

c) Lemminkäinen harca a kígyóval szintén szóbeli harc. Miután a kígyó nem hajlandó engedelmeskedni a felszólításnak:

„ .. léha Lemminkäinen, / régi szóra emlékezik, / öreg anyjának szavára, / anyjának
tudományára.” (26. ének)

Elsorolja miként teremtették a kígyót, sőt azt is, hogy miből van teremtve, s ezeknek elsorolásával, ahogy kimondja a szavakat, fokozatosan győzedelmeskedik a kígyó felett, annak minden testrészét megnevezve, birtokba is veszi, hatalmába keríti azokat.

VI. 3. 3. A szócsata, mint a fizikai csata előjátéka

A szócsatákat és igazi csatákat vizsgálva bebizonyítható, hogy a szócsata sokszor csak bemelegítőként szolgál az igazi, tetteges csatához, verekedéshez, tehát a „ledalolás” fizikai harcban való legyőzetést jelent:

„Legjobb énekest dalolja / leghitványabb énekessé; / szájukat kirakja kővel, / kősziklával elborítja / mind a legjobb énekesnek. ... / Az a léha Lemminkäinen / küldi kardostul az embert, / dalolja a hőst vasastul; / ledalolja ifjat, vénjét, / köztük a közepepes formát;” (12. ének)

Itt csak énekmondókat, bölcseket, vajákosokat, tehát valószínűleg öregebb embereket kellett legyőznie az ifjúnak, ám mikor másodsorra megy Pohjolába, a szóbeli csatát már komoly, férfias küzdelem követi:

„Lemminkäinen, léha gyermek / fehér nyulat énekel még, / hogy a ház földjén ugorjon / a farkasnak szája előtt. / Hát a derék pohjolai / szólít kutyát, horgasállút, / az a kis nyulat megöli, / kerek szeműt szétszaggatja.” stb. (27. ének)

„Mérjük össze kardjainkat, / fogjuk össze fegyverünket: / enyém-e a szebbik szablya, / Ahtinak különb-e kardja?”

A mérkőzésnek ugyanúgy kellene folynia, mint a szócsatáknak: egyszer egyikre, majd másira kerül a kardcsapási sor:

«Mondja Ahti Saarelainen, / a szépséges messzikedvű: / „Hadd, próbálom most meg én is, / rajtam a sor, én ütök most.” / De a pohjolai gazda / azzal nem sokat törődik: / üti tovább, meg nem állott, / üti, vágja, nem találja.» (27. ének)

IV. 3. 4. A szó erősebb vagy a tett?

Ilmarinen felesége, a nagy nehezen megszerzett és nagy becsben tartott asszony a rabszolgáját elküldi csordát legeltetni. A 32. ének teljes egészében fohászokadás. Minden istenséget, akit csak ismer, arra kér, hogy vigyázza a csordájára, természetesen a kérésében minden tennivalót pontosan leír. Nemcsak az isteneknek osztogatja könyörgésbe öltöztetett utasításait:

„Ukko, aranyos királyunk, / kedves ezüst fejedelmünk, / halld meg aranyos szavamat, / kedves könyörgéseimet!”, de az erdő vadállatainak is, minden gonosz szellemet vagy lényt el kell háritania a legeltetés útjából. A szóbeli bebiztosítás után, ismerve az istenek hajlandóságát a kérések teljesítésére, arra várnánk, hogy ezt már nem tudja semmi megmásítani, vagy ha mégis, az csakis egy másfajta szóbeli beavatkozás (átok, rontás) lehet. Azonban nem ez történik. Kullervoinen, a rabszolga egyszerűen csak cselekszik, farkasok és medvék közé tereli a teheneket. A feleség istenekhez és védőszentekhez intézett fohászainak hatalma megtörik a tettben. Kullervoinen szavai is közrejátszanak győzelmére jutásában, hiszen az ő szavára megszelídülnek a vadállatok, és tehenekként viselkednek, míg a gazdasszony el nem kezdi fejni őket. Akkor rátámadnak, és marcangolni kezdik. Ilmarinen felesége, ugyanúgy, mint fentebb Joukahainen, elkezd az alkudozást:

„oldd fel kimondott ígédet, / ments meg a farkasok fogától, / ments meg medvék karmaiból!”

„Csatavesztéskor” ezek a kérések hangzanak el:

„oldd fel kimondott ígédet”, „Fordítsd vissza szent szavadat, térítsd meg a mondásodat!”, vagyis, változtass gondolataidon, szándékodon, amelyek agyadban és ajkaidon

szavakból már összekötődtek értelmes gondolattá, mondattá. Változtass teremtett ítéleteden, a nyelvi világhoz kötött szavakat oldd fel, szórd ismét szét, semmisítsd meg az utólag kimondottak által. Kullervoinenék esetében az alkudozás nem vezet feloldáshoz, sőt, amikor a gazdaasszony Ukkohoz könyörög kegyelemért és, arra kéri, hogy pusztítsa el a legényt, Kullervoinen is rögtön utána röpíti szavait, az ellenkérést, mielőtt az még Ukko fülébe juthatna, és a gonosz asszony halálát kéri. Azt hihetnénk, hogy Ukko erkölcsi mérlegre állította a két hadakozót, ám nem találjuk a kérésnek cselekvésben való pontos leképződését, aminthogy az lenni szokott. Tehát győzött az erősebb tette, szava. Ilmarinen feleségét halálra marcangolják a Kullervoinen szavának engedelmeskedő fenevadak.

IV. 3. 5. A meggyőző szavak mesterei

Nem mindig végződik ilyen tragikusan az alkudozás. Legtöbbször hosszas alkudozás-sokba kezdenek, amíg sikerül valamilyen egyezsége jutniuk. Nyelvi „piacolás” ez az alkudozás, azon van a lényeg, hogy kitudja jobban eladni „szóportékáját”, meggyőzni a másikat a maga igazáról. A meggyőzés mesterségét főleg a következő, Lemminkäinen által meglesettek üzik:

„tele táltossal a kunyhó, / énekmondóval a lócák, / tele a két fal dalossal, / bölcsekkel a ház eleje, / javasemberrel a kispad, / ház vége vajákosokkal;” (12. ének)

Ők az ősi tudás részvényesei, örökösei, például: Väjnämöjnen, Ilmarinen, Louhi, Antero Vipunen, Lemminkäinen, Joukahainen, mindazok a szereplők, akik nemcsak kémi, de alkotni, teremteni, cselekedni is képesek. Mivel abszolút mindent csak a Teremtő Istenként is emlegetett Ukko tud, a tudásharcok kimenetele nem látható mindig előre, nem lehet tudni, hogy ki volt ott, ki nem volt ott a teremtéskor, ki mennyit tud, vagy mennyire emlékszik még az óta, ki mennyire emlékszik az öröklött tudásból.

A tudóst otthon, közvetlen környezetében, ahol nagyjából ugyanaz a tudásanyag halmozódott fel és használódik fel, énekmondónak hívják. Az énekmondó művészi formában tartja elevenen az emberek emlékezetében és vigasságára a szavakban, versekben, énekben rejlő tudást. Egymás között nincs szükségük a szó hatalmára, csak az esztétikai élvezetre és a tudás életben tartására, a szájáról szájra való hagyományozásra.

Idegenek közé kerülve, az idegenek számára esetleg ismeretlen tudás kimondása veszélyes fegyverré válhat a beszélő szájában, hiszen ismeretlen, ellenőrizhetetlen világot teremthet. Az éneket tudók birtokolnak egy tudás-szókincset, mindegyikük birtokol valamit, ami csak a sajátja, amit más nem tudhat, ezért is van, hogy ugyanannak a személynek kell kimondani a feloldó ígéret is, aki kimondta őket, aki belekötötte a teremtett nyelvi világdarabba, más nem érthet hozzá.

IV. 3. 6. „Mond meg most a színigazat, utolsó hazugságodat.”

„Az eposzi szó, hagyomány szerinti szó ... mint hagyomány adott; szent és csalhatatlan, általános érvényű értékelést involvál, és kegyeletes viszonyulást követel...a személytelen, csalhatatlan hagyományra való támaszkodás, az értékelés nézőpont általános érvényűsége, amely minden más megközelítést kizár - mély kegyelet az ábrázolás tárgyának és magának a róla alkotott szónak, mint a hagyomány szavának vonat-

kozásában.”[14] - ekként szövi egybe Bahtyin az eposzi szó és a hagyomány jelentőségét.

Ez a hagyomány szerinti szóhasználat nemcsak a ráolvasásokat foglalja zárt keretbe és szabja meg azoknak alkalmazási módját, de az emberek közti kommunikációban is fontos szerepe van. Mivel a nyelvnek, szónak, nem csupán ismeret, tudás, adatközlő és halmozó szerepe van, hanem etikai, erkölcsi, magatartási normákat is hordoz magában, hatással lehet a konstatív, vagy Austin szerint lokúciós megnyilatkozások igazságértékére

Az eposzi hősök dinamikus párbeszédjei közé tartozik a hazudás. Több okból hazudnak: rejtegetik hátsó szándékaikat, például Vajnamöjnen amikor a tuonelaiaktól próbál szavakat szerezni, vagy éppen az Ilmarinnek ígért menyasszonyt próbálja a barátja orra elől elhalászni. Luohi, a pohjolai asszony vétkesnek érzi magát Lemminkäinen elvesztésében, ezért hazudik az őt kereső anyának. Joukahainen tudatlanságát próbálja álcázni jókora hazugságaival. Azonban végül mindig kiderül az igazság, addig faggatja a kérdező a másikat, míg az bevallja az igazat. Egyfajta játék is ez, hiszen a faggatózó mindvégig tudatja beszélgetőpartnerével, hogy tisztában van azzal, amaz hazudik:

„Nekem ne fecsegi hiába, / mert én ismerem az ívást. ... / Értem az igaz beszédet, / azt is értem, ha hazudnak.” (18. ének) „Tudom, hogy megint hazudtál” (16. ének)

Olyan mintha a kollektív tudás határait próbálgatnák, és a szavak szárnyain kívánnának túlrepülni ezen. Azonban a tudás adott, ugyanúgy miként az is, hogy mit mondhatnak, mit teremthetnek e szavak gúzsába kötött világukban. A hazugság és az igazság között ezért nem is olyan éles a határ, hiszen mindkettő ugyanabba a nyelvi világba tartozik és hazudni is csak a hagyományos úton-módon lehet:

„Hanem jó nagyot hazudtál! / Mond meg most a színigazat, / utolsó hazugságotat,” (15. ének)

Mivel mindkét fél végig tudja, hogy hazugságról van szó, ezek sikertelen hazugságok, semlegesekké válnak, tehát mindegy, hogy miként nevezik meg. Väinämöjnen válaszol egyszer így:

„Először bizony hazudtam, / másodszor valótlant mondtam, / most már az igazat mondom.” (16. ének)

V. A reális és nyelvi világ régióin keresztül a nyelvi világmodellig

V. 1. A környezet elemeinek nyelvi kategorizációja

A metaforikus jelentés című fejezetben már kifejtettük, hogy a nyelvi kategorizáció tulajdonképpen a környezet elemeinek nyelvi szempontú kategorizációja. Mivel a nyelvet a környezet elemeinek figyelembe vételével lehet leírni, a nyelvi kategorizáció a környezet egyfajta implicit elméletéhez vezet.

A kategorizáció tehát azt jelenti, hogy a környezet bizonyos elemei besorolódnak a nyelvi minősítés folytán az illető nyelvi kategóriába, ezáltal köztük nyelvi azonossági viszony létesül, de egyben el is határolódnak a más kategóriába kerülő elemektől. Ezáltal egy nyelvi, mondva csinált világ jön létre, amely nem csupán egyszerű leképezése a környezetnek, mivel a kategorizáció egyrészt:

- nyelvi eredetű,
- megnevezve a környezet elemeit tagolja azt,
- célja a beszéd- és megértésbeli hatékonyság,
- a kategóriák között strukturális hasonlóságok, a jelentések között pedig rendszerű összefüggések keletkeznek.

Másrészt olyan dinamikus folyamat, amely öntörvényű szabályok révén folyton új kategóriákat hoz létre. Új attribútumokkal gazdagítja a már meglévőket, ezáltal új strukturális hasonlóságok keletkeznek. „Mondva csinál” másodlagos kategóriákat, amelyeknek, elvonatkoztatva a nyelvi realitástól, a reális világban nincs valóságos létük, nem feleltethető meg semmi.

A nyelvi világban akkor teremtődik meg valami (átkerül a reálisból a nyelvibe), ha beszélünk róla. Ugyanolyan hatalma van a nyelvi világ kezelőjének a szavakon (tudva jelentésüket), mint Istennek a teremtésben. Fentebb már levezettük miként épül fel a nyelvi világ a kategorizáció folytán. Következik a nyelvi és reális világ ismertetése, a köztük levő viszony bemutatása, és a kalevalai nyelvi világ teremtésében való szerepe.

V. 2. A reális világ és régiói

A tudás és szavak „varázslása” mint hatalom és státuszszimbólum egyre nagyobb tudásszomjat vált ki az emberekből. A világ jelenségeit, dolgait, viszonyait ésszel felfoghatóvá, megnevezhetővé kellett tenniük, ezáltal igazolva a birtoklásukhoz való jogot. A megnevezés által áttelepítik a reális világ elemeit a nyelvi világba.

A reális világ az, az érzékszerveinkkel megtapasztalható, minket körülölelő fizikai - kémiai - biológiai környezet, amelynek elemei *vannak*, függetlenül attól, hogy beszélünk-e róluk vagy sem. Ezek az elemek egymástól nem elszigetelve, hanem egymással különféle relációkban vannak. E relációk szempontjából a reális világ felosztható a nem viselkedők (1.) és viselkedők (2.) régiójára. Az **1. régió** a történelmi ember megjelenése előtti világ, amelyben az elemek egymással csak bizonyos (mint például a mozgás, állapotváltozás, térbeli helyzet stb.) viszonyban lehetnek. A **2. régióba** a viselkedők (állatok és emberek) tartoznak. Hozzáadva az 1. régióhoz a viselkedőket, új viszonyok jelennek meg. Az elemek lehetnek szubsztanciák (önálló, dologszerű dolgok, például: kutya) és akcidenziák (a szubsztancia hordozta tulajdonság, minőség stb., például: barna). A szavak grammatikai kategorizációja, minősített-sége által az akcidenziák kifejezhetnek viselkedés (ige), tulajdonságjelentés (melléknév), illetve más (például: objektum - -szubjektum) viszonyokat. Tehát, ha egy ember ránéz egy nárciszra, látja, hogy az sárga. A virág objektummá vált, ezáltal megjelent rajta az akcidencia, a sárga szín. De ehhez szükség volt a viselkedőre (a viselkedő szemére, hiszen a sárga szín önmagában nem létezik).

V. 3. A nyelvi világ

A nyelvi világ az a világ, amelyről beszélünk, és csak erről beszélhetünk, mivel a reális világ elemei nincsenek nyelvi kategóriákba sorolva, nincs nevük, tehát nem lehet beszélni róluk. Abban a pillanatban, amikor megneveztük őket, a nyelvi világ elemeivé, vagyis névviselőkké válnak. Az ember, amellet, hogy érzékeli a reális világot (látja, hogy a virág sárga), nyelvi szempontból minősíti is elemeit, a nyelvi

észlelés tárgyává, a nyelvi világ elemévé teszi azt a megnevezés idejéig. A róla beszélés megszűntével a nyelvi elem visszavedlik reális elemé.

V. 3. 1. A szavak foglyává vált tudás

A Kalevalában a szereplők, ha nem muszáj, fölöslegesen nem beszélnek. Minden kiejtett szónak valamilyen célja van. A reális világ elemei mindaddig passzívak, hasznavehetetlenek az ember számára, amíg nem képes beszélni róluk. „A gondolat nem tud mindig közvetlenül átmenni aszóba. Vigotszkij szép hasonlatával: a gondolatfelhőből szavak esője hull: De a szavak esőjébe nem csapódik le minden a gondolatfelhőből, a gondolat nem valósul meg tökéletesen a szóban, nyelvben.”^[15] Van tehát a hőseink fejében egy passzív tudás, amelyet emlékezetükben őriznek, de önmagában ez értéktelen, mindaddig, amíg nem képesek visszaemlékezni a szavakra, amelyekkel kivethetik a nyelvi világba ezt a tudáskincset.

„Az emlékezet, nem a megismerés az ókori irodalom alapvető alkotó képessége és ereje.”^[16]

Általában Väjnämöjnen szokta elfelejteni a szavakat, mint azt a vas eredetéről szóló ráolvasásban láthattuk. De nemcsak az ő számára fontos az emlékezés, hiszen amikor a rontó erő eltávolításáról, gonosz lény legyőzéséről vagy hadakozásról van szó, az emberek így kezdik fenyegetőzésüket:

„De ha nem hallgatsz szavamra, / emlékszem bizony egyébire” (9. ének) Abban a pillanatban, amikor tudásuk kimondottá, tehát mások számára is hozzáférhetővé válik, ha eléggé leleményes az, aki hallja a szavakat, ellophatja a másik szájából a már megszelídített kész világdarabot. Erre épül a Väjnämöjnen és az Antero Vipunen, nagy, vén, varázsló között játszódo jelenet. Väjnämöjnen, miután Tuonelából éppen csak hogy ép bőrrel kiszabadul, természetesen a hajóépítéshez szükséges hiányzó három varázsszó nélkül, nem adja fel a szóvadászatot, és elindul máshonnan szavakat szerezni:

„Megyek szavakat szerezni, / kemény szavakat keresni, / nagy varázslónak hasáiban, / Antero Vipunen száján.” (17. ének)

Nem hallgat Ilmarinen szavaira, miszerint:

„Már Vipunen meghalt régen, / Antero elpusztult eltűnt. . . / szavakat ott nem találhatsz, / még egy szónak a felét sem.” (17. ének)

A szavak önmagukban nem élnek tovább, ha meghal a birtoklójuk, ők is vele együtt távoznak Manalába, ahonnan, mint tudjuk, már nem szivároghat ki semmiféle tudás. Azonban Väjnämöjnen érdekes állapotban leli Vipunent:

„Vipunen a vén varázsló, / varázsszavak énekes / ott fekszik énekestül, / varázsszavaival nyugszik; / nyárfa nőtt a vállából, / nyírfa hajlott homlokából, / éger állott állacsontján” stb.

Tehát a varázsszavak ott vannak a fejében valahol, mindaz a tudásanyag, amely lehetővé teszi számára, hogy a megfelelő szabályok szerint alkalmazni tudja a szavakat a megfelelő dologra. Väjnämöjnen, miközben egy vasrúddal ki akarja feszíteni a vén varázsló száját, hogy kiszedhesse belőle a szavakat, megcsúszik és beleesik az öreg gyomrába, ahol tüzet rak. Vipunen fájdalomában elmond mindenféle gonoszűző

igét, ami csak eszébe jut, de ezek nem ártnak a csökönyös szóvadásznak. Ekként zsarolja meg áldozatát:

„Az üllömet elhelyezem / mélyebben a szív húsába, / a pöröllal jó keményen / rá-
ütök a rossz helyekre, / hogy meg ne menekülj tőlem, / ne szabadulj életedben, / míg
szavadat nem szereztem, / varázsszavad el nem vettem, / nem hallottam sok szava-
dat, / ezernyi erős igédet. / Nem maradhat szó titokban, / varázsige föld ölében; / föld
szájába szó ne szálljon, / mikor a varázsló elmegy.” (7. ének)

Vipunen nem hallhat meg addig, míg tudását át nem adta valakinek, ezzel vétene a tudás szájról szájra való hagyományozásának szabályai ellen. Átadhatóvá, érthetővé kell változtatnia tudását, hiszen, mint már említettük, a beszélés megszűntével a nyelvi elem visszavedlik reális elemé, és ezeket az elemeket csakis nevűken szólítva lehet felhasználni. Enged Väjnämöjnen zsarolására:

„Vipunen, a vén varázsló, / varázsverek éneke, / kinek száján szó tudása, / a hasá-
ban nagy hatalma, / szavak ládáját kinyitja, / énekek tárát kitarja, / jó énekét éneke-
li, / bölcs szavait mondogatja, / mondja születés szavait, / régi időknek igéit,” (7.
ének)

„kinek száján szó tudása” bizonyítja, hogy a tudás akkoriban egyet jelentett a szóval.

V. 3. 2. A nyelvi világ hatalmasa: a 2. régió

A nyelvi világot nem lehet egy az egyben megfeleltetni a reális világnak, hiszen egyrészt a nyelvi világ nyelvspecifikus, annyi nyelvi világ van, ahány nyelv, reális világ azonban csak egy. Másrészt pedig, ha ez így lenne, akkor a nyelvi világ 1. régiójához csak a főnév-szubsztancia és melléknév- akcidencia tartozhatnának, az ige például nem, hiszen az már viselkedésjelentő. Tehát az ige csak a 2. régióra lenne érvényes, olyan főnévhez kapcsolhatnánk csak igei állítmányt, amelynek a reális világ régiójában egy viselkedő felel meg. Ha nem volnának metaforák, csakis alapjelentések, akkor szét lehetne a szavakat válogatni régiók szerint. Azonban, a nyelvi világban a 2. régió rátelepszik az 1. régióra.

Az eposzban nemcsak rátelepszik a 2. régió az 1. régióra, de teljesen uralja is azt, hiszen végig nyomon követhető, amint a legtöbb nem viselkedő dolog (legalábbis a szereplők nyelvi világában) cselekszik, viselkedik, viszonyul.

V. 3. 3. Zoomorfizmus

A 2. régió fentebb tárgyalt uralma révén válik lehetségessé az, hogy a nyelvi világban:

„Szél a szüzet szállongatja, / hajtogatja hullám habja / tenger kék vizén keresztül, /
tajtékos fejű habokban; szél a szüzet öblösíti, / terhessé teszi a tenger.” (1. ének)
vagy „tudását nappal tudatja, / arany holddal hallgattatja,” (17. ének).

A *szél*, a *tenger*, a *nap*, a *hold*, ezekben az esetekben a nyelvi észlelés szempontjából viselkedőknek minősülnek. Az ilyen fajta jelentésváltozás, zoomorfizmus csakis az illető mondatban jöhet létre egy szabály alkalmazása által, amely így szól: „ha a nyelvi észlelésben, egy 1. régióbeli helyzet szerkezete pontosan megegyezik egy olyan helyzetével, amely a 2. régióra jellemző igazán, s a teljes egyezés csak azért nincs meg, mert az 1. régióbeli helyzetben nem egy viselkedő van olyan pozícióban, amelyben a 2. régióbeliben egy viselkedő van, akkor a kimondásához érvényesíthető

szabály megválasztásakor a 2. régióbeli helyzet szerkezetének van elsőbbsége, tehát az 1. régióbeli nem viselkedő - helyi érvénnyel- egy viselkedő attribútumot kap.”[\[17\]](#)

Ez a szabály azért fontos, mert grammatikai szabályok csak a 2. régió relációira vannak.

V. 3. 4. A nyelvi világ harmadik régiója és a produktív névtulajdonítás

Létezik egy harmadik régió is, a másodlagos szubsztanciák (tudás, szép, bölcs, szó, szerelem, magasság, igazság stb.) régiója. Ez az az eset, amikor létrehozunk egy nevet, amellyel nem megnevezünk egy reális világbeli dolgot, hanem a név által teremtjük meg hozzá a megnevezett dolgot a nyelvi világban.

A 17. énekben Vipunen megpróbálja megnevezni az őt kínzó dolgot, mivel számára felfoghatatlan, hogy mi képes ekképpen megkínózni őt, másodlagos szubsztanciákat és akcideniciákat használ, ezekre a maga teremtette megnevezésekre tudja az ellenszavakat. Reméli, hogy valamelyik megnevezéssel azonos a benne működő valami:

„Eredj most utadra, undok, / fuss el innen föld gonosza, .. ./ veszedelem merről jöttél. / Teremtő teremtette kórság, / Isten indította ínség, / vagy pedig hamis teremtés .. ./ tűnj el a hasamból te hitvány .. ! Förtelem, eredj utadra .. ./ Ideje indulni a rossznak, / menekülni a gonosznak .. ./ Elment ezelőtt az ördög, / anyaszülte is kitérült.../ te, anyátlan, hogyne, mennél, / élettelen, el ne térnél,”

„Az 1. és 2. régióban a szavakat igazítjuk a világhoz, a 3. régióban viszont a világot igazítjuk a szavakhoz.”[\[18\]](#)

A 3. régió fontossága az eposzban éppen abban rejlik, hogy minél több másodlagos szubsztanciát hoz létre, talál ki a beszélő, annál több mindent teremt, annál több minden van, hiszen amiről beszélni lehet, az a beszélő számára létezik. Természetes tehát, hogy a „szó”, mint az eposzi fő másodlagos szubsztancia, a tudás alapja, létezik, hiszen mindenki róla beszél. Ha létezik, akkor viselkedik is, mint bármely más létező dolog, akár az ember, képes jót, vagy rosszat cselekedni, teremteni, hadakozni, elűzni a rosszat:

„Szavaimmal szólítalak, / szóval parancsollak, üzlek” (17. ének) A beszélők 3. régióbeli dolgoknak reális létet tulajdonítanak.

A beszélő megválogatja szavait, felméri a pillanatnyi beszédhelyzetet és a közmegegyezés által eldöntött nyelvi viselkedési normáknak megfelelően viselkedik. Viszonyul a kimondandó dolgokhoz és a megfelelő kategóriát használja a megértés és hatékonyság érdekében.

A nyelvi világ tehát egy olyan világ, amely rekonstruálható a beszédből. Abban a pillanatban, amikor az ember megszólal, beszél, teremt egy darabka világot, amelynek elemeit nem előveszi valahonnan valami készletből, hanem a kimondás által előteremtí a kimondás erejéig. Ez a kimondott szó már a nyelvi világ egy darabja, amelyet a hallgató készen kap, az a hallgató, akiért a szó megteremtődött, hiszen a beszélő anélkül is tudja, amit tud, hogy saját maga számára hangosan ki kellene mondania.

Ahhoz azonban, hogy a hallgató megértse a beszélő közölnivalóját, szavait, figye-

lembe kell vennie, hogy milyen szempontok szerint kell kategorizálnia az elemeket, ha meg ezekről mondani akar valamit, milyen névvel kell azokat megneveznie, hogyan kell hívnia. Tehát a világ nem azáltal válik kimondhatóvá, hogy a dolgok állandóan magukon viselik a nevüket, mi meg igyekszünk eltalálni őket, hanem, hogy a beszélő a minden ugyanolyan alkalommal ugyanúgy megismételhető eljárást, a **produktív névtulajdonítást** alkalmazza.

Ennek a produktív névtulajdonításnak az alkalmazási szabálya képezi a kalevaliai tudásának alapját:

„mit nem tudhat minden gyermek, / fele sem fiataloknak, / harmada sem lánykérőknek,” (3. ének)

A fentebb ismertetett szabályok, szójelentések megadják a **nyelvi világmodell** receptjét, hogy milyenné mondjuk, teremtjük a másik ember számára a nyelvi világunk darabját, és milyenné mondhatjuk azt egyáltalán.

VI. A térdimenziókba szerveződő jelentésstruktúrák

A strukturális metafora című fejezetben megtárgyaltuk, miért csakis a környezet figyelembe vételével történhet meg a nyelvi minősítettség és kategorizálás. Ez a művelet a nyelvi világmodelltel képező implicit elméletét adja a környezetnek. A világmodell egységei pedig a kategorizálás szójelentései, amelyeknek kapcsolatai a nyelvi világ strukturálódását eredményezik. A jelentésstruktúráknak értékjelentésük van, amely a beszélőközösségnek a jel tárgyához való értékelő viszonyulását jelenti. Ennek alapján a szolidáris értékek vonzásának elve szerint a nyelvben sajátos kapcsolathálózat alakul ki. Vagyis a „pozitív értékjelentésű szavak asszociációszerűen más pozitív értékjelentésekkel kapcsolódnak össze, és ugyanígy a negatív jelentésűek más negatív jelentésűekkel.”^[19] Ily módon jön létre a két nagy befele strukturált tömb: a pozitív és a negatív jelentésűekké. Az értékjelentésen belül különböző értékdimenziók és értékskálák különíthetők el. Ezek a nyelvi térstruktúrában különböző térdimenziókba szerveződnek. A vertikális térdimenzióba szerveződő jelentésstruktúrák, a fent-lent értékdimenziói: az *aktív-passzív*, az erkölcsi értékek dimenziója. Továbbá szerveződhetnek a jelentésstruktúrák a *közel-távol*, *kint - bent*, *elől - hátul* térdimenziókba.

Vannak olyan nyelvi kifejezések, amelyek önmagukban is besorolhatók valamelyik térdimenzióba, de szoros szemantikai kapcsolatban állnak a más térdimenziók mentén szerveződőkkel is. Vagyis a szolidáris értékek vonzásának törvényét követve a pozitív pólusok a pozitívokkal:

fent – közel - kint - elől, a negatívak a negatívakkal: **lent – távol – bent -- hátul** állnak kapcsolatban.

A Kalevalában a fentebb tárgyalt térdimenziók kapcsolódásának szintjén is nyomon követhető a második fejezetben felvázolt eposzi szintek hierarchiája, tehát kimutatható a negatív pólus uralma.

A leggyakrabban előforduló dimenzió az eposz nyelvi világának térstruktúrájában:

a) a vertikális térdimenzió.

A harmadik éneken Joukahainen szülei ekképp próbálják lebeszélni fiúkat a Väjnämöjnnel való megmérkőzés szándékáról:

„Mert ő téged biz ledalol, / és ledalol, elvarázsol, / fejed, szádat hóba húzza, / kör-
mődöt a kemény fagyba, kezed ki nem nyújthatóan, / lábad meg nem mozdulóan.”

A vertikális térdimenziót: „ledalol” (a finn megfelelője: "lauloi"), a távol követi: „elvarázsol”. Mindkettő negatív értékjelentésű, és ezt a további szöveg is igazolja, a hideg és passzív állapotra utalva. (A hőmérsékleti értékek vertikális szerveződésére vallanak a következő kifejezések is: az idő lehül vagy felmelegszik, a láz alacsony vagy magas stb.) Természetesen a hiú ifjú nem hallgat a szép szóra, és küzdelmet provokál „egymás elvesztésére!”:

„ki nem jön karddal megmérkőzni.../ azt én disznóvá dalolom, / orrát lefelé lapí-
tom. / ... ganédomb mélyére döntöm, / ól oldalába szorítom.”

Itt az erkölcsi értékek dimenziójának vertikális szerveződése figyelhető meg. Tudjuk, hogy az ifjú „ledalolni” indult a híres öreget, most pedig **lealacsonyítja** azáltal, hogy disznóvá dalolja, egyszóval **ledisznózza** ellenfelét, beletiporja a ganéba „ganédomb mélyére döntöm”, le a mélybe, és periférikusba „ól oldalába”. A becsmérlésnek erre a performatív jellegére utaltam a **Performatív megnyilatkozások: ígéret, eskütétel, egyezségkötés** című fejezetben.

Joukahainen, mint már tudjuk, vesztesként kerül ki a csatából, mivel küzdőfele fokozatosan ledalolja, állig mocsárba őt. Erre könyörögni kezd:

„Fordítsd **vissza** szent szavadat, / térítsd **meg** a mondásodat! / Szabadíts a szenvedéstől, / juttass **ki** ebből a bajból!”

Visszafordít (visszatérít, visszavon finnül: pyörrtä), ugyanaz, mint **visszaállít**, **helyrehoz** valami **elrontottat**, **eltávolodó** negatívát. **Megtérít** is pozitív értékjelentésű (mint például: **megsóz-elsóz**, **megismer-elfelejt**).

Ezek a kifejezések a közel-távol térdimenziókhöz sorolhatók. Az idézetbeli másik két sor is alátámasztja a pozitív cselekvésre való rábírási szándékot, csak éppen a kint-bent térdimenziókba szerveződő jelentésstruktúrákhoz sorolhatók:

szabadíts(**ki**), juttass **ki**.

Az öreg énekes az aktív énekest teljesen passzívvá dalolta.

b) A víz leginkább a negatív pólust jelképezi, lent - távol - bent helyként jelenik meg a leggyakrabban.

A Väjnämöjnennek ígért Aino, Joukahainen húga mikor megtudja mit tett öccse, eleinte még kétségbeesetten keresi a **kiutat**:

„mit tegyek, hogy mégse kelljen / **belehalni** bánatomba, **elpusztulni** ennyi gondba”, majd mégiscsak beletörődik sorsába:

„Ideje is volna innen / a világtól válnom végre, / Manalába mennem most már, / **tovajutnom** Tuonelába: / ... ha akár a vízbe vesznék, / halas tengerekbe hullnék, / fenekére mély vizeknek, / fekete iszap fölébe.”, „ott veszett a kis tyúkocska, / szegény szűz a vízbe pusztult.” (4. ének)

A víz út az alvilágbeli holtak birodalma felé. **(El)válni**, **(el)menni**, **tovajutni** akar a kislány és **(bele)veszik**, **(el)pusztul** a mély vízben. Aztán még egy esélyt ad Väjnämöjnennek, hogy megmentse őt, de elszalasztja ezt a lehetőséget, nem tudja „**megtartani**” a vízi lányt, aki „**eltűnik** a víz színéről, / el a tarka vízi kőbe,” (5. ének) Megfigyelhető, hogy mind a vertikális skálán, (lefele való mozgás: bele a mély vízbe), mind a közel-távol dimenzió mentén (elmenni, elválni, tovajutni) negatív irányba történik az elmozdulás. Ez az elmozdulás ilyen kombinációban, a Kalevalában a

halált jelképezi, Väjnämöjnen is így kesereg, amikor belesik a vízbe, és a hullámok magukkal ragadják:

„mi fog majd előbb elérni: / nagy éhségben **elmúlásom** / vagy a vízbe pusztulásom.” (7. ének)

A felébredéssel kapcsolatos kifejezésekben a vertikális dimenzió kerül előtérbe, az aktivitás, pozitívum irányába, **felfele** történik az elmozdulás. Väjnämöjnen ilyen szavakkal ébreszti fel Vipunent:

„Emelkedj **fel**, ember rabja, / kelj **fel** fektedből a földből, / ébredj végső álmaidból!” (ennek az idézetnek szó szerinti finn megfelelője „kelj ki ... föld alatti fekvésedből” „nouse pois .... maan alla maakomasta”) és „Akkor Vipunen varázsló / álmából **feléled** nyomban.” (17. ének)

Egyben bentről kifelé való mozgás is, hiszen az alvó „**kijön**” a földből, álmából. Egy másik **feltámadás**nak is tanúi lehetünk, amikor Väjnämöjnen anyja «sírjában **felébred**, / víz aljáról **fölkiáltja**: / „Él még a te édesanyád, / jó anyád bizony nem alszik»” (5. ének) („felébred” finn megfelelője: "havasi", a „fölkiáltja” helyett pedig „válaszolta” áll: „vastasi”) vagy éppen a tuonelai asszony, aki, mint tudjuk a holtak birodalmának asszonya, elataltja Väjnämöjnt, mivel Tonelából senki, sem, élő sem holt, ha egyszer odajutott, többé már ki nem szabadulhat:

„**El** is altatja az embert, / az utast úgy **elnyugosztja** / Tuoni bőrös nyoszolyáján. / **El** is alszik ott az ember, / álomba merül a férfi: / alszik ő, ruhája virraszt.” (16. ének) (finnül az áll, hogy ellankaszt, elbágyaszt: „uuvutti”)

Ezekből az idézetből is kitetszik, hogy az álom és halál egyformán bent - lent - távol helyek, és a vízzel vannak kapcsolatban. Bele **zuhannak**, **merülnek** az emberek valami láthatatlanba, de közben mégis ott vannak valahol, ahonnan **felszínre**, **vissza** lehet hozni őket, **fel** lehet támasztani. Van egy konkrét feltámasztási jelenet, amikor a halál folyójába esett Lemminkäinen szétszóródott testrészeit az anyja összegereblyézi és:

„Fiát Lemminkäinen anyja / varázsolja, változtatja, / megint életre **kelti**, / formáját is **visszaadja**.”, továbbá: „áldd most igaz Istenedet, / mert ő megsegített téged, / életre ébresztett téged, / Tuoninak túlsó útján” (15. ének)

Egyfajta lelki feltámasztás, **meggyógyítás** a következő jelenet is, amikor Louhi megtalálja a hullámokon való hosszas hánykolódás által elgyötört Väjnämöjnt:

„Ember, emelkedj a sárból, / jöjj, híres hős új utakra, / bánatodat **elbúsulni**, / sorsodat elősorolni.” (7. ének)

De a testi gyógyításkor használt szavaknál is megfigyelhető, hogy a közel- - távol dimenzió mentén történik az elmozdulás negatív irányba:

„Pusztulj végre, Hiisi ebje, / kotródj, Manala kuvasza, / tűnj **el** hasamból, te hitvány, / menj májamból föld gonosza,” (17. ének)

Tehát az ördög kutyájának nevezett **el** kívánja üzni Vipunen, valószínűleg a föld, távoli mélyébe, Hiisi országába:

„Szóval küldelek tovább is, / gonosz, szólitalak, üzlek.” Ugyanígy jár el Lemminkäinen is a faggyal való harcában:

„De ha nem hallgatsz a szóra, / szóval küldelek tovább is, / Hiisi parazsa közébe, / Lemponak kemencéjébe.” (30. ének) Tehát a biztos halálba küldi a szegény fagyot.

Ha megfigyeljük a finn szavak, kifejezések rövid összevetését a magyar fordítással

azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a fordításban az igekötőknek fontos szerepük van a szavak térdimenziókba való rendszerezésében, míg a finn nyelvben nincs szoros kapcsolat az ige és igekötők között, nem is jelennek meg igekötős igék.

VII. Kalevalai parancsolatok

Végezetül térjünk vissza Väjnämöjnen (ritkábban Lemminkäinen) tiltó parancsaihoz, amelyekkel pár eposzi ének záródik.

A parancsolatok a hősök negatív tapasztalatainak alapszának. Azzal a céllal „jegyzik be” a bölcs énekesek ezeket a parancsolatokat hallgatóságuk emlékezetébe, hogy az utókor tanulhasson az elődök kárából, kudarcaiból, és ne kövessék el ugyanazokat a hibákat, amelyeket elődeik tudatlanságból, megfontolatlanságból elkövettek. Hasonlóak a Mózes tíz parancsolataként emlegetett isteni törvényekhez, amelyeket Isten szab ki az emberekre. A kalevalai parancsolatokat azonban emberek szabják meg, szűrki az utódok számára fontosnak vélt továbbítandó végkövetkeztetéseket a tapasztalok zűrzavarából. Nem készen kapják az élet „receptjét” egy mindentudó és örökkévaló istentől, mint Mózes népe, hanem hosszú, ám mégis véges földi létükben saját életük, kudarcaik képezik az örökül hagyott kincset.

A parancsolatok hasonlítanak a tanítómesékhez is: az énekben elmesélt történet tanító jellegű csattanóját, záró pontját képezik, de sokkal szigorúbb, parancsolóbb, kevessebb és személyesebb hangvételűek, mint az általánosabb, mindenkihez szóló tanítómesék tanulságai. A parancsolatok osztogató hősöket társadalmi szerepük hatalmazza fel ezeknek a performatív megnyilatkozásoknak a kimondására. Väjnämöjnen az örök énekes, táltos, tudós, költő, ám a léha Lemminkäinen is kiharcolja magának a parancsok hagyományozásának jogát és a hallgatóság tiszteletét, hiszen ledalolja az összes gyűlésező pohjolai táltost, tudóst, költőt.

Väjnämöjnen parancsai a következők:

„Ne kezdjétek, jó utódok, / énutánam élő népek, / csónakot fogadkozással, / szép hajót híreskedéssel! / Isten a rend megtartója, / Teremtő a végezője, / nem az emberek tudása, / sem az erősek hatalma.” (9. ének)

„Soha senki emberfia, / soha-soha életében / ne vétsen vétektelelnek, / ne ártson az ártatlannak!” (16. ének)

„Meg is tiltja Väjnämöjnen, / megtiltja Suvantolainen, / hogy öreg fiatalt kérjen, / igekezzék szép leányért .../ lánykérőbe elinduljon / nálánál fiatalabbal.” (19. ének)

„Halljátok, jövendő népek, / ne legyen a gyermekeknek, / ne legyen hitvány ringatójuk, / idegen elaltatójuk! / Ha nem nagyon jól nevelik, / rend nélkül ringatni kezdik, / nem lesz értelmes a gyermek, / nem lesz benne férfielme, / sokáig hiába élne, / erős is hiába lenne.” (36. ének)

„Szegény fiúk, jó legények, / növekedő nagy vitézek. .../ amíg a világ világ lesz, / ne vessétek szemetek / szép arany kisasszonyokra / vagy ezüst menyasszonyokra! / Aranyból fagyok fakadnak, / hideg árad az ezüsből.” (37. ének)

Ezekhez a parancsokhoz hozzájárul még Lemminkäinen is a maga 13. énekbeli tapasztalatával:

„Soha-soha életében / senki ember el ne menjen / erdőt hajtani haraggal, / Hiisi szarvast meg ne hajtja, / mint én tettem, boldogtalan! / Hótalpamat elhullattam, / szép botomat elvesztettem, / derék dárdám eltörttem!”

A 9. ének intelme a középkori művészek anonimitását juttatja eszünkbe, hiszen Väjnämöjnen is szerénységre, az isteni tudásnak kijáró tisztelet megadására int. A 16. ének szabálya a békességre vonatkozik, ám a harcos álláspontjából, hiszen csak az ártatlanokat említi. És valóban, a kalevalai hősök, ha jogaik, jólétük megvédéséről van szó, nem késlekednek harcba indulni.

A 19. ének tiltás a Väjnämöjnen egyik legkeservesebb tapasztalatának eredménye, amikor barátja, Ilmarinen menyasszonyát próbálja elhódítani, de az megmarad fiatalabb és daliásabb vőlegénye mellett. Ez a tiltás nemcsak a családásoknak próbálja elejét venni, de a természet egyensúlyát, a társadalom normális szerveződését is fent kívánja tartani. Ez utóbbit szolgálja a következő tanács is, amely a családi összetartozásra hívja fel a figyelmet. Ugyancsak a család védelmét szolgálja a 37. ének tilalma, de ugyanakkor óv a bálványimádás veszélyes következményeitől is, akárcsak Mózes 2. parancsolata, amely röviden így hangzik: bálványt ne csinálj, és ne imádj.

A szenvedélyes, hirtelentermészetű Lemminkäinen is a vadász életmódhoz szükséges hasznos tanáccsal szolgál. Megfontoltságra, mérsékletességre hívja fel a vadászok figyelmét.

A parancsolatokban érvényesül tehát a beszédaktus lokúciós, illokúciós és perfomatív jellege, mivel a tiltó parancsolatok nemcsak utasítanak, de rá is próbálják venni az utókort arra, hogy helyesen cselekedjenek, megfelelő életmódot válasszanak. Ugyanakkor képet is adnak a kalevalaiak értékrendjéről, életstílusáról, tükrözik a társadalom jellemző vonásait.

Bibliográfia

Bahtyin Mihail: *Az eposz és a regény* (A regény kutatásának metodológiájáról), Az irodalom elméletei III., Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997

Banczerowski János: A kognitív nyelvészet alapelvei, Magyar Nyelvőr 123., január-március 1. szám (1999)

Banczerowski János: A nyelvi jelentés és az emberi tudás, Magyar Nyelvőr 123., április-június 2. szám (1999)

Banczerowski János: A nyelvi kategorizálás nem tipikus esetei, Magyar Nyelvőr 123., július-szeptember 3. szám (1999)

Berecki Gábor: Földisten lánykérőben, Finnugor mitológiai és történeti énekek, Európa Könyvkiadó Budapest, 1982

A modern irodalomtudomány kialakulása, Szöveggyűjtemény, szerk:

Bókay Antal- Vilcsek Béla, Osiris Kiadó, Budapest, 1998

Charles Kay Ogden és Ivor Armstrong Richards: A Jelentés Jelentése, In: A jel tudománya, szerk. Horányi Özséb és Szépe György. Bp, 1975, Gondolat Kiadó, oldal: 119-124

Charles W. Morris: A Jelek elméletének alapjai, In: A jel tudománya, szerk. Horányi Özséb és Szépe György. Bp, 1975, Gondolat Kiadó, oldal: 225-278

Chomsky, N: A nyelveimélet célja, Szöveggyűjtemény az általános nyelvészet tanulmányozásához, Szerk. Telegdi Zsigmond, Budapest 1972

Domokos Péter: Vátka meg Kalmez, Votják mondák és mesék, Európa Könyvkiadó, Budapest 1974

Fónagy Iván: A „beszédaktus” fejlődéstani szemszögből tekintve, *Literatúra* 1981,

oldal: 23-27

Graur Al.: Studii de lingvistica generală, București 1960

Habermans Jürgen: Communication and the evolution of language (Boston, Beacon, 1979)

Imre Samu- Szatmári István- Szűts László: Jelentéstan és stilsztika, Budapest 1974

Kalevala, fordította Nagy Kálmán, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1972 Kalevala,

Wemer Söderström Osakeyhtiö, Porvoo-Helsinki-Juva, 1999

Kembach Victor: Dictionar de mitologie generală, Editura Albatros, București, 1995

Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990

Péntek János: Teremtő nyelv, Kriterion Könyvkiadó, București 1988

Petőfi S. János: A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról. A mondatszemiotikától a szövegsemiotikáig. Magyar Műhely, Párizs, Bécs, Budapest, 1994

Pléh Csaba - Györfi Miklós: A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása, Póly Kiadó, Budapest, 1998

Saussure Ferdinand de: Bevezetés az általános nyelvészetbe, Budapest 1967

Szilágyi N. Sándor: Hogyan teremtsünk világot, Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1997

Telegdi Zsigmond: Hagyományos nyelvtan, modern nyelvészet, Tankönyv Kiadó, Budapest 1972

Jel és közösség, Szemiotikai tanulmánygyűjtemény, szerk: Voigt - Szépe - Szerdahelyi, Akadémiai Kiadó, Budapest 1975

Jegyzetek

[1]Kalevala, fordította Nagy Kálmán, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1972

[2]Szilágyi N. Sándor: *Hogyan teremtsünk világot*. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1997 – 8. oldal

[3]Ukko. a mennydörgés, villám, felhők istene jelentése: öreg, öregember, vénember). A hősök gyakran hozzá fohászkodnak, mint mindenhatóhoz.

[4]Fontos megjegyezni, hogy a finn mitológiában nem a főistené, a mennyek istenéné a teremtő szerep, hanem Ilmataré, az anyaistené, aki a levegő tündére, vízanya és Väjnämöjnen anyja. A rómaiak Magna Deum Maternak hívják ezeket az istennőket, akik a semmiből (ex nihilo), vagy az első főistentől megtermékenyítve szülik meg a többi Istent Nammu (summér), Aditi (indiai), Rhea (görög), Atargatis (szíriai) istennők Ilmátárhoz hasonlóak. (Victor Kembach: Dictionar de mitologie generala, Editura Albatros, București, 1995)

[5]V.ö. : Pléh Csaba: *A megértés fogalma a Pszicholingvisztikában*. Tanulmány *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása* című kötetből. Szerkesztette Pléh Csaba és Györfi Miklós, Póly Kiadó, Budapest, 1998

[6]Egyszer szól le az Isten az égből (45. ének), de akkor is csak utasítást hajt végre. Ez az egyszeri megszólalás kivétel, a mindenkori néma, semleges magatartásmód a jellemző.

[7]Hissi a pogány hitvilágban áldozati helyet, szent erdőt jelentett, később távol eső,

járatlan vadont. A keresztény felfogás a pokollal azonosította. Hiisi személyt is jelentett, eleinte az erdő urát, később gonosz erdei lényt. A mai finn nyelvben hiisi ördögöt jelent.

[8]Tuonela (Manala) - a halottak és Tuoni, vagyis a Halál lakóhelye. Ott is éltek emberek: ettek, ittak, földi foglalatosságukat folytatták. Tuonelát folyóvíz fogja körbe, ezen szállítja át a halottakat Tuoni lánya.

[9]Azirodalom elméletei III., Mihail Bahtyin: *Az eposz és a regény* (A regény kutatásának metodológiájáról), Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997,38 oldal

[10]Szilágyi, 1997: 38

[11]Szilágyi, 1997: 56

[12]John L. Austin: *How to do things with words*, Oxford, 1973. Magyar kiadás: *Tetten ért szavak*, Akadémiai kiadó, Budapest 1990

[13]Mivel a performatív megnyilatkozás már cselekvésszámba megy, sikeréről illetve sikertelenségéről, és nem igazságértékről van szó.

[14]Bahtyin 1997: 41-42

[15]Péntek János: Teremtő nyelv

[16]Bahtyin 1997: 40

[17]Szilágyi 1997: 87

[18]Szilágyi 1997: 90

[19]Szilágyi 1997: 12

Hegedűs Kálmán

Liszt Ferenc műveinek jelenléte a második világháború után

Az 1944 júliusában súlyos véráldozatok árán megmentett Finnországot egyidejűleg érintette a korábban soha nem tapasztalt elszigeteltség és az új zenei stíluskorszak történelmi kihívása.

Sokan elestek vagy eltűntek. Zenekart, kórust és oktatást kellett újra szervezni. Mindezt egy klasszikus és nemzeti műsorokkal kihangsúlyozott „sértett érzékenységgű, önkéntes befelé fordulás követte. Az itt járt magyar művészek műsora is konzervatív - klasszikus volt. Liszt Ferencről sem játszottak érdekfeszítő műveket. Jellemző módon 1952. október 6-án Vaasa városában (ahol a budapesti Ripper Alice járt) Fritz Hase német karmester és Gimpel amerikai hegedűs koncertjén csupán egy Liszt 6., Pesti Karnevál címet viselő magyar rapszodiával sikerült a mestert képviselni.

A háború után különös és egészen 1985-ig tartó Liszt, Bartók és magyar zenei mentalitás ellenes irányzat éledt fel, amire máig sincs elfogadhatóan logikus magyarázat. Világosan utal erre (az 1943. novemberi, berlini Anda-Liszt koncertről írt kritikájáról olvasóm már ismeri) a nézeteivel sokáig egyedül maradt Erik Bergman, aki 1970. március 17-én Helsinkiben svéd nyelvű napilapjában ezt írja: *”Liszt h-moll szonátájában ifjú zongoristánk Ralf Gothoni egyaránt fejleszt ki erőt és érzékenységet, amit nem öncélú technikával koronáz meg. Így válik Liszt öröksége kézzelfoghatóvá és nem csupán önmagáért csillogó tűzijátékká, ahogyan azt egyesek szeretnék velünk elhitetni.”* 1)

Különös, ide vágó kordokumentumnak fogható fel egy Lahti délfinn városban 1977. október 14-én írt zenekritika. Irja Palas tanárnő a Brahms hegedűverseny utolsó tételéről írja: *”A lassú tételben helyenként halkabb lehetett volna a zenekari kíséret, míg az utolsó tételben elszabadultan tombolt egy magyar ritmus, amely azonban végülis fegyvelmezett maradt.”* Ezután a kritikus váratlanul Csajkovszkij VI. szimfóniájáért lelkesedik: *”az allagiero vivace gyöngyözve árasztotta magából az egzotikus ritmusokat. Impulzív teljesítmény pompás indulóval. A zene szabadon lélegzett.”* 2)

Csak a magyar ritmussal szemben jár ki az óvatos előítélet. Az is érdekes, hogy a magyar ritmus fogalma még csak egzotikus sem lehet, csupán pejoratív.

Matti Klinge idős finn történelem professzor állítja, hogy szerinte két Finnország létezik. Szavait harminc év tapasztalataival igazolom. Az ország keleti felének zenei ízlését a melankólikus szláv tangó uralja. A kedvelt hangsorok az á és d-moll. A kedvelt zenei stílus Csajkovszkij. Liszt, Bartók és Kodály zenéjét a déli és nyugati országrészekeken megtelepült finn lakosság, különösen a karéliei, valamint a 300 ezres svéd lakosság érti, igényli és kedveli. Őseik időszámításunk után 400-ban léptek először a lakatlan délnyugati finn partokra. Átvándorlásuk 800-ig tartott. Viking őseiknek szellemi központja ma is a régi főváros Turku-Åbo (Óbu) és Vaasa -Wasa! Ide tartoznak még igen jelentős népcsoportok, akik ugyan nyelvtanilag finneké vagy svédeké váltak, ám a településeik régi német, holland, frank, gót, bajor, szász, gall, lett, litván, észt, kelta, ír, skót, dán eredetre utalnak vissza. Gyakorló orgonista és

fagottistaként, aki az országot bejáró előadó és kutató is voltam, harminc év alatt igen sok rokonszenves Liszt, Bartók iránti érdeklődésre leltem közöttük. Ha engem is Palas tanárnőhöz hasonló jellegzetesen keleties érzelmi logika vezérelne, akkor csak a múlt heti fővárosi lapból idéznék, ahol a nyugat-finnek tiltakoznak, mert a külföld a keleti-finn melankóliát veszi alapul az összfinn nemzeti zenei ízlés megítélésében.

Vannak, akiket Liszt és Bartók valahol a tudatalattijukban zavar és tanult ember létükre gyermekes érzelmi szélsőségekbe tévednek a sajtóban. Ehhez joguk van. Ahhoz viszont nem, hogy egy egész ország társadalmát, de legalábbis főiskola vagy egyetem tanszékét ilyen irányba próbáljanak "ex katedra" motiválni. Konkurencia és kontroll hiányában ezt nem nehéz megtenni.

Tanulságos visszhang volt a Lahtiban leírt Brahms kontra magyar ritmus analógiára a Helsinkiben játszott Liszt: Funéailles esete. A vezető finn nyelvű fővárosi és egyben a legnagyobb országos napilap 1985. április 9-i számában ezt írta Hannu Ilari Lampila, a lap zenekritikusa a Finn Rádió aznapi zenei műsorait ismertető "Vágyakozó Brahms, hősies Liszt" címmel: "*Katariina Liimatainen művésznő zongorázza Liszt Funéailles-át, ami egyike a szerző leghősiesebb darabjainak. E művét Liszt 1849 októberében komponálta, ha nem is Frédéric Chopin halálának alkalmából, ahogyan azt tévesen hitték. A Funéailles - Temetés, két lengyel hazafi Felix Lichnowski herceg és Ladislaus Teleki gróf halálára utal.*" 3)

A velem egyidős keletfinn Lampila a Helsinkii Egyetem zenetudományi szakán végzett és ott lett tanársegéd (1972-78). A Finn Tudományos Akadémia kutatói aszisztense (1978-83). Onnan lépett zenekritikusi minőségben a Helsingin Sanomat-Helsinki Hírek nagy fővárosi napilap szolgálatába.

Liszt Ferenc Magyar történelmi arcképek zongorára írt művét 1959-ben adta ki két világnyelven Budapesten az Editio Musica Budapest. De ha az is "csak magyar", akkor Lampila a Sonderhausen városban 1886-ban megrendezett Zenei Fesztivált sem ismeri? A sorozat négy darabját ott mutatták be Arthur Friedheim hangszerelésében. A negyedik éppen Teleki László volt.

Allgemeine Deutsche Musikverein Sonderhausen 1886. Ha már a "csak magyar" Hungaroton hanglemezek sem jutottak el Lampilához, akkor a Helsinkiben népszerű Leslie Howard Hyperionnál kiadott Liszt-lemezeire hivatkozom. Azokat sem ismeri?

Létezhet-e Liszt és Bartók műveinek ismerete és megértése Magyarország történelmének ismerete nélkül? E logika szerint nekem legfeljebb Teleki ("Ladislaus") László "lengyel hazafi" magyarságának kijelentésére van jogom. Nem várhatom el Lampilatól, hogy az általa hősiessnek aposztrofált Liszt-muzsikát magyar nemzeti alapon elvárható ismeretek szerint értelmezze.

Valamikor 1963-ban Pécsen a Művészeti Gimnáziumban úgy ismerkedtünk meg a szemiotikai gondolkodással, hogy ha a például minket magyarokat érzelmileg közelről érintő Kölcsey – Erkel Himnuszát áthelyezzük egy másik nép kultúrájába, akkor azt ott kizárólag irodalmi és zenei értéke szerint fogják értékelni és elbírálni. Minden műalkotás megváltozik egy másik jelképrendszerben.

Megjegyzem, hogy a Runeberg (1804-1877) svéd-finn költő - Vårt Land - Hazánk című svéd nyelven írt és Maamme-Hazánk címmel finnre fordított versének szövegére a Stockholmból Helsinkibe áttelepült és itt a Finn Himnuszát megkomponált német születésű Pacius dallama, régi szülővárosában Hamburgban utcagyerekek

éneke volt, az észet Tartu egyetemén pedig a diákok éneke.

Napjaink ifjú finn irodalomtörténet kutatói még a gondolatát is hevesen elutasítják annak, hogy Vörösmarty Szózata bármiféle ösztönző hatást gyakorolhatott volna Runebergre a Hazánk költemény megírására. Amikor több mai kutatót, egyetemistát és fiatal professzort a merev elutasítás valós okairól faggattam alig kaptam érdemi választ. Megfontolt véleményem szerint a nemzeti hitvallás önállóságát féltették a magyar Szózzattól.

Ugyanakkor az Egressy Béni által megzenésített Szózat kezdettől fogva máig nagy népszerűségnek örvend Suomiban. Sok esetben a cári elnyomás elleni tiltakozó tüntetéseken énekelték. A Szózat 1837-es pest-budai megjelenése után Helsinkiben is megjelent a Helsingfors Morgenblad (Helsinki reggeli újság) svéd nyelvű lap 1845. április 14-i számában. Az 1846-os Necken kalendáriumában is benne volt. J.E.Strömberg "Biographische Notizen von Johan Ludwig Runeberg" című német nyelvű életrajzi munkájában elmondja, hogy a Vörösmarty Szózzatát magyarról svédre fordított Herman Kellgren Viipuri városból származó helsinki nyelvész, egyetemi tanár személyesen nyújtotta át Runebergnek a Necken kalendáriumot. Runeberg a tartalomjegyzéket átnézve elsőnek a Szózat fordításnál lapozta fel a könyvet. A vers elolvasása után megdicsérte annak szépségét és tartalmának nemes hazafiságát.

Toivo Lyy finn költő és műfordító mutatta be nekem az eredeti dokumentumokat 1978 telén, amikor együtt voltunk Iломantsi karéliai falu Kalevala ünnepén. Tény, hogy a Strömberg tanúja volt Runeberg Vörösmarty Szózzata iránti rokonszenvének.

Ezt félremagyarázni nem lehet. A Szózat és a Hazánk (Vårt Land svéd eredetiben és Maamme finnül) lelkileg állnak közel egymáshoz, nem szemantikailag.

E kitérő után Liszthez és Lampilához vissza térve idézem fel főiskolai éveimet, amikor Ujfalussy tanár úr esztétikai tanai szerint téves felfogásként értékeltük, hogy a zene "elbeszél valamit, illetve történetet ad elő." Ha valaki azt állítja, hogy Liszt Faust szimfóniája a főhős történetét beszéli el, a képzeletében születik egy irodalmi nyelvvel és stílussal azonos zenei nyelv, amivel Liszt Faustról beszél. Vagyis Goethe Faustja képezné Liszt azonos című szimfóniájának tartalmát. Holott ez a zeneműnek csak a témája és anyaga, melyet Liszt "modell nélkül", szuverén teremtő művészetével formált a zeneirodalom egyik legtitokzatosabb nagyszerű alkotásává. Nem elbeszél tehát, hanem ábrázol.

A Funéraisles cím is nyelvi kötöttség megszabta "történet". Ma már nyilvánvaló, hogy e művében Liszt Ferenc a konzervatív reakció összefogásával elbuktatott magyar és világorradalmat siratta el az Október 6-án kivégzett Aradi Vértanúkkal és Batthyány Lajos miniszterelnökkel. Ez áll a szűkszavú, "1849 October" alcím mögött. Világosan utal erre Lisztnek Weimarban, a Goethe -Schiller Archivumban őrzött vázlatfüzetében található Funéraisles korai verziója, amit "magyar" felíráttal jelölt meg. 4)

1981 Januárjában Stockholm Gustaf Wasa templomában Liszt Reuqiemjét adták elő Kai-Erik Gustavsson orgonaművész és a Muntra Musikanter - Vidám Muzikusok - helsinki svéd férfikórus. Vezényelt Sixten Enlund, aki Helsinki Öreg templomának kiváló orgonaművésze, prima Liszt játékos. Valamennyien finnországi svédek, akik szívvel-lélekkel finn hazafiak. 2000 őszén énekelték Budapesten a Mátyás templomban. Sajnos Liszt gyászmiséje máig ismeretlen Finnországban.

Régi történelmi Liszt hajszálerek útján érkeztek 1986-ban Helsinkibe a története-
sen Rigából származó Arianna Goldina és partnere Rémy Lumbrozo amerikai zongo-
raművészek. Július 25-én a Sziklatemplomban Liszt Patetikus koncertjét adták elő.
Emlékezetes, hogy e mű még a Siloti -Hannikainen duóval sem aratott sikert Helsin-
kiben. Az amerikai művészek káprázatosan jól játszottak. Már az első akkordok szen-
vedélyes energiával zúgtak fel. A Patetikust megelőző darab a Debussy által átírt
Schumann kánonetűd volt. Erre felelt Liszt. A két amerikai démoni mélységekig ha-
tolt le, amihez a közönséget körülvevő nyers vörös és szürke gránit falak az üveg-
vörösréz tetővel autentikus környezetet adtak. A koncert után sokan némán, átszelle-
mült arccal távoztak.

Liszt szellemének finnöldi jelenlétét egy világbemutatóval erősítette meg az
óbudai Kutasi Margit, aki a budapesti Jeunesse Musicales vonósegyüttessel érkezett
1986. szeptember 21-én Espoo (közvetlenül Helsink nyugati tengerpartjának folyta-
tása) városába. Ott az Espoo-öböl templomban bemutatták Liszt Tu es Petrus művét.
23-án Kouvola délfinn városban is játszották.

Hasonlóan ünnepi esemény volt a Liszt aranykort felidéző, 1951-ben
Marseillesben született ciprusi görög Cyprien Katsaris koncertje. 1986. március 22-
én a régi finn fővárosban, Turkuban játszotta az Á-dúr zongoraversenyt. A Helsink-
ből leutazott Lampila így vonta meg a mű mérlegét: *”Katsaris retorikája előtt elné-
mulunk. Holott Liszt zenéje egymagában erre nem adna okot. Elérte a pontot, melyen
túl a virtuozitás fantáziává lényegült át. Fantáziává vált maga a zongoraverseny is a
marciale dagályosan fellengző recsegéséből, ha groteszk módon is.”* 5)

Mi, akik szép számban utaztunk Helsinkiből Turkuba, Lampilával ellentétben
inkább kulminációs tetőpontnak éreztük azt a csúcst, ahová Katsaris hálás hallgató-
it felvitte. Csodálatos volt, ahogy a kettős oktávmeneteket elegánsan halmozva elin-
dult velünk a mélybe. Szinte mámoros állapotban jutott el a marciale-indulóhoz, ami
a Fellini filmek legszebb jeleneteit villantotta fel lelki szemeink előtt. Pertti Pekkanen
turkui karmester és zenekara méltó partnerei voltak a ritka vendégnek.

Liszt Á-dúr zongoraversenye a jelek szerint örökké neuralgikus pontja marad
egyes kritikusoknak. Elsősorban a messi keletről Helsinkibe áttelepülteknek, akik
olykor esendően gátlásos viselkedésüket a hangversenykritikákban kompenzálják.
Amit ő nem ért, azt más sem értheti. Amit viszont ért, azt önelküle más nem érti. Ha
pedig a nagy napilapban leírt Liszt, Bartók, Kodály kritikáira nem kap választ, akkor
azt hiszi, hogy igaza van. Kontroll nem fenyegeti. Ehhez van hozzászokva.

Juhani Lagerspetz új finn zongoratehetség 1987. január 29-én játszotta Helsink-
ben, a Finlandia Ház lehetetlenül rossz akusztikájában Liszt Haláltáncát. A lehető
legjobban. Másnap hitetlenkedve olvastuk Seppo Heikinheimo vezető kritikus kom-
mentárját: *”A pátosz és tragikus érzések barátainak kétszeres okuk volt az elégedett-
ségre. Liszt Haláltánca ilyen zene. Kár, hogy ijesztő látomásai oly gyakran súrolják a
komikum határát. Talán éppen ennek ellensúlyozására van a sok ”tingli-tangli”-
csilingelés és kolompolás, amit mértékkel adagolva még szívesen is hallgatna az em-
ber.”* 6)

Liszt Ferenc zongoraversenyeinek helsinki hangversenykritikáit informatív
influvációs elv alapján kutatva meglepő eredményre tehettem szert. A kritikák tar-
talmi összetevőinek analízise azt bizonyítja, hogy egyes bírálók valósággal társ-

zeneszerzőként viszonyulnak az először hallott Liszt műhöz. Mások a technikai részletek ígézetében a zongoraversenyek összképének felvázolására törekszenek.

Csodagyerekből érett nagy művészé a turkui Matti Raekallio finn zongoraművész. Felejthetetlen esteket adott 1987. március 23-án és 27-én a helsinki Savoy színházban. Tökéletesen átérezte mi lehetett Liszt célja az átiratokkal. Adni, terjeszteni és szolgálni. Két nagyszerű estén játszotta Liszt összes etüdjét és a H-moll szonátát. A helsinki Sibelius Akadémia fiatal zenetörténet tanára, Veijo Murtomäki írta 1987. március 23-án a Lahtiban megjelenő Délfinn Hírek újságban: *”Az a tény, hogy Lisztet még 101 évvel a halála után sem képesek érteni, betegség tünete, a zenekultúra sápadt mesterséges agyúságáról, képtelenségéről megérteni a zene legbelsőbb szándékát.”* 7)

Jól példázta ezt Raekallio esete, aki 1987. augusztus 27-én égi csúcsockig hatolva, a Liszt által megkövetelt összes játéktechnikának fényesen eleget téve játszotta végig a Transzcendens etüdöket. Másnap Heikinheimo ismét így filozofált: *”Liszt transzcendens etüdjei üres test, melybe lelket lehelni démoni tehetségre van szükség. Raekallio virtuóz, de nem démon.”* 8) Ritkán értett ilyen súlyosan félre kritikus Lisztet és előadóművészt, akit később Stockholmba hívtak meg a Svéd Királyi Zeneakadémia professzorának. Így segíti Svédország ma is a finn tehetségeket.

Az 1970-80-as évekre visszatekintve, csak az Amerikából Stockholmból Helsinkibe is ájtott Sebő György Liszt-Bartók estje és Ránki Dezső Liszt Á-dúr zongoraversenye voltak igazán hitelesen tolmácsolt koncertek. Erik Bergman helsinki svéd zeneszerző-kritikus értette meg őket igazán. 9) Egy sor más Liszt-Bartók kritika még átolvasásra sem méltó.

Ismét Lampila foglalkozott az Á-dúr zongoraversennyel 1989. január 25-én, *”a rögtönző Liszt”* címmel. Ezt ismertetőnek szánta az aznap esti koncerthez, melyen Kalle Randalu észt származású svéd zongoraművész játszotta az Á-dúr zongoraversenyt a Finn Rádiózenekarral és Leif Segerstram ifjú és tehetséges helsinki svéd hedűművész, zeneszerző-karmesterrel.

Lampila előzetes útravalója szerint: *”Liszt nem követte a Beethoven által kijelölt utat, mert tudta, hogy az csak klasszikus meddőséghez vezetne. Ezért rögtönzésszerűen komponált, és néhány dallamszövegből szülte meg zongoraversenyeit. Ebben a bravúrkoncertben a szférákban járunk, de Liszt néha a piactéri világ hangulatába is betoppan. Amikor pedig a főtéma végül indulóba vált át, a zenekar olcsón, fellengzősen zajong, mint valami másodosztályú fűvös katonazenekar.”* 10)

A közönségsiker koncert másnapján csak Lampila folytatta elkeseredett Liszt háborúját: kritikájának egyenesen a *”Koncert mesterművek nélkül”* címet adja. Alcímül ezt: *”A Rádiózenekar és a vulgáris Liszt. Postmodern Schnittke és az érzelgős Stenhammar.”*

Hagyjuk most annyiban, miért is nem kedveli a mindig fanyar Lampila a rokonzenes, derús svéd Wilhelm Stenhammar értékes g-moll szimfóniáját. Támadásának fő célja ugyanis Liszt, akiről ezt írja: *”A koncert ”hitti” száma Liszt második, Á-dúr zongoraversenye volt. Hitti olyan értelemben is, hogy Liszt helyenként szörnyen vulgárisnak bizonyul.”*

Itt rövid kitérőre kényszerülök, hogy az angol hit szóból lett finn hitti kifejezés valódi tartalmát tisztázzuk. Lampila azt is idézőjelbe teszi. A helsinki szlengben ezzel

a sláger szót helyettesítették és az kizárólag közönségsikert elért szórakoztató zene-darabra vonatkozik. Ezek után rátérhetünk a kritika tulajdonképpeni lényegére: *”Amikor a mű csendesen epekedő főtémája hősiessé lényegül, a zenekar másodosztályú katonazekarrá változik át. Huh, micsoda recsegés, zörgés, pergő püfölés. E Liszt versenymű érdeme abban áll, hogy jó alkalmat kínál Randalunak tehetsége egész skálájának felmutatására.”* Lampila tehát megdicséri a szólistát, mintha annak pianista erényei a Liszt zongoraverseny ellenében lennének pozitívak. Ismételten felsorolja az összes angol zenei műsótárakból unalomig ismert idevágó közhelyeket, majd kiemeli a neki tetsző hanghatásokat. Ebben foglalja össze azt, amit valóban felfogott, de meg nem értett: *”A zongoraverseny tetőpontja a gyöngyözve csillogó könnyű, derűs ritmusok voltak, melyek Randalu kezében kifejezően fénylettek és megmentették a finálé indulóját a teljes militarizmustól.”*

Hölgyeim és Uraim! Ime egy zenetörténeti kuriozitás: a militarista Liszt!

Lampila végül kompromisszumot kínál: *”A zenekari muzsikások minden gátlás nélkül játszották végig Liszt fantázia képeit. A zongoraverseny vulgáris elemeit - úgy tűnt fel - a zenekar leginkább harsány tréfának fogta fel.”* 11)

Minden szabad demokratikus jogállam jellemzője a szabad vélemény nyilvánítás. Magánügy tehát ki hogyan viszonyul Liszt Esz-dúr, vagy az Á-dúr zongoraversenyéhez. Igaz például, hogy az utóbbiban a mű egészétől esztétikailag eltérő szintre vált a végkifejlet-befejezés. Ez azonban nem lehet ok sértő jelzők használatára a sajtókritikusknál, akinek szakmai etika szerinti hivatali kötelessége az elfogulatlan objektívítás. A pártatlanul ítélő szaktudás helyett ismét érvényesült az introvertált emocionális individualitás, mely nem képes más véleményét elviselni. Ezért vannak a háború utáni finn kritikák legtöbbször ma is fényévekre a svéd, holland, német kritikák és tanulmányok. Zömük még 130 év után is jól felhasználható, mert másokra is gondol.

Miért is nem érthette Lampila, miért volt prima classis Liszt pianista a Turkuban hallott Katsaris? Azért, mert Liszt virtuóz művésztársává lényegült át. Erre az adott pillanat hevében a zongorajáték technikai csúcsein járva is látni és érezni képes Liszt intuíciója jogosította fel. Katsaris megértette, hogy Liszt kockázatot vállalt. Nem saját individuálisan behatárolt tekintélye érdekelte, hanem az eredmény. Az embereket élni segítő szociális életérzés és hit zenévé válása. Ezért is nem tudott a kritika mit kezdeni a budapesti Liszt Akadémián diplomázott Reima Reijas 1989. január 30-i helsinki zongoraestjével. Liszt H-moll szonátája teljes meglepetés volt. Az Észak Karélia Joensuu városából származó energikus fiatalember erőfeszítés nélkül vonultatta fel a legnehezebb oktávmeneteket és nehéz motívikus szekvenciákat. Valósággal Bartók szellemét idézte meg a fűga kezdőtémái felett átsuhanó kissé fanyar ironia.

Liszt zongorára szerzett versenyműveinek objektív megítélésével lepott meg a Rondo finn zenei szaklap márciusi száma. Eliisa Määttänen *”Élő virtuozitás”* címmel méltatta Krystian Zimmermann új Liszt lemezét. *”Zimmermann friss produkciójában is a régi, aki a zene minden pillanatában jelen van. Virtuozitása rabul ejtő, de nem öncélú. A Haláltánc rejtélyesen szép kezdetének masszív harmóniai távlatba átvétele tiszteletet ébresztő. Egész zenei gondolkodása szerény és kényszer nélküli. Ereje pontosan a zenei reagálások pontosságában és gyors változásaiban rejlik. Élvezet volt hallgatni az egymást kiegészítő, eltérő karakterű zongoraversenyeket. A lírikusabb Á-dúr koncertben a szólistán kívül a zenekari művészek is eredetien szép romantikus*

szólókkal szerepeltek. A lemez kísérő szövege sajnos nem említi a nevüket. Megérdemelték volna.” 12)

Itt kapcsolódtak be a Kelet-Helsinki-ben harminc éve működő Szilvay testvérek. Az általuk kinevelt ifjúsági vonószekerek régóta világhírű. 1990. augusztus 10-én a Sziklatemplomban bemutatták Einojuhani Rautavaara napjaink legjobb finn kortárs szerző Hommage á Liszt Ferenc művét.

Lampila ismét keretbe zárt képet alkot: *”Sötét, teátrális pátosz tör fel a hangszeren. A világfi Liszt magabiztos gesztusaiba misztikus nosztalgia vegyül. Azonban mindez mégis az ifjúsági zenekar szintjén és keretein belül marad.”* 13)

Mennyire másképp látta és hallotta ugyanezt az angol kritikus: *”Ha csak a zenéjüket hallanám, nem hinném el, hogy fiatal fiúkat és leányokat látok játszani. A Chelmsfordi katedrálisban hallottam ezeket a 15-18 éves ifjú finneket. Hírük megelőzte őket az 1985-ös Edinburgh-i fesztiválról. A vonósok tiszta, csengő tónusa meghódította a hallgatóságot. Az est legjelentősebb műve a Szilvay Csaba csellóművész által vonósokra feldolgozott és vezényelt Liszt: Csárdás macabre volt. Ez a mű szokatlan módon fellelkesítette a közönséget, mely teljesen a csárdás hatalmába került.”* 14)

A zenekar Dr. Szilvay Géza hegedűművész rektor vezényletével évenként járja a világot. Tagjaik a felnőtt zenekaroktól (melyekben sok néhai Szilvay növendék ül) semmiben sem különbözve muzikálnak Bartók Divertimento-t. A Szilvay testvérek Londonban a Szent Pál katedrálisban is Liszt Ferenc emlékének adózva adatták elő a dacosan makacs csárdást. A Magnum színházban a hűvösnek tartott angol közönség felállva tapsolt. Helsinki-be hazatérve a Finlandia Házban lépett fel a zenekar. *”Meggyőzően és a közönséget magukkal ragadva játszották a félelmetes csárdást fiataljaink”* - írta Outi Jyrhämä egyetemi docens-zenetörténész kisasszony. 15)

Liszt örökség hangulatában hallhattuk Arto Satukangas kiváló finn zongoristának Turku Betel templomában 1994. augusztus 20-án. A Helsinki-ben Majd Lind zongoraversenyt (1979) megnyert és Párizsban Nikita Magalovnál tanult művész H-moll szonátája tökéletes tolmácsolást nyújtott a Betel legkissebb hibát sem tűrő akusztikájában. A Siloti-tanítvány Magalov élő Liszt tradíciót adhatott át finn tanítványának. Így élt tovább az egykori Siloti - Hannikainen kapcsolat.

A Németországban letelepedett Satukangasnak személyes kapcsolata van a filozófus Liszt ironia és fenséges öröm között felépülő teljes érzelmi skálájával. Szintén Németországba távozott Jouni Somero kiváló finn zongoraművész, aki különlegesen jól játszott a Liszt Haláltáncot. Cziffra György nyári keszthelyi kurzusán is részt vett. Turku új Liszt pianistát adott Suominak. A 19-évesen diplomázott svéd- finn Henrik Sigfridson 1994-ben nyerte meg a Liszt versenyt Weimarban, ahol 17 ország 37 zongoristája mérte össze erejét.

A finn győzelem külön öröme, hogy Liszt kései zongoraműveinek előadásáért külön megdicsérték. Így lett a régi weimari finn jelenlétet képviselő Alie Lindberg és Selim Palmgrén utóda.

A budapesti Liszt Akadémiát Lantos István zongoraművész képviselte a Karjaa-Karis finnországi svéd Népfőiskola nyári nemzetközi mesterkurzusain (1994.06.28- 07-07). A kiváló Lantos és Tusa Erzsébet Liszt Patetikus koncert Hungaroton lemezét szeretik Északon.

Ekkorra ért be a Vácról 13-évesen Forssa finn városba, majd a helsinki Sibelius Akadémiára került Bogányi Gergely tehetsége. Tanára a Savoy színházi Liszt estekről ismert Matti Raekallio lett. Bogányi 1966-ban 82 versenyző közül Budapesten megnyerte a nemzetközi Liszt-versenyt és Cziffra ösztöndíjat kapott a magyar rap-szódiák legjobb előadásáért.

1993. márciusi helsinki koncertje kisebb fajta népünnepély volt. Seppo Heikinheimo vezető kritikus *”Íme egy pianista szenzáció”* címmel kezdte el másnapi cikkét: *”E 19-éves magyar származású művészt már magunkénak is mondhatjuk. A H-moll szonáta emberfeletti technikát megkívánó mű. Ez az ifjú magyar úgy játszik, hogy a nehéz is könnyűnek tűnik. Játsszik az akadályokkal. Flegmatikus és lírikus. Itt ott csiszolni kell még játékát, a forte több erőt, a lassú tétel szélesebb távlatokat is kaphatna, de az alap oly szilárd, amelyet ritkán hallhatunk.”* 16)

1997. január 8-án Heikinheimo úr így értékelte ki Bogányi Esz-dúr zongoraversenyét: *”Oly módon játszott a koncertet, mint aki tudja, hogy Liszt korának vezető arisztokratája, hihetetlenül nemes szívű, kifinomult ember volt. Nem pedig afféle százlóerős caterpillari, aminek őt mostanában felfogják. Bogányi végtelenül érzékenyen és egyben keményen játszott. Tüzes indulattal, vágató robajjal. Mi egyebet lehet még Liszt zongorajátéktól elvárni? Semmi többet, mint ezzel egyenrangú zenekart és karmestert. Erre a Rádiózenekar és Leif Segerstam ragyogóan megfelelték.”* 17)

Minden örvendetes fejlődés ellenére Finnország máig, és talán örökre, bizonyos soha elő nem adott Liszt művekről is nevezetes. Amikor pedig a Wagner halálára írott kései Liszt mű, a Gyászgondola La lugubre gondola 1997. szeptember 22-én végre elhangzott, azt másnap így szólta le Olavi Kauko idős kritikus és volt főiskolai zeneelmélet tanár: *”Liszt kései természet képviselő hangulatdarab vagy dallamfestegető kuriozitás. A La lugubre egyfajta keresgélő próbálgatás valami különlegesre ráta-lálni. Nem jelentős térfoglalás.”* 18)

Egészen másképp viszonyul Liszthez Helena Tyrväinen finn zenetörténész, amikor az 1998-as év legjobb finn zongoristája címet elnyert Eero Heinonen gondolatait ismerteti a Concert lapban: *”Heinonenre nagy hatással volt Nyíregyházi Ervin (1903-1987) kései Liszt lemeze. Bár az ő pályafutása 1930-ban véget ért, come back lemeze fontos dokumentuma a századforduló zongorajáték stílusának. Jelenség számba menő tapasztalat volt megértenem, mennyire messzire kerültünk mi már attól a játékfelfogástól. A Nyíregyházi játékból kiemelkedő kép egészen fenomenális és ugyanakkor kézzelfogható. Mai fogalmaink szerint vakmerő zongorázás. Lemeze egy pillanat alatt megváltoztatta a Liszt zongoraművekről való eddigi felfogásomat. Engem ma is megdöbbennek a Lisztről hosszú ideje uralkodó téves, vagy egyenesen rosszindulatú nézetek.*

Hiszen a zongorajáték lényegének kulcsa őbenne van. Rendkívüli komponista lélek. Egész iskola ő, akitől a zongorajátékot teljes egészében megtanulhatjuk.” 19)

Eero Heinonen 1988. szeptember 11-én a Sziklatemplomban végigjátszotta Liszttől a Költői és vallásos harmóniákat. A másnapi újságkritika címe egyike az európai zenetörténet extra ritkaságainak: *”Liszt Ferenc eddig jelentéktelennek tartott zongoramű-sorozata a zeneirodalom felülmúlhatatlan alkotásai közé tartozik.”* *”Eero Heinonen, a művész és látnok”*- szölt az alcím.

Még meglepőbb, amikor a kritikát írt középkorú Veijo Murtomäki zenetörténet

professzor becsülettel közli: *”és ami a legmeglepőbb; az afféle ifjú oroszlán mutatvány darabja, mint ami a Funérailles most sokkal többnek hatott külsődleges, felszínes bravúrdarabnál. Erőteljesebben gyújtott lángra, mint azelőtt.”* Milyen fényesen igazolja itt Murtomáki kritikus Ujfalussy tanár úr 1969 évi szavait.

Nincs értelme a sok Liszt ellenes argumentumot itt most felsorolni. Senkit sincs szándékomban név szerint megsérteni. Ha megérdemelné, akkor sem tartom célravezetőnek. Tanulságos esetként említem meg, hogy az 1986-os Liszt emlékévké ünnepén egy finn docens őt személy szerint idegesítően kelepelő géppuska zajnak nevezte a Funérailles tetőpontjáig elvezető trombita jelek alatt makacsul ismétlődő balkezes basszus oktávtriola menetet. Ekkor szót kértem és udvariasan tisztáztuk, hogy 1849-ben a magyar hadsereg rendelkezett ugyan röppentyűkkel, de géppuskái még nem voltak.

Minden ország iskoláiban megtanítják a kis korú gyermekeknek, hogy a Himnusz alatt vigyázzba kell állni. Ez a nevelés természetes része. Nélküle a serdülő fiatal nem tudná, hogy ez a dallam valamiért különleges egy nemzet szívének. Én mindig ugyanígy érzek a Funérailles hallatán. A Svéd Liceumban tartott Liszt est végén Hungaroton cd-lemezről hallgattuk meg Lazar Berman 1956. október 2-i budapesti Funérailles felvételét. Később több gimnazista lépett hozzám és Martin Wegelius 1890-es ének és szolfézsönyvéből a *”Törött ágról messze repül”* magyar népdalt kezdték énekelni. Fellépő nagy szeleksttel kezdődik és tematikai mozgását bátran lehet a Funérailles siratódallamával rokonítani. Későn beérett Liszt hajszalerek munkája ez a nagy Liszt koncert-hagyományok Liceumának dísztermében.

Az is vígasz, ahogyan Murtomáki cikkét befejezi: *”Az elmélyülten koncentráltan játszó Heinonen messzire behatolt Liszt zenéjének lényegéig. Feltárta nekünk a dal-költőt. A Mester jelenléte érezhető volt. A kétórás est után úgy távoztunk, mint valami gyónásról. Megkönnyebbülten. Még csak egy kívánság! Liszt Zarándokéveinek három kötete továbbra is várja előadóját.”* 20)

Jukka Määttänen kritikus a másik nagy napilapban így értékelt Heinonen tettét. *”Hiszen még 1950-ben is vastag, poros és teljesen időszerűtlen darabnak minősítették Liszt zseniális H-moll szonátáját. Az ilyen ítélet állásfoglalást rejt magában. Heinonen újra megmutatta, hogyan imádkozunk a zene nyelvén. Az Isten áldása a magányban című mű bizonyítja, hogy a lélek akkor viszonyul a Teremtőhöz a legtisztábban, amikor azt Liszt egyszerű dallammal ábrázolja a dinamikai skála legcsendesebb zugában. Az imitációk Krisztus követését jelképezik és a témával Istenig pillantunk fel. Amikor a szerző romantikus felépítményeket alkot, elérkezik a hallgató lelkének égbe emelkedése, hogy úgy nevezzem, az eskütétel szintjére. A sorozat legvilágibb darabja a Funérailles, mely Heinonen kezeiben egyenesen óriási hatásúvá nőtt.”* 21)

Juhani Lagerspetz 1999. május 7-én nagyszabású Esz-dúr zongoraversenyt játszott a Finlandia Házban. Vezényelt Csaba Péter. Ez a Marosvásárhelytől Lyon-Paris-Berlin-Stockholm-Helsinki vonalon híressé lett hegedűművész-karmester mestermunkát végzett. Ennek előnyét élvezve a szólista is diszkantok, lírikus kádenciák és gyöngyöző futamok zenei szöveteivel bűvölt el minket. A jég, a Mäntä délfinn városban rendezett zongorafesztiválon (2000.6.28.-7.1.) tört meg. Erős Liszt szellemi jelenlét volt érezhető az új finn művésznemzedék fellépésében.

Niklas Pokki és Antti Hotti Schubert-Liszt: Wanderer fantáziáját a világon bárhol ünnepelték volna.

Új csillag volt Espooból a szuper tehetséges svéd Robert Utter, aki teljesen érett Dante szonátával lepte meg a zsűrit. Teljesítményét démoni jelzővel illették a záróbeszédben. Bogányi Gergely Liszt Rigoletto fantáziát játszott. Murtomäki szerint: *”Igazi művész. Karizmatikus. E mű is bizonyítja mennyire költőien komponált az együttal virtuóz technikát is megkövetelő Liszt.”* 22)

Bogányi Liszt-estje 2000. augusztus 12-án volt Helsinkiben az Alm teremben. A Transzcendens etüdöket játszotta végig. Mértékkel és helyes ízléssel bánt a rubatóval. A témák és a kísérek egyensúlyban muzsikáltak. Megható volt emlékezni tanára, Matti Raekallio 1987-es Savoy színházbeli úttörő Liszt estjeire.

Örömmel üdvözlöttük Jandó Jenő főiskolai docens, zongoraművészt, aki első estjét 2000. szeptember 6-án tartotta meg a Johannes templomban. Az oltár előtt felállított zongorán a Funérailles olyan hatással szólt, ahogyan azt hosszú ideje senkitől sem hallottam. Ezt követte a két Szent Ferenc legenda. A szünetben sokan a helyükön maradtak és elmélyülten nézegették a gótikus faragásokat. A Mefisztó keringőt mindenki látható élvezettel hallgatta. Kipirult arcokat is lehetett látni. A H-moll szonáta mindent és mindenkit megtisztító végső harmóniáit a zongora feletti csúcsíves szentély magasságába emelve Jandó csodálatosan fejezte be a szonátát. Az utolsó mély, rövid h-hangot mesterien áthalló pianissimóban hagyta elszállni.

Olavi Kauko *”Igazi Liszt mámor”* címmel kezdte másnap cikkét. *”Jandó igazi virtuóznak bizonyult”* adta tudtul az alcim. *”A zongora magyar mestere, Jandó Jenő valami tisztázatlan ok miatt ismeretlen maradt hazánkban. Jóllehet egyetlen Liszt-estje alapján korunk egyik legnagyobb virtuózának mondhatjuk. Funérailles játéka hátborzongató hatást tett. Jandó hősi siratója csak két helyen engedte érvényesülni a vigasztalást. A csúcs felé közelítve Jandó előttem senkitől sem hallott vágatában csak úgy az inge ujjából rázta ki az oktávtriolákat. Ezt nem általános, hanem játéktechnikai analízis szempontjából értem, ahogyan Thomas Fielden írja. Jandó a két legendában is ezt az elvet követte. Játéka finom részleteinek öncélú csillogtatása helyett csaknem vizuális képet keltett életre a madaraknak prédikáló szentről. Szemeimet lehunyva nehézség nélkül láthattam a Johannes templom csúcsíves teteje alatt énekelve repkedő feketerigókat és csalogányokat. A háborgó tenger hullámain gyalogló szent legendájának kifejező erejét balkezének technikájával egyesített Jandó zúgó kromatikus robajjal felcsapó fenyegető hullámokat produkált. Mások pietikus ábrázolásától eltérően a magyar művész szinte meghökkentően ábrázolta a hullámokon átkelő szent járását. A szünet után következett a Mephisto keringő.*

Vad fergegben forogtak az oltár előtti zongorán a sátáni tánc pokoli ritmusára végkimerülésig felfokozott témák. Az est utolsó darabja a H-moll szonáta volt. E harmóniai külön darabot játszva Jandó megmutatta, hogy nem csak jó zongorista, hanem finoman fogalmazni tudó igazi zeneművész is. Liszt Ferenc műveit tolmácsolni tudó személyiség. Estje egyike volt az általam ritkán hallottaknak, ahol Liszt reinkarnációja valósággá vált. A zongorajáték és zenei feszültség egygyé lettek.” 23)

A Johannes templomból kilépve, balra sétálva hamarosan szép parkot látunk. A közepét díszítő szoborcsoportban a gyerekeknek mesélő Topelius apó ül. Az ifjú Zacharias Topelius egykor a zongorázó Liszt képével díszített levéllel köszöntötte

Emilia menyasszonyát : *”Helsinki, 1844. november 28-29. Édes Emiliám! Magát Liszt Ferencet küldöm itt neked, hogy édesítse meg magányos perceidet játékával, dallamaival, melyek vidámmá teszik szivedet. Amint látod ő Borgström zongorán játssza a ”Du bist die Ruh”-t. Óh, bár játszana az én szívem mélyéről is, mert ahogy róla mondják, ő mindig a szívéből muzsikál. Itt ül a Liszt zseni, aki messzebbre tágitotta ki a zongorajáték lehetőségeit, mint bárki más, aki megrajzolja az emberi szív égi nüanszainak csodálatos dallambéli árnyalatait, színeit. És habár ő sem mentes a sarlatánságtól, ezért csak korát okolhatjuk, mely minden erővel kényszerítette és csábította erre. Valóban nagy szerencse, amikor képes arra, hogy harmonikusan megfesse lelkünk titkait.” 24)*

A levélben említett Henrik Borgström (1799-1883) helsinki nagykereskedő és bőkezű műpártoló zongorák készítésével is foglalkozott. Rejtély, mikor és milyen körülmények között készült a Helsinkiben gyártott zongorán játszó Lisztről színes rajz.

A megszólalásig eleven Topelius szobor előtt ülve idézzük fel az 1849-es évet. Az orosz cár Magyarország elleni támadásra készül. Finnországban is állami propaganda kezdődik ”az áruló magyarok” ellen. Ekkor ez a törekeny tudós, egyetemi professzor és író Topelius hallatlan bátorsággal több helyen megtartott beszédben állt ki a szabadságukért háborúba kényszerített magyarok igaza mellett. Másokhoz hasonlóan őt is Szibéria fenyegette, de óriási hazai, skandináv és nemzetközi tekintélye miatt a cári hatóság jobbnak látta szemet húyni a dolog felett. Fejet hajtottunk szobra előtt Jandó Jenővel. Valóban e szobor hangulatához illenek Dr. Gárdonyi Zoltán szavai: *”A Funéailles, October 1849 a magyar szabadságharc vértanúinak emléket állító megrendítő gyásza.”*

Jandó Jenő második zongoraestjére 2000. szeptember 7-én került sor a Svéd Líceum dísztermében. Ugyanott, ahol a Liszt tanítványok és Busoni koncerteztek. Az est hivatalosan is Busoni emlékének tiszteletére lett megrendezve. A helsinki svéd napilap zenetudós kritikusa, Lena von Bonsdorf asszony a koncert előtt hosszan elbeszélgetett a vendéggel a díszteremben. Kellemes hangulatú és egyre elmélyedtebb párbeszédük szintézise szerint a ma esti *”Hommage á Ferruccio Busoni”*-est szólistája, Jandó Jenő is J.S.Bach és Liszt Ferenc művészetét tekinti alapnak. 25)

Jandó a Holdfény és Apassionata szonátával áldozott a Beethovenhez síríg hűséges Liszt szellemének. Plasztikus erejű fénnel zúgott fel a B-A-C-H fantázia és fuga. Mindent megkoronázott a Dante szonáta. A pokoli látomást megelevenítő bevezető után a művész a szonáta felütéssel kezdődő 35. ütemében (Presto agitato assai piano lamentoso) kristálytisztán billentett, plasztikus vonalvezetéssel, lamentoso dallammenettel szólaltatta meg a d-moll pontozott ritmusú dallamot. A kemény kromatikus fátyol mögül véleményem szerint világosan kihallható a *”Magyar király”* dal eleje. Ez Liszt intuitív zsenijének titka. A díszterem kiváló akusztikáját hallhatóan élvező művész világosan kiemelte ezt a deklamált melódiát, ami a Liszt svéd születésű Franz von Schober barátjának versére szerzett Hungaria 1848 kantáta vezértémája. 26)

A dallamot vezérmotívummá fejlesztve és azt pontosan szótt akkordokkal és egyre merészebb technikai kockázatoktól sem visszariadva értünk fel a mű tetőpontjára. Seholy egy melléütött hang vagy zavaró botlás. Jandó imponáló biztonsága és a

csak nagy művészekre jellemző nemesen tartózkodó alázata lassan áterjedt a közönségre. A hallgatóság a legkisebb váratlan zavar okozta összerázkódás nélkül olvadhatott fel a szonáta legnehezebb részleteiben.

Előadása üdítő élmény volt a sok elkapkodott, felületes produkció után. Erre célzott Jukka Määttänen kritikus, amikor a tíz évvel korábban Espoóban 1990. május 14-én koncertezett Pascal Devoyon francia zongoraművész Dante szonáta tolmácsolását dicsérte: *”Sokan készek visszakézből elvetni ezt a darabot, mondván: kevés tartalmi mondanivaló sok gesztussal. Devoyon most eltörölte e nézetet. Tulajdonképpen megmutatta, miként változik a helyesen kezelt gesztus bensőnk lényegét kifejező hang-
gá.”* 27)

”A bátor és intelligens Liszt” címmel méltatta Leif Ove Andnes norvég zongorista új Dante szonáta lemezét Cecilia Björk helsinki svéd-finn kritikus, mely hitet tesz a 20. századot megtermékenyítő örök kísérletező, újító Liszt Ferenc mellett. 28) Második estje után Jandó több mesterkurzust tartott a Sibelius Akadémia Busoni termében. Harmadik estjére 2000. 09.09-én került sor a Johannes templomban. Ezúttal a Liszt Haláltánc volt műsoron. A főpróba 8-án volt. Vezényelt a karmesternek is kiváló zongora és orgonaművészünk, Pertti Eerola. Az esti fogadáson nagy társaság jött össze a vendégművész köszöntésére. Egyszerre arra lettünk figyelmesek, hogy a karmester és a szólista a Haláltánc partitúrája felett pezsgővel koccintva nevetve kiáltják: *”Nem, nem kell kompromisszum.”* Másnap este a kiadó által felkínált könnyítő változatot figyelmen kívül hagyva, ritkaság számba menő Haláltáncot produkáltak.

A csupán két próba utáni előadáson Jandó és Eerola úgy dolgoztak együtt, mint ha már évek óta ismernék egymást. Kiegyensúlyozott derűvel és roppant muzikálisan. Hálás közönségük volt. Kaisa Iitti kritikus szerint: *”Finnországban ritkán lehet hallani a Haláltáncot.”* Majd Jandót szólaltatja meg: *”A Haláltánc variációsorozat a Dies irae témából, és abban véleményem szerint világosan hallható hatások vannak Berlioz Fantasztikus szimfóniájából, ahol ugyanez a téma fordul elő. E Liszt-mű sötét tónusú, másrészt éteri, helyenként négyszólamú utánzótechnikát alkalmaz, és zongorajáték szempontjából nagyon is sokat követel.”* Egy másik kérdésre Jandó kijelenti: *”Liszt igen közel áll hozzám. Zenéjéből sok magyar nyelvre és zenére utaló kapcsolatra lelek.”* Iitti kisasszony még hozzátézi: *”Ugyanez vonatkozik Bartókra, akinek műveit Jandó éppen a helsinki koncertjei után fogja Münchenben lemezre játszani.”* 29)

Ahogy 6-án ugyanitt a Funéraitest, úgy alakította Jandó 9-én felejthetlenné a Haláltáncot. Pianissimo után hatalmas erővel felcsapó, kőkemény fortissimo akkordokkal szinte a felhangokig kicsattanó dramatikája mögött ott áll Liszt. Jandó nem ismer *”üresjáratot”*, nincsenek másoktól kölcsönzött fogásai. Mély érzelmekkel, hűvösen nagyvonalú technikai tudással játszott.

Kissé meglepő címmel tudósított a Mäntäi zongorafesztiválról Annmari Salmela kisasszony 2000. június 28-án. *”Sonja Fräki két vállra fektette Lisztet.”*

Fräki (1977) a Schubert-Liszt Erlköniget, valamint a Margit a rokkánál feldolgozásokat játszotta. Salmela szerint: *”Fräki Schubert világából semmit sem veszítve zongorázta le az ágakat, de még a törzsbe is belevágott Liszt szilaj, szédítő zongorátiratában. A zongora is megfelelt vad repetíciónak. Az első virtuózt szabadon eresztették.”* 30)

A helsinki svéd újságba is belepillantva ezt olvashattam Mats Liljeroos zenetörténész kritikustól: *”Sonja Fräki kisasszony magas hőfokú, imponálóan pontos fogással ragadta meg és biztos művészi érzéssel tolmácsolta Liszt-Schubert átiratainak lényegét.”* 31)

Íme az örök svéd- finn rationalis -emotionalis ellentét.

Mintegy végszóra Paavali Jumppanen ifjú finn tehetség adta elő Liszt Á-dúr zongoraversenyét 2002. szeptember 28-án. Olavi Kauko kritikája ismét a mű problematikáját elemezte: *”Liszt egytétéles zongoraversenye jól illik az első párjául, aminek tökéletes ellentéte. Mind zenei anyagában, mind pedig felépítésében valami különös álomvilágból származik.”*

Szándékosan tartottam meg ide a két híres külföldi magyar Fürst János karmester és Frankl Péter 1993. február 7-i Liszt Á-dúr zongoraversenyéről írt Kauko kritikát: *”Problematisz zongoraverseny. Liszt második, A-dúr koncertje kínosan nehéz szerzemény. Frankl egészen kiválóan játszotta e művet. Nagy technikával, hol egyenesen álmodozva, hol meg havas csúcsokat meghódítva. Mindenkor együtt a művet tökéletesen ismerő karmesterrel és a példásan játszó zenekarral. Az előadás meleg fogadtatásban részesült, de a közönséget felgyújtani már nem volt képes. Az Á-dúr koncert egységesebb, sűrűbb szövetű, mint az Esz-dúr. Habár mindkettőben vannak barbár elemek és banalitás, az elsőben több az egyéni és emlékezetben megmaradó téma. Az Á-dúr koncert egyetlen zseniális kézjegye a nyitótéma, amely aztán szép párbeszédbe kezd a zenekarral. A tetőfokon felhangzó nagy induló tagadhatatlanul fennhéjázó, ami nem feltétlenül a szolista hibája.”* 32) A közép európai olvasó számára valóságos analitikai tanulmány egy ilyen kritika.

A Liszt Ferenc élete utolsó két évében elkészített Magyar történelmi arcképek sorozata sem ismert Finnországban. James Giles amerikai zongoraművész 2003. április 22-én jól kifejezve és élő drámai feszültséggel játszotta el nekünk Helsinkiben a Teleki László darabot. Másnapi kritikájában a Sibelius Akadémián zenetörténet professzorként működő Veijo Murtomäki ismét *”Ladislau Teleki”*-t említ, de immár *”magyar történelmi portrék”* sorozatból, ami soha többé nem teheti Teleki származását kétségessé. *”Giles mélységgel és sorshangulattal töltötte meg a rejtélyes darabot”* írta kritikus. 33)

Emlékezetes Lampila 1985. április 9-i Funéailles kritikája, amelyben mártír lengyel hazafinak hitte *”Ladislau Telekit.”* Az egyébként teljesen autentikusan zongorázó tehetséges Giles érdeme, hogy a szemiotikai-esztétikai *”rejtélyesen mély sorshangulat”* rehabilitálta Teleki Lászlót. Egy napon talán teljes nevét is visszakapja. Az egymástól átvett tévedések évekig tartó állapota Európa szerte ismert sajnálatos tény. Ugyancsak ritka a nemes jellem, aki tévedését nyilvánosan elismeri.

A 17. magyar rapszodiát szinte új műnek ismertem meg kiváló játékában. A kései Liszt darabokra emlékeztetett, amelyek megint csak ismeretlenek az itteni koncertleiben.

Hosszú az út még a háború utáni hitelesen reális Liszt portré kialakulásáig. Tanulságosan tipikus például Samuli Tiikaja fiatal kritikusnak általában a nagy Liszt zongoraművek tartalmáról alkotott felfogása. 2000. június 25-én hallotta Bogányi Gergelytől Vaasa városban (Ripper Alice sikereinek színhelyén) Mozart utolsó zongoraversenyét. Ebben is Lisztre utal: *”Érdekes volt hallani a ”üzijáték Liszt-pianista*

”Bogányitól a Mozart koncertet, mely természetesen nem harsoghat úgy, mint a romantikus versenyművek.” 34) A Helsinkiben tipikusan tragikomikusan keleti zenei ízlést képviselő Tiikkaja így reagált a 2003. március. 10-én Espoo Kultúrközpontjában bemutatott Liszt Malédiction zongoraversenyre: *”A mű neve az első témájára utal, de ugyanúgy elképzelhető sok zongorista szájából elhangzott átoknak, akik e darabbal kínlódtak.”* 35)

A szólista Juhani Lagerspetz értékes és érdekes munkáját nagy taps köszöntötte. Kiváló szólistája volt korábban a Haláltánc és Funérailles Liszt műveknek.

A sors szeszélyéből, a 2004. március elején Közép-Finnország fővárosának számító Jyväskylä egyetemi városban rendezett zongoraverseny kötelező száma Liszt Ádúr zongoraversenye lett. Az eseménnyel a város szülöttének Ilmari Hannikainen (1892-1955) zongoraművész professzornak, volt Siloti tanítvány emlékének tisztelgettek. A versenyt abszolút fölényrel megnyert 22 éves, inkeri finn Kirill Kozlovsky 1998-ban költözött át Szentpétervárról Helsinkibe.

Kik voltak az inkeri finnek? Svéd királyi parancsra 1600-ban sok ezer délkeleti finn családot telepítettek a Néva folyó deltájához határőröknek. Pontosan úgy, mint Mária Terézia a lófő székelyeket. A finnesített inkeri név Inger svéd királyleány nevéből származik.

Az inkeri finnek lakta tartomány neve Ingerland volt. Az inkeri finnek központja ma is a Szentpétervár közelében lévő Hatsina. Rokonszenves evangélikus lelkészüik Arvo Survo híres énekes, aki kantelével kíséri magát és olykor a Finn Televízióban is szokott szerepelni. Különös, hogy ősei egykor pont innen Jyväskylä mellől, a ma is Survo nevet viselő birtokról indultak királyi parancsra dél felé.

Kozlovskynak volt egy megrendítő pillanata az Ádúr zongoraversenyben. Nem is mertem tőle megkérdezni, mi válthatta azt ki. Népének sorsa drámai volt. Az inkeri finneket ezrével végezték ki Sztálin személyes parancsára. Elsőnek mindig a papot és a tanítót. Sorsuk ebben is hasonlít a csángó tragédiára. Sokan kerültek Szibériába és Ázsiába, ahonnan nem volt többé visszaút. A maradék népcsoport hihetetlen szívóssággal teremtett új életet és kultúrát 1991-ben, amikor már nem volt bűn hangosan finnül beszélni. Szentpétervárnak a Ladoga tó (finnül Laatokka) felé eső Puskin nevű városrészében az egykor századokon át itt élt német népcsoport evangélikus templomát kapták meg és hozták rendbe finn egyházi segítséggel.

Az egykor Szentpéterváron koncertezett Liszt Ferencet ott élő finnek is hallhaták, akik kórusaik és zenekaraik után megítélve zeneszerető emberek voltak. Most pedig egy inkeri finn játszott Lisztet a pétérvári Liszt-tanítvány Siloti otthonában családtagként kezelt Hannikainen városában.

Liszt Ádúr zongoraversenyét legutóbb Markus Groh német zongoraművész játszotta Helsinkiben a Finlandia Házban 2005. február 10-én. Méltó partnere volt Miguel Harth-Bedoyan német karmester. Groh kiforrott Liszt játéktípusa ajándék volt e zongoraverseny barátainak, akik a művészt érzékelhető szimpátiával tapsolták vissza a pódiumra. Mintha Weimar és Leipzig jöttek volna el Helsinkibe. Ahogyan Frankl és Füst magyar művészek, így e két nagy német művész sem kapott komoly szakmai sajtókritikát.

Tiikkaja öt nap késéssel nagy nehezen megjelent kritikája külön tanulmányt érdemel. Úgy ír Liszt Ferencről, hogy tulajdonképpen semmit sem ír róla. A Liszt ver-

senymű előtti Ravel spanyol rapszodiának zenekari bizonytalanságai felett kesereg. Ezután Elgar Enigmáját dicséri és ebből tér ki mellékesen a Liszt műre: *”Mivel e zongoraversenyben kisebb a zenekar összetétele az hallhatóan javított a kifejezésbeli pontosságon. Úgy tűnt, a szólista is segített a kiegyenlített játékban. Groh tárgyilagosan játszotta Liszt zongoraversenyét. Ez a mű nem kínál a szólistának oly fénylő virtuozitást, mint sok más Liszt darab. Vagy talán nem is akarta erőművészi produkcióvá tenni szólista anyagát. Viszonylag ritka ritmikus pontjain is visszafogottan és kiegyensúlyozottan tolmácsolta a művet.”* 36)

Ravel fent említett rapszodiája ismeretlen a finn zenei életben. Liszt Missa coronationalis- Magyar Koronázási Mise – alkotása is máig ismeretlen. Így aztán a Lisztet bírálók nem hallhatják a Ravel rapszódia elejének és a mise Agnus Dei „Qui tollis „ súlyosan lezuhanó szükterces sors-akkordok felett énekelt torokszorítóan szép magyar mollhangsor elgondolkoztató hasonlóságát. Az sem derülhet ki, hogy a misét záró „ Dona nobis pacem „ fohász végén hosszan kihangzó zárlat ugyanígy és szinte azonos helyen szerepel Sibelius tuonelai hatyú szimfonikus költeményében. az ezt záró for-

tissimo végkicsengéssel nemesített és hatalmas kvintlépéssel záruló mise zeneirodalmi ritkaság.

A Wagner-Liszt hatások nem voltak véletlenek az elnyomott Európában és a reformkori Pest – Budán.

Ám Tiikkaja csak „, a Lisztet tárgyilagosan játszott „ vendég szólistával nyugtázta az eseményt.

Egyetlen kommentárral óhajtok élni Olavi Kauko 1993. február 7-én írt kitételéhez: *”mindkét Liszt zongoraverseny tartalmaz barbár elemeket.”*

Az antik görögök mindenkit barbár jelzővel illettek, aki nem volt görög. Pedig ők is Ázsiából jöttek. A franciák még 1850-ben is Trójából származtatták magukat. Párizs városa egy görög herceg nevét viseli. Fredegár frank őstörténetében ott találjuk a Trójából, azaz Kis-Ázsiából való menekülést Scythiába, (a szittyák birodalmába) majd a Duna mellé vándorlást, ahol Sicambriát alapították (a mai Óbudától északra fekvő területen) és ahonnan nyugatra távoztak. A francia tehát sicamber volt.

Kínai tudományos álláspont szerint ősi finn népcsoportot származtatnak a Koo (Kó) nemzetségből, a Kaukázusból. Régi finn családnévről van szó. Például népszerű slágerénekesnőnk neve Kaija Koo. A kínaiak szerint a Koo törzs nem élt messze a magyaroktól. A Hota nevet is említik. A Hotakainen ismert finn családnév a nyugati tengerparton.

A Karélia déli részén a tengernek is beillő Ladoga-Laatokka tó keleti részén találtak az ősjapán és szibériai japán Ajno törzs tartózkodására bizonyítékokat. Aino (Ajno) a Kalevala hősnője. Ki merem jelteni, hogy a délkeleti finn Mikkeli és Savonlinna környéki falvakban igen meglepő finoman metszett japános arcokkal is találkoztam. Idáig - sőt a mai Helsinki partokig - ért valaha a Bajkál tavi burját fehér mongolok uralma. Nyílhegyeik és tárgyaik Helsinkiben a Finn Nemzeti Múzeumban található. Számos közismert személy enyhén japános arcvonásaira is hivatkozhatnék, vagy arra, hogy a norvégek a japánok rokonainak tartják a finneket.

Stockholmban pedig a Svéd Történelmi Múzeum (Historiska Muséet) és a tőle

északra fekvő ősi Uppsala város egyetemének régészeti intézet vitrinjeiben magyar nyílhegyek láthatóak, amelyeket nagy mennyiségben találtak a svéd és dán viking sírokban. Ezek a magyar harci (és nem vadász) típusú nyílhegyek átütötték a pajzsot és a vértet. A Stockholm előtti (Viking Line kikötő ahová a 440 kilométerre fekvő Helsinkiből érkezünk) Birka szigeti ásatásoknál tíz évvel ezelőtt a viking sírokban ősi magyar ruhák, zablák, kengyelek, kopják, nyergek, bőrtáskák, süvegek kerültek elő. Ezeket a honfoglalás kori, illetve magyarországi leletekkel lehet összehasonlítani. Európában a magyar volt az első lovas nép, aki gombokat használt a ruháján. A viking (ejtsd viking) sírokban ilyen gombokat is találtak. Kardot nem, mert a svéd viking gyalogosan egyenes karddal harcolt, míg a magyar lóhátról szablyával. Ezt is a szabirok - a honfoglaló hét törzs egyike - kovácsolták. Ők találták fel a réteges acélkovácsolást. A szablya szó (finnül sapeli) törzsi nevéből származik. Ők kovácsolták a kardokat Kiebben (amit Rurikék alapítottak) és a frankok földjén rendelés és harci igény szerint. Szent István (Vajk) kardja is innen származik. Itt tettek eleget a vikingarnas, azaz a vikingek megrendeléseinek.

Nemrégén ástak ki svéd régészek a Svédország melletti hosszú Öland sziget 900. évi ostrománál használt magyar fegyvereket és nyílhegyeket. Amikor Vajk pogány vezérből Szent István király lett, akkor a pogány keresztény megbékélés és a Rómával való szövetség jelképeként viking hajító dardóját a Vatikánba küldette. Sokáig volt látható a Szent Péter bazilikában.

Meg sem lepődtem, amikor a nyolcvanas években Budapesten a Margit híd budai hídfője körül viking lándzsát (hajító dárda) találtak. Árpád udvarában magas varjag testőrök is szolgáltak. Orosz földi skandináv hódítási terület vikingjei. Árpád második felesége viking királyleány volt, Zsolt édesanyja. A magyar ötvösök arany és ezüst munkáin kívül Szent István arany ezüst pénzeit is láthatják Stockholmban. Sokáig használták, mert megbízható volt. A magyarokat is annak tartották. Magyar ruhában eltemetett svéd és dán vikingeket is találtak. Ez ismét a magyarok felé tanúsított számos bizalom és megbecsülés egyik jele. Kit és milyen alapon lehet barbárrá nyilvánítani ?!

Napjainkban új észak-német és dán viking leletek utalnak magyarokkal fennállt szövetségre.

A Finn Irodalmi Társaság Irodalomtörténeti Archivuma egy érdekes latinul írt magyar vonatkozású költeményt őriz, melyet én is ismerek. Elias Lönnrot (Lönnrút) Kalevala kutató orvos és egyetemi professzor búcsúztatja benne a finn földről éppen Magyarországra hazatérő félben lévő Hunfalvy Pál (korábban Hunsdorfer) finnugor nyelvész.

Minden nép összetett nép. Beszélhetünk egyes finn törzsekkel való szomszédságról, de a vérségi kapcsolat legfeljebb 0,6 százalékos lehet. A Science Magazine nemrég közölte, hogy az EU 19 – a közép-európai ember örökítő jelzője marker gén- a magyarokban 60 %-ban van jelen. Az EU 18 – nyugat-európai marker gén, 30 %-ban van jelen a magyarok génjeiben, mint örökítő jelző és csupán 10 %-ban vannak uráli marker génjeink. A finneknél sokkal kisebb az europid gének variációja.

Matsumoto japán genetikai kutató bebizonyította, hogy a magyarok a Kaukázus és a

Fekete-tenger (Rurik birodalma is odáig ért) között éltek és rokonok az észak-déli mongolid és az árja népekkel.

Ha tehát a magyar 90 %-os -európai nép, akkor a Kárpát Medence az őshazánk ahonnan eljártunk és ahová visszatértünk, de ahonnan mi végleg soha el nem mentünk! Eredeti régi magyar források szerint 361-ben, mint hunok, majd 568-ban avarok és 895-ben Árpád magyarjaiként tértünk vissza. A honfoglalás azért zajlott le tüneményes gyorsasággal. A jászok 1235-ben a kunok pedig 1243-ban találtak menedéket és új hazát Magyarországon. Utóbbiakról kívánom megjegyezni, hogy Suomi délnyugati részén különösen sok kifejezetten kun arcú embert láttam, akiket jól ismertem a Körös (fennül Kyrö, azaz Kürö) és a Tisza környékén. Hasonló meglepetések érték itt járt ír és skót barátaimat. Ez csak a kezdete sok elhallgatott dolognak. A finnek és az észtek egy része germán.

Az egész hivatalos finnugor származástan sántít és naiv nyelvészeti hipotézisre épült legenda.

Éppen a magyar barátsággal nem igen vádolható, ám korrekt brit kutatók bizonyították be azt, hogy a régi magyarság kultúráját alkotó szerepe komoly volt.

Mezopotámia, a Volga és Don menti új ásatások egyre világosabban utalnak az ősmagyar nép szumér, japán, dák, hun, avar, szabir és szkíta (saka) mivoltára. A sumér és szabir származás legalább 65 %-át tette ki őseinknek, míg az onogur csak 10 %-ot. A Vértesszőlösön végig kitarított és onnan soha el nem vándorolt Homo erectus sapiens Hungaricus (Samu) koponyájának úrtartalma 1400 köbcentiméter. A mai emberé 1450.

A Baradla barlangban talált nyelvdugós síp 30 000 éves. Erdély Tatárlaka írott korongja 7500 éves. 1500 évvel korábbi, mint a sumér és mezopotámiai. Ez egyben írásbeliség kezdetét is jelenti.

Liszt, Bartók és Kodály muzsikájának bizonyos részeit és elemeit barbár kitételrel illetni nem más, mint máig tartó tudatlanság és tájékozatlanság. E három zenei óriás emberi mivoltunk egész történetét térképezte fel és szólaltatta meg. Ugyanis részesei voltunk az 1500- 3000 közötti Ázsia szívében létezett magas kultúrának, ami az adott kor legmagasabb szellemi színvonalát képviselte.

Igen régi szomszédság nyomai, vagy bizonyos fokú együttélés emlékei kitalált romantika nélkül is tovább élnek. Egy szovjet hadifogságból 1953 után hazatért helsinki finn katonától hallottam, hogy egy alkalommal Szibériában dolgoztak és hetekig a szabadban aludtak. A nemzetközi fogolytábor favágó munkásai este kivétel nélkül fejjel a máglya felé feküdvé tértek nyugovóra. Egyedül a finnek feküdtek lábbal a meleg felé. Egy napon ezt a finn egységet új táborba helyezték át. Meglepve látták, hogy este egy másik csoport is lábbal a tűz felé fekszik.

Fennül szóltak hozzájuk. Kiderült, hogy magyarok voltak. Csak a magyarok és finnek feküdtek így.

Liszt Ferenc Esztergomi miséjének finnországi sorsa még az Á-dúr zongoraversenyénél is rosszabb. Személyes tapasztalatom a következő. Outi Jyrhämä (Turku 1958) zenetörténész, egyetemi docens kisasszony 1985-ben a Helsinki Hírek napilapban határozott és éles eszű kiállításával védte meg az ismételt méltatlanul megsértett Lisztet. Tiszteletem jeléül a Hungarotonnál Ferencsik Jánossal megjelent Esztergomi

mise hanglemezt küldtem el neki ajándékba.

Válasza szíven ütött:

”Helsinki 1985.10.1. Szervusz Kami, és köszönet ismét. E sorokat írva hallgatom a lemezt, amit nekem küldtél. Ezt a misét sem ismertem korábbról. Tudod-e, hogy sok kérdést ébresztettél bennem? De mikor tehetem fel azokat neked és mikor válaszolsz reájuk? A Kékszakállú előadásom elmaradt, mivel arra nem jelent meg kellő számú egyetemi hallgató. Ez a sorsa néha a helyettesítő előadásoknak, a nem kötelezőeknek a mi kis intézetünkben. Meglepődtem, mivel véleményem szerint érdekes témára lettem és szomorú is voltam, de mi haszna annak? Azonkívül írhatok is a témáról, ha úgy érzem, bár a tanítást kedvelem. Elnézését a rendetlen írásért. Egész nap fordítást kellett tisztáznom. Szervusz, Outi Jyrhämä ”

A Helsinki Egyetem zenetudományi intézetében doktori értekezésén dolgozó kutató tehát egy általa korábban nem ismert zeneműként köszönte meg Liszt Esztergomi miséjét.

A Finn Népművelési Társaság 1915-ben jelentette meg szép kiállítású könyvben és finn nyelven Leopold Schmidt: *”A 19. század zeneművészetének mesterei”* című könyvét. A könyv természetesen Liszt; Gran Festival Mass - Missa Solennis - Esztergomi mise művét is tárgyalja. Finn nyelvre fordította Fredrik Johan Lindström finnországi svéd zenetudós. Ismét egy svéd kultúrtett, amivel finn hazáját szolgálta!

Mintegy válasz volt erre a zenetudományi intézet tanársegéde, Helena Tyrväinen kisasszony 2001. június 9-én, a Helsinki Hírekben közölt írása. Egykori párizsi tanára Francois Lesure professzor, Debussy-kutató halála alkalmából írt megemlékezést. Az elhunyt érdemeinek méltatása közben váratlanul személyes emlékeit idézte fel. Ezekből idézek: *”Lesure francia zenetudományi doktori szemináriumán 1993/94-ben első finn hallgatóként tartózkodva feltűnt számomra, milyen természetes megszokottsággal irányítja Lesure a spanyol és olasz résztvevőket. Ezzel szemben a finn zeneművészetéről és zenetudományról a professzornak semmi tudomása nem volt.”* 37)

Päiviö Tommila a Helsinki Egyetem rektora Eero Tarasti zenetudományi professzor önéletrajzi elbeszélését idézi a fennállásának 350. évfordulóját ünneplő egyetem újságjának 1990. december 14-i számában.

Tarasti frissen diplomázott magiszterként érkezett Párizsba és égett a vágytól, hogy nagy példaképével, Claude Lévi Strauss híres francia strukturalista filozófussal találkozhasson. Meglepetésére a találkozóra már egy héttel később sor kerülhetett. A beszélgetés során az ifjú finn hazája periférikus helyzetéről beszélt. *”Távol vagyunk a nagy szellemi központoktól és ezért.....”* Ekkor a professzor félbeszakította. *”Non Monsieur! A központ ott van, ahol Ön van. Központ lehet bárhol a világon.”* 38)

Engem bántott, hogy az Esztergomi mise ismeretlen Finnországban. Tyrväinent bántotta, hogy Lesure párizsi francia professzor nem ismerte a finn zeneműveket. Tarasti pedig Párizsban hallhatta, hogy Helsinki is egyike Európa kultúrközpontjainak. Miként lehetséges tehát, hogy még ma sem ismerik a francia Guy de Pourtalés Liszt könyvét? Aki kimondja: *”A Crucifixusban Liszt a szekund*

disszonanciát már azon a módon alkalmazta, mint a legmodernebb zeneszerzők.” 39)

Pourtalés Liszt könyvét 1957-ben adta ki Lányi Viktor fordításában az Európa Kiadó. Egyetlen Helsinkiben található példányát az egyetem mögötti utca régi bérházában működő (és 1970-ben kis híján megszüntetett) kis zenetudományi intézet könyvtárában találtam meg. Finnül nem létezik. A dedikáció szerint Jean Perrot, a Francia Finnugor Társaság elnöke ajándékozta Helena Tyrväinen kisasszonynak. Azonnal felhívtam Párizsban élő (Bartók tanítvány) idős barátomat, Jean Gergely professzor urat, aki emlékezett Tyrväinenre és természetesen jól ismerte Lesure-t.

Lesure spanyol tanítványai közül Gomez Martinez karmester Liszt Esztergomi miséjének Gloria tételével avatta fel 1993. november 30-án a Finn Nemzeti Opera hófehér új épületét. A darabot ő(!) választotta ki és a kórus betanítása is az ő munkája volt. Később sajnos távozott Helsinkiből, és így a mise teljes újra bemutatása azóta is várat magára. In Memoriam Robert Kajanus zeneigazgató úr!

Stockholm és Helsinki vitája a komponista Liszt Ferencről és Richard Wagnerről

**Audiatur et altera pars – Hallgattassék meg a másik fél is.
(Seneca: Medea, II.2.199)**

Eero Tarasti 1992-ben jelentette meg romantikáról írott könyvét. A könyv *”Liszt vándorévei”* című fejezetében a zeneszerző Lisztről kijelentett véleménye a következő: *”Komponistaként termése változatosabb, mint Wagneré és zenekari műveiben sok zene van, amelyeket gyakrabban is előadhatnának. Zenei íróként csaknem elfelejtették. Egyike minden idők sokoldalú muzikusainak, akinek a zenetörténetben marandó helye van.”*

A Wagnert közismerten Liszt fölé helyező szerző ugyanitt jelenti ki: *”Mindkét komponista nyíltan kölcsönzött egymástól. Amikor Wagner bizonyos változásokat javasolt a Faust szimfónia fináléjába, Liszt helyeselte, ám sohasem végezte el azokat. Mégis, amikor Liszt Faust szimfóniájának fináléját hallgatjuk, az akár Wagner Walkürök fináléjában is szólhatna.”* 40)

Világos választ ad erre Gösta Zetterberg Törnbohm svéd zenetudós és író Stockholmból: *”Liszt Faust szimfóniája és Wagner Walkürök közötti párhuzamos hasonlóságok nehezen tisztázhatók, de azokat nem szükséges úgy értelmezni, hogy Wagner lopott volna Lisztől. Ha egy személy New Yorkban tüsszentett és egy másik pedig Stockholmban, ahhoz nem szükséges, hogy influenzák legyenek, az csak influenza (mondotta Roosval professzor egyik előadásán). Másképpen szólva: egy ismert kortilus párhuzamosan is megvalósulhat két művész között, mint amilyenek Liszt és Wagner voltak. Az eredmény majdnem identikus.”* 41)

A svéd tudós más oldalról is megvilágítja ugyanazt a kérdéskört: *”Liszt csodálatos szép dalai, mint például az ”Es muss ein Wunderbares sein” több zeneszerző darabjaiban hagytak nyomot. Ezért senkit sem lehet plágiummal vádolni. Liszt senki-*

nek sem volt ismeretlen nagyság. Nem lehet tiltani, hogy a stilisztikai fordulat ne lenne fehéren-feketén jelen. Ebből a jelentős potenciálból lett a Liszt stílus jövődő Nessosmantel-je. Wagnert is zenei plágiummal vádolták meg. A kölcsön, amit Wagner kedélyes kedvességgel beismert, a Parsifal előjátékában lévő motívum, ami Liszt Exelsior művében van.” 42) Előjáték a ”Strassburgi katedrális harangjai” kantátaához.

Mátyás János budapesti zenetudós írta 1977-ben: ”Liszt a mű komponálását 1874 januárban kezdte Budapesten és azon az őszön fejezte be Rómában. A méltóságteljes bevezetőben az énekkar és a mezzo szóló egyetlen latin szót énekel egyre magasztosabban, emelkedetebben: Exelsior! A szó lejtése adja meg a mindössze négy hangból álló jellegzetes téma ritmusát. A magyar nyelvű bemutató 1875. március 10-én volt Budapesten. Wagner itt hallotta az exelsior témát, amelyet később maga is felhasználott (Liebesmalspruch téma) a Parsifalban. 43)

Harminc év után jegyzem meg először, hogy Liszt Faust szimfóniájának elejét viszont hallhatják Sibelius IV. szimfónia III. tétel elején. Sibelius egyenesen is kölcsönzi a Parsifal tematikáját. A Wunde motívum a szimfónia I. tételében jelenik meg. Rézfűvós kári téma C 4. Oskar Merikanto finn szerző Fisz-moll Passacaglia orgonaművének végén a Kodály később komponált 114. genfi zsolttár vége szól! A sort hosszan folytathatnánk.

Az 1993/94. tanévben Helsinkiben a Sibelius Akadémián tanított Anders Eliasson svéd zeneszerző professzor szerint: ”A zene nyelv, amely oly dolgokat képes ábrázolni, amire más nyelvrendszerek nem vállalkozhatnak. A romantika fogalmának ma is sok, de szűk értelmezése van forgalomban. Liszt Ferenc vándorlása igen közeli számomra. Élete végéig keresett valamit.” 44)

Svédországban igen, Finnországban nem ismert Siegfried Schibli német zenetudós könyve: ”Franz Liszt. (Rollen, Kostüm, Verwandlungen - Szerepek, jelmezek, változások) München: Piper Verlag 1986. Schibli számára Liszt rendkívüli szellem, aki szüntelen vágyat érzett magában az örök szellemi értékek iránt. ”Korát messze túlszárnyalva lett a zene forradalmának előhírnöke. Szerepeit nem játszotta, hanem élte. Jelmezeit sem kölcsönözte, élete változásait őszintén hitte.”

Itt találkozik a német Schibli és a svéd Zetterberg felfogása: ”Rögtön a Tristan és Izolda elkészülte után Wagner levélben ismerte be Hans von Bülownak Liszt iránt érzett lelkiismeret furdalását: ”Sok dolog létezik, amelyekről őszinték vagyunk egymás közt (például, hogy az általam használt harmonia másfajta lett azután, hogy megismerkedtem Liszt műveivel), de mégis udvariatlan dolog Pohli barátomtól erről az egész világnak pletykálni”. Wagner új vezérmotívum technikája a Nibelung gyűrűjében világosan utal Liszt tematikus transzformációjára. Liszt pedig formakezelést és hangszerezést tanult Wagnertől. Nem lehet tagadni, hogy a recitatív stílus a Szent Erzsébet legendájában ne kapott volna Wagner hatásokat. A kétoldalú csere mindkét fél számára előnyös volt, bár Liszt Wagnerre gyakorolt hatása mélyebbnek tűnik, mint fordítva.” 45)

Miért is hiányolnám e két fontos német és svéd könyv finn nyelven való megjelenését, amikor Tarasti így intézi el a kérdést: ”Liszt Ferencet tipikusan tiszta telivér romantikusnak ismeri a zenetörténet.” Még hozzá teszi: ”Liszt hamar tisztában lett virtuóz játéknak mások által felülmúlhatatlan képességeiről. Zenekari koncertjén előfordult, hogy gátlástalan módon hangosan társalogni kezdett, verte a taktust, karjával hadonászott, elnézegette a közönséget míg végre elérkezett a szolista sora.” 46)

Olvasott olvasóimra bízom az ilyen és ehhez hasonló állítások felülvizsgálatát és az európai nyilvánosságban, több világnyelven, méltó módon való megválaszolását. Érdekes, hogy ezek szerint még a szomszédos szentpétervári Liszt koncerten jelen volt Stasov leírását sem ismerik. Még érdekesebb, hogy ugyanez a tanár Sankt-Petersburg nostalgia címmel nyári szemiotikai konferenciát rendezett a délkeleti finn-orosz határ menti Imatra városban 2005-ben. Mindenről és mindenkiről szó esett, csak Liszt Ferencről nem.

A Lisztet zongorázni hallott és közlő megfigyelt Soldan, Ramsay, Flodin, Faltin, Engdahl nyilatkozatai a szakirodalomban és az egyetemi ifjúság köreiből ismeretlenek. Busoni 1898 szeptember 30-i helsinki koncertjét (Svenska Normallyceum) is csak egyedül én idéztem 2000-ban Helsinkiben és 2003-ban Budapestén kiadott Sibelius könyveimben. Egyébként továbbra is ismeretlen.

Szinte hihetetlen, hogy a Lisztet magáról és "csak a lényegét keresve" ilyen és hasonló módon meg és elítélő főiskolai és egyetemi tanárok nem rendelkeznek elvárható információkkal az "örök romantikus" Lisztről. Mindig elég egy másikat még csak meghallgatni sem képes kritika, vagy összegző írás, amivel a kényelmetlenül nehéz Liszt-kérdés le van tudva, és arra hivatkoznak.

Még a legkiválóbbak közé tartozó és sajnos az újságírástól visszavonult zenekritikus és költő Lauri Otonkoski is ezt nyilatkozta 1997-ben: *"Már ez már csak úgy van, hogy a régi zene Bach előtt, az új pedig Debussy után született."* 47)

Ezt követte egy durva sajtótámadás az egyébként máig ismeretlen Zarándokévek I-III záró darabja a Sursum corda - Emeljétek fel a szíveteket - ellen. Jelentéktelenül semmitmondóan üresnek szónokolta le azt egy docens - kritikus hölgy. Köztudott, hogy a darab tetőfokán a zenetörténetben - Debussyt megelőzve - először jelenik meg az egészhangú skála. Ilyen tárgyú kérdésemre a hölgy nem tud válaszolni. Helyette Hanslick prágai kritikust idézve támadja Lisztet. Arra a türelmesen udvarias kérdésemre, hogy ismeri-e August Wilhelm Ambros (1816-76) Lisztet megvédő és Hanslick állításaival vitába szálló nézeteit, nem tud válaszolni. Válasz helyett ismét egy Lisztet csúfoló Hanslick anekdótát kezd mesélni. Azt kérdeztem tőle, tudja-e hogy hívta a Lisztet megvédett Richard Wagner Hanslick urat? Nem tudta. "Hanslick" (Paparikajancsi) feleltem. Azt válaszolta, hogy ő angolul olvas, németül nem. "No comment"!

Liszt Ferenc, Tarasti által példának felhozott Faust szimfóniáját nem lehet hallani a finn hangversenyéletben. A soha nem hallható Liszt művek sora hosszú. A finn nyelvű Liszt szakirodalom, de még a népszerűsítő kiadványok hiányossága kellemetlen.

A Liszt Via crucis - Keresztút is egyedül Pertti Eerola orgonaművész akaratának, kórusának és szólistáinak köszönheti évenkénti előadását a Johannes templomban. Különben ismeretlen, míg ezzel szemben a svéd Zetterberg-Törnbohm könyve külön kottapéldákkal utal a Via crucis Messiaenig és Honeggerig messze előre mutató részleteire.

A rapszódákat sem tartják többre virtuóz mutatványoknál. A zenei lexikon szerint sem. Holott azok mind értékesek és az utolsók például az öregkori zongoraművek rokonai. Emlékezetes módon védte meg őket a Római Klub tudós tagjaként ismert László Ervin zongoraművész, aki 1961. április 19-én látogatott Svájcban Helsinkibe

finn születésű feleségével. A Helsinki Hírek kérdésére válaszolt: *”Liszt egyetlen nemzeti eposznak szánta a 19. magyar rapszódiját.”*

Laura Kahrer bécsi Liszt tanítvány 1871-es helsinki koncertjén játszott 12. magyar rapszódija is tartalmaz magyar népdalokat. Erről itt még ma sem tudnak. Mennyire más a mindent a maga értékében ismerni akaró, mérni és becsülni képes svéd gondolkodás. Például a Svensk Musiktidning - Svéd Zenei Híradó (Stockholm) 1889. március 15-i száma tisztelettel búcsúztatja a Budapesten 75 évesen elhunyt Bunkó (Franz) Feri prímást. Nagy művésznek nevezi, aki Londonban honfitársával, Joachim Józseffel is együtt hegedült.

A svédek tisztában vannak vele, hogy a Beethoven Apassionata végén megszólaló tánc tiszta magyar zene. A Svédország déli részén lévő ősi Lund egyetemi város impozáns katedrálisának altemplomának közepén hatalmas oszlop áll. Az oszlopot egy Sámson szerű pogány alak tartja, akinek a neve, -en finne - egy finn. Ugyanígy a Stockholm feletti ősi Uppsala egyetemi város katedrálisában finn pogányokat ábrázoló falfestmények láthatóak. Az ismeretlen keleti finn szomszédok iránt érzett közép-kori kíváncsiság érdekes dokumentumai.

A szociálisan nyitottnak születő és kollektív - önzést nem ismerő - szellemben felnőtt svéd emberek szomszéd kultúrák iránti őszinte érdeklődése és azokkal való együttműködése legendás. Azért erős a saját kultúrájuk! Talán ezért szeretik Lisztet és Bartókot.

Volt idő, amikor dr. Tauno Karila finn zenetudós arra a kérdésre, hogy ki volt Liszt Ferenc, három szóval felelt: *”fordulatot tett mester”*. Ezt a Finn Zenetudományi Társaság 1956-os konferenciáján mondta a *”Zenei alkotás és az előadóművész”* című előadásában. Később azt is kijelentette: *”Lisztben teljesedett ki az előadói és alkotói művészet. Ugyanabban a személyben a legmagasabb szintre. Halála után világos differenciálódás következett be.”* (48)

Finn főiskolások, akadémisták és egyetemisták kérdezték tőlem 2006-ban a Johannes templom hatalmas orgonakarzatán: Mi olyat tudnék mondani ami elüt a rövid és száraz Liszt kommentároktól?

Először szótlánul elnéztem a hosszú újgótikus Johannest, ahol a nagyszerű Robert Kajanus vezényelt Liszt Esztergomi misét, Krisztus oratóriumot, zongoraver-senyeket, Faust és Dante szimfóniákat. Ezt a szent helyet, ahol Európa legjobb előadóművészei, énekesei és kórusai fordultak meg. Ahol több kiváló hajdani Liszt tanítvány szerepelt. Ahol a templom alatt a tenger felé menve a Svéd Liceum és a Helsinki Egyetem díszterme hatalmas koncertkrónika, kiváló kritikusok, tudósok emlé-két őrzi. Aztán az állandóan magammal hordott kéziratomból olvasva válaszoltam.

Otto Lessmann 1911-ben *”Mit jelent számunkra Liszt?”* címmel tett fel körkérdést az Allgemeine Musikzeitung ünnepi számában Liszt (Franz) Ferenc századik születés-napján. Fréderick Lamond francia Liszt tanítvány válasza: *”Milyen kevesen tudják a mi nemzedékünkben és főleg a fiatal művészek, hogy ki volt Liszt !*

Egyes fiatal zenész körökben, mely Straussal megy aludni és Debussyvel ébred, szokás Lisztre leplezetlen felületességgel tekinteni. Ezek számára Liszt legfeljebb egykori híres zongorista, aki ügyessége folytán számtalan átírata révén lett korának leghíresebb komponistája. Ezeknek tehát Liszt, akinek nagy alkotásai, mint az Ideá-

lok vagy a Krisztus oratórium zeneköltője túlhaladott álláspont. Miután manapság mi csakis "túlhaladott álláspontokból" élünk, így a nyilvánosság előtt kötelességünk Liszt századik születésnapját méltó módon megünnepelni. A stréberek néhány órával a Liszt ünnepségek után ismét csak közönnnyel tekintenek Lisztre.

És mégis: Liszt fenséges lángelméje kiolthatatlan befolyást gyakorolt a zeneművészetre. Ő maga volt a (raphsodos - görög hírmondó) zene rapszodiája. Ő volt a legzseniálisabb úttörője a modern időknek, mert ő volt az, aki a jelen idő komolyan vehető hangszeres zeneszerzőinek addig nem is sejtett távlatokat nyitott. Tőle még Wagner is tanult egyet s, mást. Liszt korszakalkotó, felbecsülhetetlen jelzést adott a reprodukív művészetnek felejthetetlen tanítványa Hans von Bülow révén. Irányt mutatott, amelyre alapozva a művészet hosszú távon építhetett. Akinek szerencséje volt Liszt minden mértéket felülmúló egyéniségét megismernie, aki mindenkor gondoskodott tanítványairól és más művészekről, soha nem fogja azt neki elfelejteni. Ezek a Mesterről való emlékezések jelentenek fénypontot és vígaszt napjaink anyagi javakat hajszóoló kispolgári világában."

A Helsink-i sziklatemplomában Lisztet 1988. szeptember 11-én Finnországban rehabilitált Eero Heinonen Nyíregyházi Ervin régi lemezét hallgatva találta meg a Liszt hajszalereket és búvópatakat. Nyíregyházit pedig az éppen fentebb idézett Lamond tanította, majd Dohnányi. A Finn Rádióban hallhattuk Lamond 1929-es felvételében Liszt Velence és Nápoly darabjait. Lamond többször is fellépett Helsinkiben. Roppant elegáns és nagyvonalú Beethoven Esz-dúr zongoraversenyére még sokáig emlékeztek. Ráadásaként Liszt Funérailles-t játszott.

Felix Weingartner Liszt-tanítvány 1910-ben vezényelt Helsinkiben a Finn Nemzeti Színházban. Ő így válaszolt: *"Eltekintve Liszt fenomenális jelentőségétől a zongorát illetően, számomra két szempontból foglal el maradandó helyet a zene és művészet történetében:*

1) *Ő volt a legnagyobbkűbb, minden irigységtől mentes, legsikeresebb támogatója nagy kortársaknak és tehetséges fiataloknak.*

2) *Műveiben világosan elhatárolódik, hogy mi az, amit a zenének nem szabad átlépnie, aminek a zene lényegéhez hűségeseznek kell maradni. E művek mind pozitív, mind negatív értelemben határkövet képeznek!"*

Ferruccio Busoni válasza: *"Az Ön kérdése: Miben látja Liszt Ferenc döntő jelentőségét a német zenei fejlődésben? Bevallom, hogy Liszt jelentőségét erről az oldalról még nem vettem figyelembe. Az azonban világos előttem, hogy Lisztnek a német zenei életben való értékessége négy pontban foglalható össze.*

1) *Bach, Beethoven, Schubert és Schumann műveinek Liszt által való kinyilatkoztatása az ő zongoraművészetével és elragadó előadásával.*

2) *A szimfonikus költemény (kérdéses) alkotásában, mely jelenleg a német szimfóniákat szinte félreszorítással fenyegeti, ami felett nem sajnálkozom.*

3) *Richard Wagner támogatásával és befolyásával.*

4) *Jelentős német tanítványok nevelésével, (úgy mint Bülow és Klindworth). Érettebb állásfoglalást ilyen rövidre szabott időtartamon belül sajnos nem tudok Önnek adni erős elfoglaltságom miatt. E négy szempont számomra elvitathatatlannak tűnik."*

Jegyzetek:

- Hbl. 1970. 17.3.
 Etelä Suomen Sanomat (Délfinn Hírek, Lahti) 1977. 15.10.
 HS. 1985. 9.4. Ilyés Gyula: Szellem és erőszak. Gyorsuló idő. 1978. Teleki László igaza. 216
 Saint-René Taillandier (1817-1879): L. Teleki. In: 1861. 15.1. Revue des deux Mondes.
 Goethe-Schiller Archiv Weimar. Liszts Skizzbuch signum 60/N, 19. "magyar".
 HS. 1986. 26.7.
 HS. 1987. 31.1.
 Etelä Suomen Sanomat. 1987. 23.3.
 HS. 1987. 28.8.
 Hbl. 1976. 8.4. és 1978. 17.12. Sebők György. A magyar temperamentumról helyesen.
 HS. 1989. 25.1.
 HS. 1989. 27.1.
 Rondo. 1989. 1.3.
 HS. 1990. 11.8.
 Chelmsford, Weekly News 1987. 6.8.
 HS. 1987. 20.9.
 HS. 1993. 31.3.
 HS. 1997. 8.1.
 HS. 1997. 23.9. Liszt Ferenc; Chamber Music. Hungaroton HCD 11798. nr 2. Gyászgondola.
 Magyar Nemzet 1985. 10.1.: "A Liszt-hanglemez nagydíjat ebben az évben a Philips
 cég Kései kamaraművek című felvétel nyerte el. A lemezen holland művészek adják
 elő Liszt: Elegie I, La lugubre gondola, Elegie II Romance oubliée és La Notte című
 műveit. A Gyászgondolát leszólt Olavi Kauko nem ismerte ezt a lemezt. A Sibelius
 Akadémián és az Egyetemen sem ismerték. Túristaként Budapesten járt finn és svéd
 ismerőseim nagy élményként emlegették a Bartók Béla Concert Hallban, a Deutsche
 Kammerphilharmonie Bremen előadásában hallott Liszt-Adams: La lugubre gondola-t.
 Vezényelt Trevor Pinnock. 27.3.2006. Eero Tarasti becsülettel elismerte, hogy a kései
 Liszt csárdásokat 1991-ben hallotta életében először.
 Concert 1998/8. (Finn lap)
 HS. 1988. 12.9.
 US. 1998. 12.9.
 HS. 2000. 4.7.
 HS. 2000. 8.9. és Hbl. 2000. 7.9.
 HYK. Topelius archivum.
 Hbl. 2000. 7.9. Jandó Jenő (Liszt-Busoni) Nosztalgia koncertje a Svéd Liceumban.
 Liszt Ferenc: Magyar Király dal. Hungaria 1848-cantata S.83. HCD 12748.
 Jandó Jenő Liceumban tartott estjén a svéd születésű Franz von Schober úrról is meg-
 emlékeztünk. Jandó - Zarándokévek I-II-III (Naxos München) cd-lemezeiből éppen
 Svédországban adták el a legtöbb darabot.
 US. 1990. 15.5.
 Hbl-Vision TV Journal 2001. 21.6. Leif Ove Andsnes. Liszt. EMI 5-57002-5.
 HS: 2000. 7.9.
 HS. 2002. 28.6.
 Hbl. 2002. 28.6.
 HS. 2002. 28.9.
 HS. 1993. 7.2.
 HS. 2003. 23.4.
 HS. 2003. 26.6.

HS. 3005.15.2.

HS. 2001.9.7. Kuolleet-Halottak rovat fényképes nekrológ. Francois Lesure.

Yliopisto. (Egyetem) n:o 32./ 1990. 14.12. Juhlavuosi – Ünnepi év. 2-ik oldal.

Guy Pourtalés: Liszt. Európa. 1957 Budapest. Az Esztergomi miséről, 184. Eredetije: La vie de Franz Liszt. (Paris Etoy)

Eero Tarasti: Romantikan uni ja hurmio. Esseitä musiikista. A romantika álma és eksztázisa. Esszék a muzsikáról. 81-98. W.S.O.Y. Helsinki 1992. A francia kultúrára és szemiotikára hivatkozó szerző Lisztet kritizáló könyve nem ismeri G. Pourtalés Liszt könyvét.

Gösta Zetterberg – Törnbohm: Franz Liszt. Bonniers, Stockholm 1957, 156-7.

Zetterberg-Törnbohm: Liszt, 154. Válasz Tarasti Liszt-Wagner tézisére. Ugyanarról: Pourtalés Liszt: XX, 185. A Dante és Faust szimfóniák. (Külön a Walkürökről)

Anders Eliasson professzor előadása. Sibelius Akadémia, Auditorium V.1994. 45) Zetterberg-Törnbohm: 155, / Tarasti: 81-85, Stasov. Riemann: Zenei Lexikon. 3.474.

Liszt Ferenc orgonaművészete Finnországban.

Suomi-Finland orgonaterképét szemlélve feltűnik, hogy a nagy svéd-orosz háború (1713-21) előtt meglévő összesen tizenöt finnországi orgonából kilenc a nyugati partvidéken volt. A legrégebb számon tartott orgonista, Eskil, 1756-ban szolgált Turku városában. Turku (svédül Åbo/ejtsd: Óbu) impozáns középkori katedrális 1670-ben kapott orgonát Horn holland származású ezredestől.

Ezt a hangszert a Turkut 1713-ban megrohant oroszok felgyújtották. Ugyanezt tették a szerbek is a Pécsi Székesegyház orgonájával 1710-ben. A svéd-holland-francia-német-svájci városokban dolgozó egyes finn ácsok, kézművesek, kovácsok és hangszerészek Finnországba való visszatérésük után komoly orgonákat építettek. E hangszerek erős észak-német-svéd hatást mutatnak. Négy francia van. Egy Cambridge városból skandináv körutat tett angol utazó, Edward Daniel Clarke a turkui katedrális orgonáját írja le. Elmondja, hogyan csodálták meg az orgonát a távoli keleti finn vendégek. *”Életükben először láttak ilyen hangszert. Közülük ketten lassan a billentyűk elé óvakodtak és félve megérintették azokat. Az orgonasíp éles hangjától megrettenve ugrottak hátra, egészen a karzat kőkorlátjáig.”*¹⁾

Liszt Ferenc orgonaművei lassan jutottak el finn földre. A Mester halálának évében 1886. február 8-án Helsinki evangélikus katedrálisában (amit félig készen láttak Podmaniczky és Prónay) Liszt: Tu es Petrus és B-A-C-H orgonaszólókat játszott Hans Karlsson svéd orgonaművész, aki Stockholmból látogatott át. 1887. október 28-án Liszt: Ad nos, ad salutarem undam fantázia és fűgát mutatta be Karl Sjöblom helsinki svéd művészjelölt. A finn nyelvű újság kritikus szerint: *”Faltin úr becsületére szolgál, hogy ilyen kiváló tanítványa van. Sjöblom úr második darabja is valami nehéz és ragyogó Liszt darab volt. Az orgonista azonban nagy tudással és hibátlan technikával játszott.”*²⁾ Így alapozták meg a Danzig (ma Gdansk) városában született Faltin és a svéd-finn Sjöblom Liszt orgonás jelenlétét. Sjöblom később híres és sokat utazott orgonaművész lett. Robert Kajanussal és zenekarával még a bajor Rheinberger orgonaversenyét is bemutatták. A koncerten Marianne Lagermack kivételes sikerrel énekelt a Skandináviában közkedvelt Joachim Raff Liszt-tanítványa Sei

still dalát. Sjöblom 1902. március 30-i orgonaestjén remekelt Liszt: Ad nos, ad salutarem művével.

1904. áprilisában Hans Fährmann drezdai orgonaművész játszotta Julius Reubke (Liszt tanítvány) C-moll orgonaszonátáját a Johannes templom új lipcei koncertorgonáján. Reubke műve közel áll Liszt Ad nos darabjának szelleméhez. A nagy német orgonista szenzációs Liszt: B-A-C-H:t játszott.

A Zichy Mihály házához valamint Sophie Menter és Auer Lipót nyaralóihoz közel álló Terijoki tengerparti város (az 1944-ben elveszített és soha vissza nem kapott Dél-Karélia része) 1910. június 23-26,- ének-zenei fesztivált rendezett. Híres volt nagy evangélikus templomuk és ezüst sípos szép hangú német orgonájuk, amit az ott nyaralt cári család is megsodált. A nyitó szám Liszt: B-A-C-H- ja volt, amit Lipcsében tanult és Európa híru finn művész, Oskar Merikanto adott elő. Aino Ackté finn szopránénekesnő (a párizsi és a drezdai opera tagja) Liszt dalokat adott elő.

Az egész Európából érkezett vendégek között magyar küldöttség is volt, amelyet Ispánovits nyelvészprofesszor vezetett. Toivo Kuula fiatalon elhunyt finn komponista Enrico Bossi tanárát hívta meg Itáliából 1912. november 19-én a helsinki katedrálisba. A nagyszerű olasz zeneszerző-orgonista saját művein kívül Lisztet és Debussyt is játszott. Őt követte Dedinszky Izabella Budapestről, aki 1920 nyarán a Johannes templomban Liszt: B-A-C-H és Kodály: Preludium-ot játszott. Időközben értek komoly művészekké a svéd-finn Martin Wegelius és a német-finn Richard Faltin által 1885-ben alapított zongora-orgona akadémiai osztály növendékei. A svéd-finn Elis Nyman Helsinkiben, a karél-finn Väinö Mäkinen a híres Kalevala vidék fővárosában, Sortavalában lett orgonaművész.

Max Reger zeneszerző, orgonaművész Busonitól kapott kedvet hosszabb helsinki tartózkodásra. A München után Lipcsében tanító és Bülow után Meiningenben karmesterkedő Reger ezt a szándékát 1895. június 18-án kelt levelében közölte Busonival. Jó lett volna ha az 1916-ban 43 évesen elhunyt zseniális Reger Helsinkiben Busoni utódaaként tanít, orgonál és komponál. 3)

Richard Faltin munkájának értéke szinte felbecsülhetetlen. Például Linnavuori és Tiainen nevű tanítványai egyszerre jártak hozzá zongora és orgonaórára. Három orgonás tanterme is volt. Leipzig, Berlin és Danzig kultúráját hozta el Helsinkibe. A kikötőben (ma a Legfelsőbb Törvényszék palotája) ma is álló szép házának termében komoly német koncertorgona és hangversenyzongora állt. Az orgona ma Turkuban van a Sibeliusz Múzeumban.

A Svéd Líceummal szemközti Német evangélikus templomban is szép orgona áll. Busoni a Liszt: Weinen, klagen variációkat és Bach műveket játszotta az árva gyerekek javára rendezett esten. Számptalanul sok ilyen zenei eseményen hangzott fel Liszt muzsika.

Egy nagyon értékes és hősiesség korszak zárult le a második világháborúval. Magyar vonatkozása C. Nagy Béla magyar orgonaművész-jelölt 1939 május 20-án Liszt B-A-C-H-val aratott sikere volt a Johannes templom 1890-ben Lipcséből hozott nagy 4-manuális orgonáján. A későbbi magyar etnomuzikológus, Bartóktól is tanult és Sibeliust jól ismerő C. Nagy magyar-finn evangélikus egyházi ösztöndíjjal tanult Helsinkiben. Elis Mårtenson svéd-finn orgonaművész (pompás Bach, Liszt, Reger

játékos) sokat várt tőle. A November utolsó napján Helsinkit hadüzenet nélkül megtámadott szovjet bombázók elől C. Nagy sem tudott hirtelenjében megfelelő óvóhelyre eljutni. Így szakította le bal alkarját a légnomás. 4)

A háború után Sebestyén János Liszt: Weinen, klagen variáció sorozatát játszotta a Sziklatemplomban. Liszt Ferenc orgona és kórusművei nem igen szerepeltek. Fogadtatásuk hangnemére jellemző az idős Olavi Kauko kritikája: *"Liszt Vater - Miatyánk - műve a vallásos érzés valódi kifejezése, ám kompozícióként valahogyan ideiglenes jellegű, ha mégoly műgonddal alkotta is azt meg a szerző."* 5)

Az átütő siker Koloss István 1981-es és 2000-es Turku-Seinäjoki-Tampere-Helsinki koncertkörútja hozta meg. Kiváló zeneszerző, aki nagy műsorán, saját művein és a ragyogó improvizációkon kívül még Bartók átíratot is játszott. Ám a hazai koncertéletben a Liszt: Ad nos,-t is utólérte Seppo Heikinheimo (1928-1997) fő zenekritikus ironikus fanyalgása: *"Markus Wargh (svéd- finn művész) úgy dörgette fentről Lisztet, hogy annál jobban már nem is lehetne. Az "Ad nos, ad salutarem undam" hiánytalan érzést hagyott maga után, bár annak összes piano része alapvető ürességtől kong."* 6)

Liszt B-A-C-H preludium és fuga orgonaművének finnországi jelenléte legalább olyan problematikus, mint a mai napig időnként meghökkentő érzelmi kitöréseket kiváltó Á-dúr zongoraverseny. Mennyire más érzéssel olvastuk a Budapesti Szent István Bazilika orgonaművészenek, Koloss Istvánnak 1999. március 7-én Mannheim és 1999. április 22-én Bamberg katedrálisában aratott Liszt: B-A-C-H-t méltató német újságcikkeit.

A Helsinkitől egy délután és éjjeli kellemes 440 kilométeres hajóútra fekvő Stockholmot mégis fényévek választották el tőlünk, amikor a Stockholms Konserthuset - Koncertpalota csodálatos svéd hangversenyorgonáján 2000. szeptember 9-én felzúgott Liszt: B-A-C-H -ja. Hampus Lindwall ifjú svéd orgonatehetség J.S.Bach neve felett húzott fel nagy fényes lobogót. Minden kicsengést élni és szólni hagyott. Természetes hanglejtésű ritmusokkal lélegző fölényes virtuozitással játszotta Liszt zenéjét. Amikor a lobogót a csúcsra felvitte, az három nagy akkord-csattanással bomlott ki és Liszt nagystílus íveiben kezdett a kék égben örvényleni. Villámlások és dörgések válaszoltak egymásnak, miközben feltárult a Mindenség. Mindehhez azonban komoly orgona, pompás akusztika, szárnyaló kicsengés és Liszthez méltó környezet kell, amit a Koncertpalota, no meg a Gustaf Wasa és Klára templomok biztosítanak. A legcsodálatosabb a Stockholm feletti ősi egyetemi város Uppsala katedrális. Orgonája a Párizsi Notre-Dame és a Münchener Freuenkirche hangszerével vetekszik. Lindwall úr tisztán frazeált korrekt játéka villantotta fel a Liszt: B-A-C-H és J.S.Bach: G-moll fantázia és fűgát (BWV 542) bevezető, egymással szinte kongeniálisan identikus a csúcstről lefelé ereszkedő szekvencia dallammeneteinek közeli rokonságát. Európa zenei öröksége szól benne.

Ugyancsak említést érdemel az 1981-ben Budapesten Liszt hanglemez nagydíjat nyert ifjú stockholmi orgonaművész (jelenleg Koppenhágában professzor) Hans Fagius Svédországban kiadott Liszt orgonalemeze. 7)

A Helsinkiben napvilágott látott Liszt: B-A-C-H-ért kapott negatív kritikák közül a három legjellemzőbb:

a) Markku Hietaharju tehetséges és Hamburgban megtapsolt organistánk 1987. február 7-én játszott a helsinki Johannes templomban. Másnap Olavi Kauko ezt írta:

”Liszt csaknem káoszba fulladó vad megszállottságú művét Hietaharju figyelemreméltó tehetséggel tolmácsolta.” 8) Világos beszéd. Az orgonistát megdicsérik, hogy mégis ki tudott hozni valamit a vad műből.

b) Leena Santalahti rádiós zenei szerkesztő pedig egyenesen ezt írta Mogens Melbye dán orgonista 1988 szeptember 20-án Espooban játszott Liszt B-A-C-H-ról: *”Melbye bőségesen élt nagyhatású zenei fogásokkal, amikre szükség is volt az olyanféle tuskóknál, mint amilyen ez a b-a-c-h témára írt Liszt darab.”* 9)

c) 1995 március 18-án Ales Bárta 35 éves magas színvonalú, Prágából érkezett cseh orgonaművész játszotta a Liszt B-A-C-H-t a Finlandia Ház Virtanen féle finn koncertorgonáján.

Olavi Kauko 20-án megjelent kritikája meglepett: *”Ez a Liszt mű”* ez a valódi furcsaság! Bárta biztos fogásokkal tárgyilagosan irányította Liszt boszorkányüstjét. Égi hangzatok után törekedett ebben az ijesztő fortyogásban. *”Majd dicséri Bártát, de váratlanul másodszor is szükségét érzi, hogy írásának végén is a B-A-C-H feletti megütkezésének adjon hangot: ”Úgy tűnik, valami tisztázhatatlan erő tartja meg ennek a kaotikus műnek az életerejét.”* 10) Ez a quasi *”tisztázatlan erő”* a zsenialitás életereje. Maga a vitalitás. Magától értetődő dolog. Lehet magától értetődően világos fogalmakat és dolgokat is quasi magyarázni, vagy azokat felfoghatatlanná minősíteni.

Van e mindenek fölé emelő Liszt élménye?

Ez járt valahol a tudatalattimban, amikor finn tanítványaimmal Szentpéterváron az Állami Orosz Múzeumban Zichy Mihály *”finn mosónő”* című csodálatosan elevenen élő olajfestményét nézve a Liszt-Zichy alkotói kapcsolat hangulatát kerestük. Az asszony Lahti tengerpartján mos.

Kevesen múlt, hogy Liszt Ferenc nem jöhetett egy kicsit errébb a Finn Öböl partján Zichy házába, Sophie Menter, vagy Auer Lipót nyári villájába, Viipuri, Helsinki, Turku, Stockholm városokba. Talán eljutott volna Helsinkibe, de leányának, Cosima Liszt - Wagner önféjűsége miatt éjjel kellett Bayreuthig vonatoznia és végül tüdőgyulladásban meghalnia.

A múzeum ajtaján belépve jobbra áll Zichy Mihály életnagyságú fényképe. Mint ha várna valakire. Örömmel fedeztük fel az Eremitage-ban Ajtósi Albrecht Dürer 1456-ban Hunyadi János nándorfehérvári diadalának tiszteletére készített magyar győzelmi jelvényét. Éppen a nagy Dürer vándorkiállításra értünk oda. A magyarországi német Dürer apja a Gyula melletti Ajtós községből vándorolt ki Nürnbergbe, Németországba. Liszt Ferenchez hasonlóan Ő is népeket köt össze.

A Magyar Himnusz megzenésített Erkel Ferenc nagyapja, Erkel József (a gyulai plébánia anyakönyve Erkelnek ismeri nevének írását), Gyulán a magyarországi németek ottani közösségének kántora és tanítója volt. Szép kapcsolat ez, mint amilyen a hamburgi Pacius és a Finn Himnusz története.

Helsinkibe visszaérkezve a szomszédos Espoo város Tapiola-Tapio-laka (Tapio az erdő finn pogány istene volt) erdőváros központjának hatalmas hóféhér templomában hallgattuk Liszt Via crucis -Keresztútjának előadását. A zenei stációkat vetítéssel nagy vászonra kisugárzott képekkel illusztrálták. Mindezt a fiatal evangélikus lelkész

igen találó szövege kísérte a zenei tételek közötti szünetekben. A kép, zene és szöveg egységének varázsa lassan kezdte áthatni a hallgatóságot. Pontosan az történt, amit Liszt Ferenc szerzői utasításban írt elő. Aki azt kívánta, hogy a Keresztút hallgatása közben a közönség minden stációjánál egy Albrecht Dürer képet lásson.

A templomi kórusával és a szólistákkal együttműködő Kaisa-Leena Harjunmaa orgonaművész (azóta Kari Jussila orgonaművész-professzor felesége) elsőrendű orgonajátékán kívül a finom intuíciós ízléssel eltalált regisztrációval is kitett magáért. Jól érezte Lisztnek már Messiaent is megidéző merész harmóniáit a szenvedést és kereszthalált elfogadó (vállaló) Krisztus hangjában.

Jegyzetek

Edward Daniel Clarke: Travel in various vount ries of Europe, Asia and Africa. London 1824. és: Richard Brigh: Travel in Hungary. London 1815.

Uusi Suometar. 20.10.1887.

Max Reger: Briefe eines deutschen Meisters. Ein Lebensbild. Leipzig 1928.

Hegedüs Kálmán: Jean Sibelius finn zeneköltő és a magyarok, 122,190

HS. 1987. 2.8.

HS. 1996. 11.2. Seppo Heikinheimo "nem hallja" az Ad nos-t. Válasz: Dr. Gárdonyi Zoltán: Liszt Ferenc orgonamuzsikája. In: Magyar Zene 1948/4,335. A mű nagyságát a H-moll szonáta mellé állítja. Minden idők leghatalmasabb Ad nos-a: Pierre Cochereau (1924- 3.3.1984 Lyon) francia (anyja baszk volt, mint Ravelnek) 1969 Márciusában a Párizsi Notre-Dame katedrálisban felvett "Ad nos, ad salutarem undam"-ja. Philips cd- 454 658-2.Collection Grandes Orgues. Volume 19. Monsieur Cochereau 30 évig volt a Notre-Dame orgonaművésze.

Liszt- Hans Fagius. Bis cd-170. Stockholm.

HS. 1987. 8.2.

Länsiväylä-Nyugati övezet.Espoo lapja. 1988. 25.9.

HS. 1995.20.3.

Rokenes Erzsébet: Angyalos tojás

Az alkotókészség nem vész el

Dávoti Barna felvétele

Rökenes Erzsébet élete jól példázza, amit hajdanán gimnáziumi tanára, Radnótiné Gyarmati Fanni mondott neki: akiben megvan a művészi hajlam, abból előbb-utóbb elő is bújik.

Erzsébet nagyapja, Horváth G. Andor Lotz Károly tanítványa, s neves portré- és zsánerkép-festő volt, de nagybátyja és nagynénje is festőművészek voltak. Az ő képeik teremtették meg a kapcsolatot Norvégiával, azzal a családdal, akikhez először tízévesen jutott el, s akik 1956-ban befogadták, mintha saját gyermekük lett volna. Bár Erzsébet legszívesebben művészettörténetet tanult volna, gyakorlatibb pályára irányították: mivel ügyesen sportolt, testnevelés szakon kezdett, s a tanulás mellett edzői munkát vállalt. Középszkolai tanár lett, de a testnevelés mellé hamar odakerült a történelem, a vallástörténet, a norvég szak, sőt, később a norvég mint idegen nyelv szak is. Közben felnevelt két lánygyermeket, s immár az unokákat kaptja a szépség

szeretetére.

A festés – egyelőre tojásfestés formájában – a kilencvenes évek elején bukkant fel az életében, amikor különböző tojásokon alkalmazott technikákat tanulmányozott a budapesti Néprajzi Múzeumban. Bár a piros húsvéti tojás Norvégiában sem ismeretlen, nem kötődik hozzá olyan gazdag motívumkincs és hiedelemvilág mint Közép-Kelet-Európában.

Erzsébet nemcsak könyvet írt a témáról *Eggmaling fra det enkle til det kunstneriske* címmel, hanem Oslóban, a *Norsk Folkemuseum* kézműves foglalkozásain is népszerűsítette a tojásfestés különböző módjait. Az avar korból fennmaradt absztrakt-stilizált motívum éppúgy megjelenik rajtuk, mint a hol valóság, hol stilizált virágok, vagy a csak magyar környezetből ismert patkók, s végül a szentképek: akár Fra Angelico reneszánsz angyala, akár az orthodox hagyomány szentjei. Saját, egyedi mintákat is tervezett.

Az ikonfestéshez vallástörténeti érdeklődése vezette: egy Norvégiában élő jugoszláv művésztől tanulta, hogyan is készül az ikon.

2003-ban, az MBK- Híradónak adott interjúbán így beszélt erről:

„Az ikonfestés kézművesség. A legfáradságosabb, bár legkevésbé látványos munka az alapozás: göcsört nélküli keményfa alapra vásznat feszítek, amelynek a fatábla mentén levágom a szélét. Erre langyos vízből, gipszből, cinkből és bolognai krétából

készült keveréket viszek fel 13-18 rétegben, félórás szüneteket tartva minden egyes réteg felvitele után. A megszáradt alapot tükörfinomságúra csiszolom. A kiválasztott kép alapján ebbe vésem az alakok körvonalát. Ezután az aranyhátter helyét bolusszal, egy vörössárga földfestékkal kenem le, erre kerül a ragasztóanyag (mixtion), majd ecsettel applikálom az aranyfüstöt. A bolus vöröse villan ki a régi ikonok megkopott aranyháttere mögöl. A nagy, egyszínű felületekkel dolgozom ezután, immár tojástemperával (a tojássárgája a festékpör kötőanyaga). A legsötétebb árnyalattól kezdve haladok a világosabbak felé – a drapériától az arc, az azt kiemelő kontúrok felé.”

Røkenes Erzsébet ikonjai nemcsak technikájukban követik a több évszázados

Aranyhajú angyal

hagyományt, hanem tematikailag is. Amerre jár, keresi az ikonokról szóló könyveket, albumokat, s a régi mesterek alkotásait másolja. Képein megjelenik Szent György, Keresztelő Szent János, az ikonosztázok prófétai sorából ismerős Salamon király és Dániel próféta, s az Istenanya különböző típusai. Egy antikvitásban talált hajdani ón ikon-fedőlapból újjászületik az útmutató Istenanya, de megtaláljuk a gyermekének örvendező Máriát éppúgy, mint a Fájdalmas Istenanyát. A hagyományosabb változatban, csupán gyászt öltött, fájdalmában is fegyelmezett anya néz ránk a képről, de megfestette Erzsébet a könnyezőt is, ahogy Bulgáriában, barokk hatásra, immár nem zárja magába érzéseit. Másik kedves alakja Szent Mihály arkangyal. Az égi seregek vezére hol „marsallbottal”, országalmával néz szembe velünk, máskor az egyik nagy újtó, Andrej Rubljov képéről ismerős oldalnézetből. Az arecifei római katolikus templom számára festette meg Rubljov Szentháromság ikonja alapján azt a változatot, amely hagyománytisztelete mellett kísérletező kedvéről is tanúskodik. Az alapozáshoz használt krétamasszába virágot formázó pecsétnyomót nyomott: ezzel vette körül a figurát. Az alapon alakít ki új textúrát: Salamon király pompakedvelésére utalva csillámot applikál bele, máskor Aranyhajú angyalának egy fűrtje szabadul át a glóriából az arany háttérbe.

Nem hagyhatjuk említés nélkül a harmadik, iparművészeti műfajt sem, amellyel Erzsébet a *Husfliden* kiállításain jelent meg: a selyemfestést. Ezzel lazít a nagyobb koncentrációt követelő ikonfestés után: selyemképek – így egy norvég mitológiai sorozat – mellett sálakat, szoknyákat, blúzokat is festett.

Nincs minden helyzetben mód a tehetség fejlesztésére, a kreativitás sokszor háttérbe szorul a gyakorlati szempontok mellett, de ha igazán erős a készítés, soha nem fojtható el teljesen.

Røkenes Erzsébet alkotókészsége a nyugdíjas években bontakozott ki igazán. Nemsokára ismét találkozhatunk alkotásaival: húsvét táján Vollenben állít ki, az ünnepnek megfelelően elsősorban hímes tojásokat.

Bendes Rita

További illusztrációk a Képtár mellékletben

Rökenes Erzsébet: Húsvéti tojás

Mayer Hella

Alig kelt fel a nap

Gondoltam, a gombolyagot jobb kezemmel szorítom, aztán elpöccintem szellemképem a bőromtól és néhány méterrel felette (m) felettébb ellazult állapotban tárgyilagossabban tekintek lenti önmagamra. Nem kifejezetten azért, hogy felülkerekedve a koponyámban kóválygó gondolataimon tágabb perspektívában szemlélhessem, amit létrehoztam, hanem inkább azért, hogy ne áruljak el többet, mint amennyit szeretnék. A képeimről beszélnék, és a képeim *títkosak*. Bezárt ajtók, kis ikonok a számítógép képernyőjén, amik mögött lehet, hogy egy másik világ van. De eszem ágában sincs átadni a kulcsot (egér nincs). Viszont szívesen társalgok róluk kívülállóként vagy felülállóként.

Nyolc éve, egy késő őszi estén Ulf Linde előadását hallgattam Duchampról a stockholmi Thielska Galériában. Nem értettem meg igazán. Kifordított kesztyűről esett szó és hasonlókról. Elvárásolva tértem haza. Aznap éjjel, amit álmodtam, mérföldkövé vált gondolataim alakulásában.

<<Kiszállunk a buszból. Furcsa világba érünk (Mumussal – édesanyámmal). Észreveszek egy nagy reklámtáblát. Disznók és emberek vannak rajta. A férfinak nyúlfülre van fésülve a frizurája. Ijedten mondom: „Ezek embereket esznek.” Az utcán sétálva rémülten állapítom meg, hogy itt másfaja hierarchiában élnek az élőlények és az ember nem áll a legfelsőbb szinten, nem ő a győztes ragadozó. Kellemes kolozsvári hangulatú macskaköves utcákon haladunk végig. Az itteniek arca szorongó, szemükben félelem bujkál. Benézek egy templomba. Kísérteties félhomályban néhány árnyalak kóvályog. Az oltár helyén párás, sápadt ablakok, kereszt sehol. Egy fiatal férfi jön ki az utcára, esdekelve nyújtja felénk a kezét: „Adjatok három dimenziót! Kérlek...” Mumusra nézek és döbbenten állapítom meg: a negyedik dimenzióban vagyunk. Időt-lenségben, álmokban, belső ország, belső emberei között. Megyünk, megyünk, míg kiérünk a városból. Puszta, homokos hely. Mumus lehajol és felemel egy követ. „Megtaláltam.” – mondja. „Mit?” – kérdezem. „Egy pár milliméter.” – mondja. Kezembe veszem. Nézegetem, nem látom. Aztán észreveszem...>>
(1998. november 3. kedd)

Megálmodtam a belső térképem, a lelkem városképét. Ijesztő volt. Ezután a mindennapok kihívásain túl akadt egy újabb: ennek felvirágoztatása. Király lettem vagy polgármester.

Az utcákon boldog arcokat kívántam látni, napsütést, meleg köveket és sok virágot, sivatag helyett tenger leheletét.

„Minden köznapi háromdimenziós test, tintatartó, ház, rögzített léghajó számos négydimenziós testnek a háromdimenziós milióbe vetített perspektívája... Meg kellene határozni, szerkeszteni azokat, amelyek egyetlen négydimenziós test vetületei...”- írta Duchamp. Nem kívántam se folytatni, se magaménak vallani gondolatait, de fo-

lyamatosan inspiráltak. Engem is szórakoztattak, nemcsak őt. A mai napig meghat Duchamp. Azt hiszem, hogy valójában az hat rám leginkább, amit nem értek, de meg kívánok érteni. A homályosban éles vonalakat találni. Keresni. Az inspirál, ami olyan gondolatokat ébreszt bennem, amik meglepnek, ismeretlenek, de hozzám szólnak. Szeretem Picabia furcsa szerkezeteinek rajzait, Warhol táncleépéseit, Tinguely gépezeteit, Magritte pipáját, épületek alaprajzát... Sokáig folytathatnám...

Néhány hónapig alig festettem. Sokat töprengtem és egyre jobban éreztem magam. Egy januári, fehér napon, amikor végül magával ragadott a festés lendülete, észrevettem, hogy nagy változás ment végbe rajtam ezen a téren is. Kezdték egy feladat homályosan felderengeni előttem. A festés nemcsak lelket vidító szórakozás lett, hanem médium is. (Nem kívánok nagy szavakat használni. Finom érintések mellett zavaróak lehetnek a szavak.) Azt éreztem, hogy amit meg akarok, azt meg is tudok csinálni, csak idő kérdése. Úgy érzem, akkor kezdtem el *képeket* festeni, amik a saját életüket élték.

Mayer Hella: Én és a madárberkenye

Az első képeken, kerek asztallapon madárberkenyeágak feküdtek. A harmadikon önarckép felülnézetből fekete szárnyukat csattogató varjakkal. Mintha kaput nyitottam volna a belső világomra. Most is hallom ennek a belső világnak a suttagását.

1999 elején *találtam* egy porosodó madárberkenyeágot megszáradt bogyókkal. (Találtam – ebben a szóban benne rejlik a véletlenszerűség és a választás is.) Rátettem egy asztallapra. Ezután hol az asztallap, hol az ágak váltak fontosabbá. Szeretem, ha egy képen

belül a kerek és az egyenes vonalak játszanak egymással. Az asztal ellipszise már képviseli a kerekdedet, néhány „jelentéktelen” tárgy a közelben egyenesekkel teremt teret. Az ág az asztalon hol hajlékonyan kúszik, hol mereven feszül a támaszkodási pontoknak. Bogyókként megjelenik a *gömb*, a kerek legkerekébb megnyilvánulása.

Méretbeli skála érzékelhető a kerekéknél: asztal, bogyó, még kisebb bogyó. Velük skálázik a szerтеаágazó berkenyeág is: a vastagtól a vékonykáig.

A téli derős félhomályt, a természet betérítő sápadt fényt különféle szűrőkkel festettem meg.

A bogyók vöröse lett az igazi fény, azaz a szín a semlegesben.

Lassacsán csak a bogyók maradtak a képeken. A természet, sőt az országot is elhagytam. Emlékként kis dobozban magammal hoztam őket. Apró ágacskákon fűrként lógtak vagy már leszakadva magányosan, zörögtek. A régi terük eltűnt, és mint ha az új sem fogadta volna be őket: roppant idegenül hatottak az új környezetben. Mit keresett a svéd poros madárberkenye az Andrássy út 62. harmadik emeletén? Általuk sikerült saját gyökértelenségemet és súlytalan lebegésemet megragadnom.

A bogyós képeim rokokójukat éltek – igazán dögledezni kezdtek (valószínű én kezdtem újra otthon érezni magam Budapesten), amikor valamilyen viszony kezdett kialakulni köztük és Stockholmból Pestre telepített szárnyasaim között. Egy befejezetlen képen: nagy bogyó héját születő madárcsőr próbálja átszakítani.

A berkenyeágakkal majdnem egy időben kezdtem madarakat is festeni. Madarak ágakon – szinte egyértelmű lenne az összefüggés. Madaraim mégsem talákoztak össze ágaimmal. A madarak, saját otthonülő zebra-pintyeim, túl sok ágat nem láttak életükben. Talán megálmodhattam volna számukra egy ideális környezetet, ha már a valóságban megvontam tőlük, mégsem tettem. Elfogadtam, hogy számukra börtön az otthonuk, és úgy képzeltem, hogy mivel soha más életformát nem tapasztaltak, nincs is jobb számukra. Én magam néha visszasírom gyerekkori kalitkámat, és mit sem változtat ezen a tény, hogy a mostani, ahhoz képest, kacsalábon forog. Ezzel a nosztalgikus visszasírással az eredetinek, a gyökereknek a tiszteletéről szólok állandó boldog vándorként.

Visszatérve arra, hogy a madarak miért nem ülnek ágakon. Nem találták meg egymást. Az ausztrál zebra-pintyeknek körülbelül annyi közülük van a madárberkenyéhez, mint nekem a *saltlakritshoz* (svéd sós medvecukor). Persze, ha sokáig nézték volna az ágakat, lehet, hogy felültek volna rájuk, és lehet, hogy lassacsán, a vörös hús mozdulatlansága egy vakmerő szellemet felbátorított volna arra, hogy belesípjen. Ki tudja...

Kilenc zebra-pintyemet, akiknek születését és alakulását anyai örömmel és aggodalommal figyeltem, sokféleképp megfestettem: önarcképpel, rudakon csapatosan, kalitkában és folytathatnám... Utolsó róluk készült képeken egyszerű színmezőkben bujkálnak, tűnnek el. Egyiken tuját sejtető foltból kukucsálnak ki, másikon száron egyensúlyozó kövér ovális fogadja be őket. Ez utóbbinak formája találgatható mit sejtet: lehetne fa-sziluett, anyaméh, esetleg a szín meszes telítettsége miatt örvény. Egyik javaslatom sem véletlenszerű. Ezek a „harmonikus” képek a félelmeimet is rejtik. Több rémálomban kiszabadultak a pintyek a Nagyvilágba - ami tapasztalatlanságuk miatt az Örök Vadászmezőknek felelne meg -, másokban víz öntötte el a kalitkájukat. A madárdarabok életből való eltűnésük metaforái is.

A természetű, biológiai ábrákra emlékeztető festésmód és a redukált háttér viszonya foglalkoztatott; valamint az, hogy apró testrészetek mennyire árulkodnak karakterükről; egy lábfej vagy csőr jelenlétükről. A nagy, egyenmű felületen a kicsi formák dallamot írnak le játékosan. Zenéjük első róluk készült képeken is visszacseng, ru-

dakon csevegő együttlétük illusztrálásaként. A bogyós téma még mindig nem hagyott hidegen. Tihanyban lefényképeztem néhány pirosló bokrot. Hangulatokat kívántam megragadni, de főképp vizuális problémák foglalkoztattak megfestésükkor. Fontosabb volt a „hogyan”, mint a „mit”.

Magam előtt tartottam a fényképet. Ez a gesztus olyan volt, mintha az egyik sarkamat szikla pereméhez szorítottam volna, miközben a másik lábam már mélység felé lendül. A fényképek kompozíciójának egy-egy elemét megtartva távolodtam fokozatosan az eredeti képtől. Egyszerűsítettem, elhomályosítottam, kiemeltem – átalakítottam, mint mindig. Térbeliséget, plaszticitást igyekeztem megőrizni az absztrakt egyértelmű jelenléte ellenére. Számomra ez a módszer nyitott utat az absztrakt felé. Az abszolút valóságostól – hiszen le van fényképezve az áldott!- a megfoghatatlanig. De nem mentem messzire, ragaszkodtam valamennyire a látványhoz – eléggé vagy körvonalaiiban, vagy sejtetve, de mindenképpen azt valamivel vagy megtoldva, vagy megfosztva.

Korábban nem festettem fénykép után. Ez alkalommal viszont szerettem volna egy modellt, ami nem beállított csendélet, nem párolgó figura, hanem az én történetemhez szervesen tapadó alany. A félhomályos műteremben ez egy kézzelfogható megoldás volt. Akkoriban sokan festettek fotó után az osztálytársaim közül. Persze, hogy én is ki akartam próbálni! Láttam nagyon jó képeket ezzel a módszerrel megszületni. Például Szabó Ákos apró fotókból miket hozott létre... Azért akkor is tud-

Mayer Hella:

tam, hogy a képek megfestésének finom technikája tetszett nekem inkább. Attól még izgatott ennek a fajta átalakításnak a misztériuma. Gondolom, ilyen formán, a témától függetlenül lehet kifejezetten festői kérdéseken mészázni. Majd valamilyen gesztussal személyessé varázsolni. Ez a próbálkozás segített később egy másfajta hozzáálláshoz, hogy a műterembe érkezve személyes élménnyel, képgondolattal szabaduljak fel a látványszerűség igényétől és festészeti problémákkal foglalkozhassak. Nem mintha problémának érezném az ilyesmit, csak könnyebb így fogalmazni.

Később elővettem egy fényképet, amit a drottningholmi palota parkjában készítettem egy hideg nyáron. Nehéz lenne meghatározni, hogy a következő képeket fejből, látvány után vagy fotó után festettem. A parkfestés könnyen jelfestéssé alakulhat: a sövények rendszeréből szigorú ábra születhet. A fotó emlékeztetett arra, ami a parkot parkká teszi: pára, szertelen bokor, napsütés, árnyék, kopás, lábnyom...

A parkos képeken, azt hiszem, érződik még a bogyók íze és az ugyanakkor készülő fénylabirintusoké is: a jelszerűség és az előző képek nedves légköre. Nemrég Karácsonyi Laci, akkori műteremtársam kritizált kedvesen: „Hella, akkor nem akartam mondani, de roppant egyszerű ezekből a labirintusokból (parkokból) kitalálni!” Ez a valóság.

Szívesen bonyolítanám a végtelenségig őket. Az egyszerűség viszont nem feltétlenül a hiányról szól. Attól függ, hogy milyen erős nagyítólencsét használ az ember. Akadnak percenként változó örömök és bosszúságok a nagy boldogságban, ahogy a nagy bánatban vagy a nagy hétköznapi változatlanóságban is. Attól függ, hogy mire

Mayer Hella: Kilátás

helyezzük a hangsúlyt: a fára vagy az erdőre. Nagy magasságból a labirintus térkép-szerű életút. Az áttekinthetőség néha nagy előny. Egyébként a labirintus nem útvesztő. A labirintusban nem téved el az ember, hanem halad előre, a cél felé a lehető leghosszabb úton. Ha Ariadné fonalát összekuszálnánk és azt követnénk, nos, az mondjuk, hosszabb lenne. Az útvesztőben dühítő zsákutcák vannak. A kacskaringós „egyenes” utat el lehet veszíteni teljesen, bolyongani lehet a végtelenségig. (Szemlélet kérdése, hogy a zsákutcák dühítő eltévelyedések, vagy pedig az út nélkülözhetetlen részei.) Én szeretem mindkettőt: az életben jobban szeretem a labirintust, a játékban az útvesztőt. A játék útvesztője gyakorolás az élet megpróbáltatásaihoz? Amikor ezekkel foglalkoztam fontos útválasztónál álltam az életben. A „hogyan tovább”-on rágódtam folyton.

Aztán megjelent a buldózer, a tank és a puskás ember a sövények között. Vonasságuk agresszívan támadta a háttérre fogyó parkot. Nemcsak a vonalasságuk.

Mayer Hella: Labirintus szerkezetének ázott másnapja - Tihany, 2002.

Labirintus iránti vonzalmamat néhány korai emlékhez tudom kötni.

Kicsi voltam. Nagymamám félhomályos konyhájában egy saját méretemhez képest túl nagy papírra kezdtem rajzolni. Talán zsírkrétával. Vagy valamivel, aminek a hatását elég utálatosnak találtam. A papír aljára egyenes kerítést és közepére egy nyitott kaput festettem. Út indult onnan „felfele” – perspektíva híján felfelének tűnt a távolodás. Térképathatása lett volna a képnek, ha egyéb szereplők nem szemből lettek volna ábrázolva. Az ösvény elágazott és házakhoz vezetett, zsákutcákhoz. A nagy barna út olyan lett, mint egy fatörzs; a megfestett fák, mint a fa lombja; az otromba házak, mint gyümölcsök. Így született egy rajz egy hatalmas kertről. Paradicsomról? Gyümölcsöket említettem... E korai labirintus-inspirációm elég gyorsan szemétkébe került.

Megfestés után azonnal.

A Másik, valószínű vákuumtól való horroros félelmemből alakult ki, - ha volt ilyen – nagy örömet okozva. Nagymamám háza előtt tágas lebetonozott udvar terült. Régi beton: sima, fényes, mégsem egynemű felület. Betonozáskor mintás lapot fektethettek rá, mivel apró négyszögek lenyomata maradt benne. Meleg nyári napokon a hangyák nem szívesen jártak rajta. Szívárványszerű ívben pompás futórózsabokor szakadt fel a betonból. Az udvart balról a ház ölelte; jobbról a kert kerítése a molett szomszédal, Muresánnéval; szemből magas tűzfal határolta tujával, illatozó jázminbokrokkal, lila árvácskákkal és a zöld kígyófejű kúttal. Ugyanazzal a zölddel kenték le a nagy vaskaput balról és a kis kertkaput jobbról. Ezek közt volt az én betonom. Fehér krétát ragadtam és hajlékony utakkal behálóztam. Egymásba olvadó kacskaringós ösvények vagy zsákutcák születtek. Nagy örömmel töltött el a rajzolás. Vajon miért? Horror vacui? Vagy a meleg talajon matatni a felém boruló rózsák árnyékában? Vagy ahogy elképzeltem mekkora öröm lesz *keresni az utat* az utak hálójában? Az út nem vezetett sehova. (Az út öröme az utazás, nem csak az úti cél?) Elég gyorsan meguntam a sétát. Mondjuk, az szórakoztatott, ha a hangyák rátévedtek néha. Megrajzolni az utat, maga volt az Út.

(Nagymamám konyhája, árvácskája és kertje. Emlék, vágy, honvágy. *Paradicsom*. A park, a labirintus, a kert mind nagymamám kertjének stilizálása, besétálni vágyása. *Az én Benső Paradicsomképem*.)

Harmadik élményem egy májusi kiránduláshoz kötődik. A zilahi Kerek erdőt nagy rétek övezték, az egyiket katonai kiképzésekre szigorú őrzettel lezárták. Barátnőimmal mégis arra kóricáltunk és felettébb izgalmasnak találtuk a békés tájban feltűnő mesterséges akadályokat. Ott botlottunk bele a magas fekete falba is. Körüljárva négyszögletes volt két bejárattal. Egyenként mentünk be. Kiabálva kerestük egymást az útvesztőben.

Utat rajzolni és úton menni – ez a labirintuskészítő két nagy öröme. A fénylabirintus létrejöttékor mindkét tevékenységhez szerencsém volt. Először a szerkesztésen haladtam végig, majd a szerkesztett úton. Két külön ábra: én, mint út és az út, mint befogadó. A jel térbelivé válik, besétálhatóvá. A vonal a betonlapon ösvénnyé. Kívág a felületből egy darabot, meghatároz és előreenged. Ahogyan egy rajz is teszi. Jel és jelenség. Jel, mert egy ősrégi forma, amin nem változtattam semmit sem. Ez megfestve könnyedén jel is maradhat.

Tihanyban a Belső tó melletti réten (focipályán) egy hideg téli napon megszerkesztettem a labirintust fapálcikákból egyméteres ösvényszélességgel. Ezeket kötöttem össze eleinte két ragasztószalaggal, öt ajándékkötöző szalaggal, végül három vécépapírtekerccsel... Amit találtam, mert nem készültem fel rá, hogy ennyi anyagot igényelhet. Nem nézett ki túl elegánsan...

Amikor besötétedett, fáklyával a kezemben végigyalogoltam rajta: először a vonal mentén, azután az ösvényen. Köröket ró az ember. Fénycsóvával a kézben sétálni – tünékeny állapot. Más nézni ezt a folyamatot, más járni. Én a vonalra szegezem a tekintetemet, szigorúan azt követem. A távolból imbolygó lángot sétáltató fekete alakot lehet látni: azaz a nagy semmiben egy pontot és egy sejtelmes figurát. Ennyit látott akkor Kiss Péter is, aki a kamera mögött didergett. Azok is, akik kedvesen kíváncsiak voltak és végignézték bolyongásomat.

Mi lett ebből?

Egy fényrajz. Se szerkesztés izzadsága, se fűben átnedvesedő vécépapírsík, se koncentrált gyaloglás, se tél, se kör.

Fehér vonal a feketében.

Ellipszisek.

Rajz a térben. (Apropó: máshonnan más kép.)

Olyan egyértelmű, hogy sok egymás melletti pont vonallá válik. Fényrajzként ez lebontható a nullára és eljátszható a jelenség. Amikor a gyufát meggyújtom, megszületik az első pont. Amikor a fáklyát megérintem, a második. (Elfújom a gyufát.) Amikor a karomat megmozdítom, megjelenik a vonal, ahogy ellépek, a hosszabb vonal. A fényképezőgépben tovább alakul minden. Mint egy üstben összeforr az egész: látvány, idő, sötétség, felhő...Három perc tizenöt másodpercig.

(Nyitott lencse – a séta időtartama.)

A beállított időn, lencsén, nyíláson múlik a vonal, múlik a kép. Múlik vagy létezik.

Amikor szaladtam, a vonal elszakadt. Újra és újra. Staccato. Megbomlik a vonal. Csipke lesz belőle.

(Precizitás és rend nélkülözhetetlen része a folyamatnak.)

A folytatás. Amíg szerkesztés, téli séta, folydogáló lámpaolaj, állványon reszkető fényképezőgép képpé válik. A fekete szobában, halvány szörös fényben lötytyöket egyensúlyoztam, számoltam a másodperceket és rágtam a számat. Ebben a nagy számolgatásban elfelejtkeztem időről, térről és fényekről is.

Túl homályos.

Túl sötét.

Foltos.

Halvány.

A mobilom ébresztőórája jelezte, hogy mikor zár az iskola.

(Tulajdonképpen se fotózni, se előhívni nem tudok.)

Sokat kísérleteztem: mi és mennyire legyen sötét, mi legyen világos – azaz látható és láthatatlan. Mindegyik próbálkozás új képek létrejötté, mégha ugyanaz a negatív is az alap.

Előhívástól függően látható ezeken a fényképeken a labirintus szerkezeti vázlata. Ha az előtér világosabb, látható a fényvonal lebegése a föld fölött két méterrel. A fűszálak élesen kirajzolódnak, az eredeti tér megfoghatóvá válik. Szeretem a lebegősöket valószínűtlen hatásuk miatt, mert valóságról adnak egy hihetetlen portrét, csoda leképződésének illúziói. Furcsa a tájban felsejlő, feketéből felragyogó, űrben úszó vonal rajzszerűsége. Ez volt az eredeti elképzelésem. Csak a vonal és a táj. Se én, se semmi más.

Később néhány képre színes papáccal ráfestettem. A műveletet folytatni lehet a végtelenségig.

Sokan mások is rajzoltak fényvel. Én Picasso képeit láttam először ebben a műfajban. Egy megszakítatlan vonallal készíteni az egész rajzot – így magyarázták nekem gyerekkoromban. Akkor nagyon érdekesnek találtam. Itt pedig praktikus és célszerű megoldásnak. A fény, mint út.

Egy álomszerű boldog-szomorú éjjelen álmodtam akkortájt...

Képtár melléklet

Rokenes Erzsébet : Ikon-1

Képtár melléklet

Rökenes Erzsébet : Ikon-2

Képtár melléklet

Rökenes Erzsébet : Ikon-3

Képtár melléklet

Rökenes Erzsébet : Ikonok

Képtár melléklet

Mayer Hella: Álom – 18 és -1 (pác)

Képtár melléklet

Mayer Hella: Álom – 4 és -16 (pác)

Képtár melléklet

Mayer Hella: Álom – 21 és Körhinta-8 (pác)

Képtár melléklet

Mayer Hella:

Körhinta- 10

Szabadesés

(pác)

Park- 1-2

(pác)

Képtár melléklet

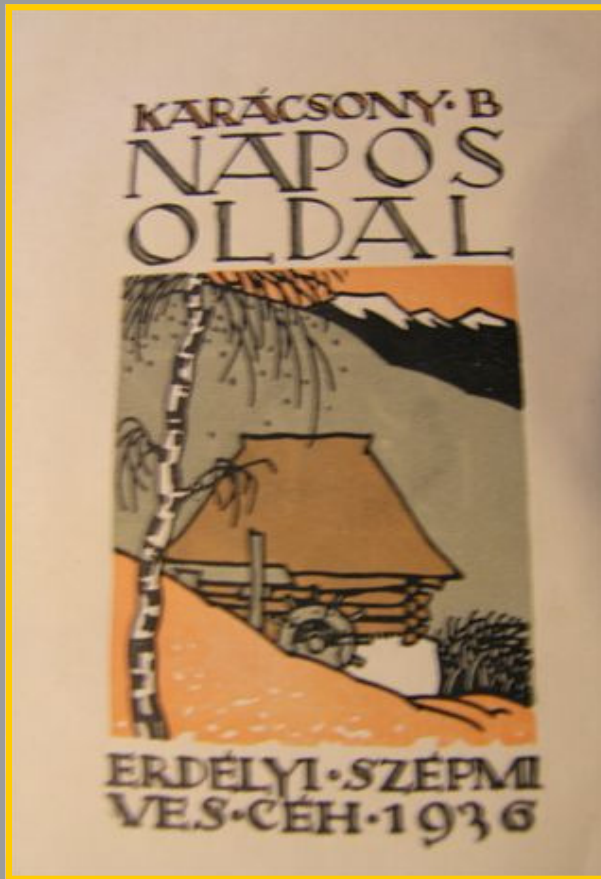
Képtár melléklet

Képtár melléklet

Bendes Rita fotói: Köd — Elhagyottan

Karácsony Benő regényének borítója,
Kós Károly sajátos rajzával

Ághegy

Skandináviai magyar irodalmi és művészeti lapfolyam
33 - 34 szám – 4385 — 4656 oldal.

ISSN 1650 – 8483

www.hhrf.org/aghegy

Honlapszerkesztő:

Sándor Attila

Korrektor:

dr. Kunszenti Ágnes

Az aláírt írásokért a szerzők felelősek.

Szerkesztőség: 222 40 LUND, Landsdomarevägen 1, Svédország,

Tel/fax: 004646 145 364, tar.karoly@gmail.com